

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“ВІЦЕБСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ П.М. МАШЭРАВА”

Факультэт філалагічны

Кафедра беларускага мовазнаўства

УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры



Г.А. Арцыямавіч

20.10.2014 г.

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта



С.У. Нікалаенка

20.10.2014 г.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

**ТЭОРЫЯ МАЎЛЕНЧАЙ
КАМУНІКАЦЫІ**

для спецыяльнасці

1-21 05 01 Беларуская філалогія

Складальнік: С.В. Мартынкевіч

Разгледжаны і зацверджаны на пасяджэнні навукова-метадычнага савета 24.12.2014 г., пратакол № 2

УДК 81'23(075.8)
ББК 81.006я 73
Т96

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
Пратакол № 2 ад 28.12.2016 г.

Складальнік: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат педагагічных навук
С.В. Мартынкевіч

Рэцэнзенты:
кафедра беларускага мовазнаўства УА “БДПУ імя Максіма Танка”;
дацэнт кафедры беларускай літаратуры ВДУ імя П.М. Машэрава,
кандыдат філалагічных навук *В.Ф. Падстаўленка*

Тэорыя маўленчай камунікацыі для спецыяльнасці
Т96 1-21 05 01 Беларускае філалогія : вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне / склад. С.В. Мартынкевіч. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017. – 94 с.
ISBN 978-985-517-618-4.

Вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне “Тэорыя маўленчай камунікацыі” для студэнтаў філалагічнага факультэта змяшчае тэарэтычны раздзел (змест лекцыйных заняткаў), практычны раздзел (практычныя заданні па тэмах курса), раздзел кантролю ведаў (матэрыялы бягучай і выніковай атэстацыі) і дапаможны раздзел (змест вучэбнай праграмы, метадычныя рэкамендацыі і інш.).

Прызначаецца студэнтам дзённай і завочнай формаў навучання.

УДК 81'23(075.8)
ББК 81.006я73

ISBN 978-985-517-618-4

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2017

ПРАДМОВА

На сучасным этапе адным з найбольш перспектыўных напрамкаў развіцця мовазнаўства з'яўляецца антрапацэнтрычная лінгвістыка, якая раскрывае ўплыў аўтара выказвання і рэцыпіента на тэкст і яго кампаненты, аналізуе здольнасці моўнай асобы, што выяўляюцца ў час камунікацыі.

Тэорыя і практыка маўленчай камунікацыі адыгрывае важную ролю ў сістэме філалагічнай адукацыі. Маўленне – адна з галоўных састаўных частак прафесійнай падрыхтоўкі спецыялістаў-філолагаў, якія павінны дасканалы валодаць рознымі відамі маўленчай дзейнасці, камунікатыўнымі ведамі і ўменнямі. Прымаючы пад увагу, што беларускамоўная камунікацыя паслаблена ў сферах сучаснага грамадства, вучэбны працэс павінен улічваць сувязі сучасных тэхналогій удасканалення міжасобаснай камунікацыі і рэальнай маўленчай практыкі асобы, узмацняць камунікатыўны кірунак пры падрыхтоўцы спецыялістаў.

Мэта выкладання курса “Тэорыя маўленчай камунікацыі” – даць студэнтам асновы маўленчых і камунікатыўных ведаў, пазнаёміць з актуальнымі праблемамі тэорыі маўленчай камунікацыі, фарміраваць сістэму ведаў пра лінгвістычны аспект камунікатыўнай культуры, практычныя ўменні эфектыўнага міжасобаснага і прафесійнага суразмоўніцтва.

Задачы вывучэння дысцыпліны:

- раскрыць разнастайныя аспекты і асаблівасці працэсу маўленчай камунікацыі;
- пазнаёміць студэнтаў са структурай маўленчай камунікацыі, яе механізмамі, сродкамі рэалізацыі;
- выпрацоўваць уменні якаснага аналізу камунікатыўна-маўленчай сітуацыі, дакладнай вербалізацыі намераў, эфектыўнага вырашэння камунікатыўных задач у працэсе суразмоўніцтва;
- удасканаліваць уменні тэкстаспараджальнай дзейнасці студэнтаў-філолагаў, фарміраваць індывідуальна-асобасны стыль маўлення;
- разгледзець нацыянальна маркіраваныя адзінкі маўленчай камунікацыі беларусаў.

Як вучэбны курс “Тэорыя маўленчай камунікацыі” цесна звязаны з такімі дысцыплінамі, як псіхалінгвістыка, сацыялінгвістыка, культура мовы, стылістыка, рыторыка, метадыкі выкладання беларускай мовы і літаратуры, псіхалогія.

Засваенне дысцыпліны павінна забяспечыць фарміраванне наступных каіпетэнцый: **1) акадэмічных кампетэнцый:**

- умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для

- вырашэння тэарэтычных і практычных задач;
- валодаць сістэмным і параўнальным аналізам;
- валодаць даследчымі навыкамі;
- умець працаваць самастойна;
- валодаць міждысцыплінарным падыходам пры рашэнні праблем

2) сацыяльна-асобасных кампетэнцый:

- валодаць якасцямі грамадзянскасці;
- выць здольным да сацыяльных кантактаў;
- балодаць здольнасцю да міжасабовых камунікацый;
- выць здольным да крытыкі і самакрытыкі;
- умець працаваць у калектыве.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен **ведаць:**

- змест ключавых паняццяў тэорыі маўленчай камунікацыі;
- спосабы і сферы прымянення камунікатыўных стратэгий;
- асаблівасці камунікацыі ў межах асобных культур;
- механізмы ўздзеяння СМІ на аўдыторыю.

умець:

- наладжваць адносіны ў сістэмах масавай і міжасабаснай камунікацыі;
- пераадольваць камунікатыўныя бар'еры, магчымыя ў працэсе маўленчай дзейнасці;
- аптымальна выкарыстоўваць у прафесійных зносінах сродкі вербальнай і невербальнай камунікацыі;
- аналізаваць камунікатыўныя паводзіны асобы ў спецыфічных маўленчых сітуацыях;
- арыентавацца ва ўласных камунікатыўных паводзінах і паводзінах рэцыпіента;
- выбіраць лексічныя і граматычныя адзінкі маўлення ў адпаведнасці з мэтай выказвання; правільна будаваць тэкст як акт камунікацыі, адзінку маўлення;
- кваліфікавана весці суразмоўніцтва;
- валодаць камунікатыўнымі якасцямі маўлення;
- карыстацца нацыянальна маркіраванымі адзінкамі маўленчай камунікацыі, валодаць нормамі камунікатыўнай культуры.

Асноўнымі катэгарыяльнымі паняццямі курса з'яўляюцца наступныя: адрасант (аўтар), адрасат (рэцыпіент), камунікатыўны акт, механізмы маўленчай камунікацыі, код, інтэнцыя, маўленчая норма, культура маўлення, моўная асоба, камунікатыўная асоба, камунікатыўная кампетэнцыя і інш.

Пры распрацоўцы лекцыйнай часткі выкарыстаны матэрыялы вучэбных дапаможнікаў наступных аўтараў: *Гойхман, О.Я.* Основы речевой коммуникации: учебник для вузов / О.Я. Гойхман,

Т.М. Надеина; Под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА – М, 1997; *Львов, М.Р.* Основы теории речи: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000; *Основы теории коммуникации: Учебник / под ред. проф. М.А. Василика.* – М.: Гардарики, 2006; *Шарков, Ф.И.* Основы теории коммуникации. Учебник / Ф.И. Шарков. – М.: Изд. дом. «Социальные отношения», издательство «Перспектива», 2004.

Агульная колькасць гадзін – 56. Дзённая форма атрымання адукацыі – 1 курс 2 семестр. Курс разлічаны на 34 аўдыторныя гадзіны (20 лекцыйных, 14 практычных). Форма кантролю – залік.
Завочная форма атрымання адукацыі – 3 курс 5 семестр. Курс разлічаны на 8 аўдыторных гадзіны (4 лекцыйныя, 4 практычныя). Форма кантролю – залік.

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

ЛЕКЦЫЙНАЯ ЧАСТКА

Лекцыя 1. Уводзіны ў курс “Тэорыя маўленчай камунікацыі”

Мэта: фарміраваць уяўленне пра сутнасць камунікатыўнага працэсу, яго маўленчы і немаўленчы складнікі, раскрыць значэнне вывучэння асноў тэорыі маўленчай камунікацыі.

Задачы:

- ахарактарызаваць маўленчы і немаўленчы змест камунікатыўнага працэсу, выявіць спецыфіку маўленчай камунікацыі;
- вытлумачыць сутнасць асноўных паняццяў тэорыі маўленчай камунікацыі;
- разгледзець працэс маўленчай камунікацыі і суразмоўніцтва з лінгвістычных, сацыялінгвістычных, псіхалага-дыдактычных пазіцый.

Пытанні

1. Прадмет, мэта, задачы і асноўныя паняцці курса “Тэорыя маўленчай камунікацыі”.

2. Паняцце камунікацыі. Тэорыя камунікацыі ў сістэме іншых навук.

Праблемныя пытанні

- Для чаго спецыялісту-філолагу неабходна валодаць асновамі камунікатыўных ведаў?
- У чым сутнасць маўленчых зносін з пункту гледжання тэорыі маўленчай камунікацыі?

1. Прадмет, мэта, задачы і асноўныя паняцці курса “Тэорыя маўленчай камунікацыі”

Чалавек мае каштоўны дар – маўленне і моўныя здольнасці. Ён авалодвае маўленнем у раннім дзяцінстве і на працягу ўсяго жыцця ўдасканалвае яго: вучыцца валодаць голасам, інтанацыяй, выбіраць дакладнае і трапнае слова, свабодна ствараць выказванні, узбагачае слоўнік і інш. Мова і моўныя здольнасці робяць нас людзьмі, бо ўрэшце рэшт у свеце жывых істот выпрацаваны і іншыя кодавыя сістэмы зносін, аднак яны ніяк не могуць параўнацца з мовай чалавека і механізмам яе выкарыстання, г. зн. з маўленнем. Мы перадаём і атрымліваем інфармацыю у працэсе маўленчых зносін – камунікацыі.

Да распрацоўкі праблем тэорыі і практыкі камунікацыі звяртаюцца розныя навуковыя дысцыпліны – філасофія, сацыялогія, псіхалогія, культуралогія, эканоміка і інш. Праблемамі ж маўленчай

камунікацыі непасрэдна займаецца лінгвістыка. З яе пазіцыі паводле ўзнікнення, сутнасці, умоў развіцця камунікацыя разглядаецца як грамадскую з'яву. Мэты камунікацыі маюць сацыяльны характар, бо спецыфічнасць узаемін людзей у працэсе жыццядзейнасці заключаецца ў выкарыстанні мовы.

Мова – сродак пазнання, інструмент мыслення. Дзякуючы гэтаму камунікацыя паміж людзьмі з'яўляецца асноўным механізмам станаўлення чалавека як сацыяльнай асобы, сродкам уздзеяння грамадства на асобу. Для паспяховай сацыялізацыі неабходна авалоданне сродкамі мовы, уменне арганізаваць міжасобнае ўзаемадзеянне і ўзаемаўспрыманне ў адпаведнасці з агульнапрынятымі сацыяльнымі нормаў і правіламі, уменні якасна ўспрымаць, асэнсоўваць і перапрацоўваць інфармацыю ў працэсе маўленчай камунікацыі.

Такім чынам, нягледзячы на тое, што камунікацыя паміж людзьмі можа адбывацца пры дапамозе вербальных і невербальных сродкаў, вербальная камунікацыя вяршэнствуе ў любой галіне чалавечай дзейнасці.

Спасцігнуць сутнасць маўленчай камунікацыі імкнуцца не толькі лінгвісты, але і псіхолагі, сацыёлагі, філосафы. Маўленне – адна з галоўных састаўных частак прафесійнай падрыхтоўкі філолагаў, якія павінны дасканала валодаць рознымі відамі маўленчай дзейнасці, навыкамі свабоднага, пераканальнага, даступнага маўлення. Таму тэорыя і практыка маўленчай камунікацыі адыгрывае важную ролю ў сістэме філалагічнай адукацыі. Да спецыяліста-філолага на сучасным этапе прад'яўляюцца высокія патрабаванні да прафесійнай падрыхтоўкі, а разам з гэтым і да яго ўзроўню валодання рознымі відамі маўленчай дзейнасці, уменняў кваліфікавана весці суразмоўніцтва ў розных сферах жыццядзейнасці, якасна перадаваць інфармацыю ў адпаведнасці з мэтай і ўмовамі камунікацыі. Тэорыя камунікацыі – адна з найбольш перспектыўных галін сучаснай навукі. Авалоданне асновамі тэорыі маўленчай камунікацыі спрыяе ўразуменню таго, што маўленчая дзейнасць залежыць ад самой моўнай асобы: тое, як мы арганізуем нашу маўленчую прастору, уплывае на якасць нашых выказванняў і аказвае ўздзеянне на акаляючае асяроддзе.

Курс “Тэорыя маўленчай камунікацыі” цесна звязаны з такімі дысцыплінамі, як культура мовы, стылістыка, рыторыка, методыкі выкладання беларускай мовы і літаратуры, псіхалогія, таму можна сказаць, што ў пэўнай ступені ён інтэграваны. Аднак мае выразна акрэслены **прадмет** – маўленне чалавека ў розных яго аспектах: дзейнасным, працэсуальным; фармальным, структуральным; сацыяльным, камунікатыўным, асобасным; у яго сувязі з мовай і

іншымі кодавымі сістэмамі. Мэта курса “Тэорыя маўленчай камунікацыі” – засвоіць асновы маўленчых і камунікатыўных ведаў, пазнаёміцца з актуальнымі праблемамі тэорыі маўленчай камунікацыі, вучыцца эфектыўнаму прафесійнаму і міжасобаснаму суразмоўніцтва.

Задачы курса:

- 1) разгледзець асноўныя паняцці дысцыпліны;
- 2) пазнаёміцца з разнастайнымі аспектамі працэсу маўленчай камунікацыі; разгледзець яго структуру, механізмы, сродкі рэалізацыі;
- 3) вучыцца якасна аналізаваць камунікатыўна-маўленчыя сітуацыі, дакладна вербалізаваць камунікатыўныя намеры, эфектыўна вырашаць задачы міжасобаснага суразмоўніцтва;
- 4) пазнаёміцца з арганізацыяй розных відаў маўленчай дзейнасці;
- 5) пазнаёміцца з нацыянальна маркіраванымі стэрэатыпамі і адзінкамі маўленчай камунікацыі беларусаў.

Тэорыя маўленчай камунікацыі аперыруе сваім катэгарыяльным апаратам. У адпаведнасці з вызначанымі мэтамі і задачамі, пры засваенні курса разглядаюцца асноўныя **паняцці**: *маўленчая камунікацыя, кантэкст, код, выказванне, адрасант, адрасат (рэцыпіент), інтэнцыя, моўная асоба, камунікатыўная асоба, камунікатыўная кампетэнцыя, маўленчая дзейнасць, маўленчыя зносіны (суразмоўніцтва), маўленчыя паводзіны і інш.*

Маўленчая камунікацыя – спецыфічная форма ўзаемадзеяння паміж людзьмі, перадача інфармацыі пры дапамозе мовы, моўных зносін.

Кантэкст – гэта сітуацыя, у якой адбываецца перадача паведамлення і маўленне набывае пэўны сэнс.

Код – гэта мова, якую выкарыстоўваюць удзельнікі маўленчай камунікацыі.

Выказванне – адзінка маўленчых зносін, якая мае адносную самастойнасць (завершанасць), уключае камунікатыўна-мадальны аспект і прадугледжвае ўспрыманне іншымі людзьмі, іх рэакцыю і зваротную сувязь.

Адрасант – адпраўнік паведамлення, той, хто стварае выказванне.

Адрасат (рэцыпіент) – той, хто атрымлівае паведамленне (асобны суразмоўца – слухач або аўдыторыя людзей).

Інтэнцыя – камунікатыўны намер, дакладная мэта выказвання, якая рэгулюе паводзіны суразмоўцаў (пытанне, сцвярджэнне, заклік, парада, патрабаванне і інш.).

Моўная асоба – сукупнасць здольнасцей чалавека, якія абумоўліваюць стварэнне і ўспрыманне ім маўленчых твораў розных

па ступені структурна-моўнай складанасці, глыбіні адлюстравання рэчаіснасці, пэўнай мэтавай накіраванасцю (Ю.М. Караулаў).

Камунікатыўная кампетэнцыя – моўныя, маўленчыя, камунікатыўныя веды, уменні і навыкі, якія забяспечваюць здольнасць да свабоднага маўлення (стварэння выказвання) у працэсе камунікацыі.

Маўленчая дзейнасць – прадметна-матываваны, мэтанакіраваны від дзейнасці, які складаецца з этапаў арыенціроўкі, планавання, рэалізацыі маўлення і кантролю (Л.С. Выгоцкі). Выкарыстанне мовы ў працэсе моўных зносін адбываецца ў такіх відах маўленчай дзейнасці, як слуханне, чытанне, гаварэнне, пісьмо.

Маўленчыя зносіны (суразмоўніцтва) – матываваны працэс узаемадзеяння паміж удзельнікамі камунікацыі, перадача інфармацыі пасродкам мовы, абмен думкамі, выказванне ўражанняў і пачуццяў.

Маўленчыя паводзіны – маўленчая актыўнасць чалавека, сістэма выказванняў, думак, меркаванняў, якія перадаюць яго эмацыйны стан і ўплываюць на ўзаемаадносіны паміж людзьмі.

На аснове тэарэтычных звестак па тэорыі маўленчай камунікацыі фарміруюцца і ўдасканальваюцца ўменні аналізаваць спецыфічныя камунікатыўныя сітуацыі; арыентавацца ва ўласных камунікатыўных паводзінах і паводзінах рэцыпіента; правільна будаваць тэкст як акт камунікацыі, адзінку маўлення; выбіраць лексічныя і граматычныя сродкі маўлення ў адпаведнасці з мэтай выказвання; кваліфікавана весці суразмоўніцтва; валодаць камунікатыўнымі якасцямі маўлення; карыстацца нацыянальна маркіраванымі адзінкамі маўленчай камунікацыі, валодаць нормамі камунікатыўнай культуры. Незалежна ад прафесіі, роду заняткаў вызначаныя ўменні і навыкі запатрабаваныя ў працэсе жыццядзейнасці. Разнастайныя сацыяльныя сферы вызначаюць сітуацыі, дзе дамінуе публічная ці асобасная камунікацыя. Для паўнаўдаснага нападнення жыцця, дасягнення пастаўленых мэт, усталявання стасункаў пры тых ці іншых жыццёвых абставінах неабходныя навыкі свабоднага, дарэчнага, пераканальнага маўлення. Прымаючы пад увагу, што беларускамоўная камунікацыя паслаблена ў сферах сучаснага грамадства, якасныя камунікатыўныя ўменні дазваляць спалучыць дасягненні сучасных тэхналогій удасканальвання міжасобаснай камунікацыі з рэальнай практыкай маўлення па-беларуску.

Такім чынам, засваенне тэарэтычных асноў маўленчай камунікацыі ў спалучэнні з такімі практычнымі формамі працы, як мадэляванне камунікатыўных сітуацый розных відаў, праектныя і трэніровачныя заданні, дыскусіі па праблемах, дапамогуць авалодаць рознымі відамі маўленчай дзейнасці, камунікатыўнымі стратэгіямі і тактыкамі.

2. Паняцце камунікацыі. Тэорыя камунікацыі ў сістэме іншых навук.

Мова – сродак пазнання, інструмент мыслення. Дзякуючы гэтаму камунікацыя паміж людзьмі з’яўляецца асноўным механізмам станаўлення чалавека як сацыяльнай асобы, сродкам уздзеяння грамадства на асобу. Для паспяховай сацыялізацыі неабходна авалоданне сродкамі мовы, уменне арганізаваць міжасобаснае ўзаемадзеянне і ўзаемаўспрыманне ў адпаведнасці з агульнапрынятымі сацыяльнымі нормамаі і правіламі, уменні якасна ўспрымаць, асэнсоўваць і перапрацоўваць інфармацыю.

Невербальная камунікацыя – гэта перадача інфармацыі з дапамогай розных сімвалаў і знакаў (малюнкаў, жэстам, мімкай, рухам). У розных народаў выкарыстоўваюцца дадатковыя сродкі суразмоўніцтва. Карэннае насельніцтва Афрыкі выкарыстоўвае мову свісту, сігналы барабанаў, звяночкаў, гонга. “Мова кветак” распаўсюджана на Усходзе і перадае інфармацыю, якую ў некаторых выпадках забаронена ці непажадана выражаць словамі: ружа – сімвал кахання, астра – смутку, незабудка – памяці і інш. Разнастайная мова рухаў можна па-рознаму вытлумачвацца народамі тых ці іншых краін: калі ў Аўстраліі непрыстойна падмігваць жанчынам, то ў Еўропе гэты знак выражае сіпатыю. У еўрапейцаў падняты ўверх вялікі палец азначае “ўсё ў парадку”, у Аўстраліі – гэта непрыстойны знак. У Нідэрландах кругавыя рухі пальцам ля скроні азначаюць неабходнасць тэлефоннага званка, у Еўропе гэты знак зразумеюць па-іншаму. Для перадачы інфармацыі шырока выкарыстоўваюцца дарожныя знакі, сігналы светафора, сігналізаванне сцягамі, шыльды з малюнкамі і г. д.

Тэорыя камунікацыі складвалася як міждысцыплінарны кірунак. Найбольш цесна звязана з наступнымі навукамі, якія маюць дачыненне да інфармацыі і вывучаюць шляхі яе прэзентацыі.

Семіётыка даследуе ўласцівасці знакаў і знакавых сістэм у грамадстве (натуральныя і штучныя мовы, некаторыя, якія адносяцца да знакаў з’яў культуры), самім чалавеку (зрокавае і слыхавое ўспрыманне і інш.) і прыродзе (камунікацыі ў свеце жывёл)

Сацыялогія вывучае функцыянальныя асаблівасці зносін розных сацыяльных груп, перадачу і атрыманне сэнсавай і ацэначнай інфармацыі з мэтай аказання ўздзеяння на іх, а таксама на стаўленне да сацыяльных каштоўнасцей пэўных супольнасцяў і грамадства ў цэлым. Зносіны вызначаюцца эканамічнымі прафесійнымі сацыяльнымі і іншымі інтарэсамі як працэс ўзаемадзеяння суб’ектаў. Сацыялогія акрамя таго вывучае ўзаемадзеянне сацыяльных і камунікатыўных фактараў і масавай камунікацыі, а таксама ўзроўні камунікацыі, віды камунікатыўных сістэм, іх адзінкі, катэгорыі і

прыватныя функцыі сацыяльнай камунікацыі. Для сацыялага важна даследаванне камунікацыі як сацыяльна абумоўленага працэсу, у рамках якога фарміруюцца індывідуальныя і групавыя ўстаноўкі маўленчых паводзін. На аснове ўзаемаразумення ў працэсе ўзаемадзеяння фарміруецца сукупнасць учынкаў, якія забяспечваюць дасягненне камунікатыўных мэтаў. У сацыялогіі камунікацыі, нароўні з міжасобасных камунікацыяй, усебакова вывучаецца масавая камунікацыя даследуюцца сацыяльных фактары, якія абумоўляюць уплыў масавай камунікацыі на фармаванне грамадскай думкі.

Этнаграфія вывучае бытавыя і культуралагічныя асаблівасці камунікацыі як маўленчых зносін у этнічных супольнасцях.

Сацыялінгвістыка даследуе праблемы, звязаныя з сацыяльнай прыродай мовы і асаблівасцямі яго функцыянавання ў розных соцыум, а таксама механізм узаемадзеяння сацыяльных і моўных фактараў, кантакты паміж прадстаўнікамі розных сацыяльных груп.

Псіхалогія і псіхалінгвістыка разглядаюць фактары, якія спрыяюць перадачы і ўспрымання інфармацыі, фактары, якія спрыяюць міжасобаснай і масавай камунікацыі і прычыны, якія абцяжарваюць гэты працэс, а таксама матывацыю маўленчых паводзін камунікантаў.

Лінгвістыка вывучае праблемы вербальнай камунікацыі (словы і словазлучэнні ў вуснай і пісьмовай мовы), розныя функцыі мовы як сродку зносін. Тут вывучэнне ўспрымання інфармацыі яе атрымальнікам адсоўваецца на другі план, бо адносіцца да так званых экстралінгвістычных фактараў камунікацыі.

Паралінгвістыка спецыялізуецца на спосабах невербальнай камунікацыі (жэстах, міміцы і іншых пазамоўных сродках).

Для любога чалавека ўменне наладжваць зносіны, агульная камунікатыўная кампетэнтнасць з'яўляюцца паказчыкам сацыяльна-псіхалагічнай прыстасаванасці.

Такім чынам, на сучасным этапе развіцця навуковай думкі многіх краін тэорыя камунікацыі фарміруецца як інтэграваная навука пра найбольш агульныя заканамернасці функцыянавання разнастайных камунікатыўных працэсаў і іх уплыву на развіццё чалавека і грамадства.

Умоўна сучасныя сістэмы камунікацыі падзяляюць на дзве групы:

1) масавая камунікацыя, асноўнай прыметай якой з'яўляецца тое, што ў межах гэтых сістэм дзве асобы не могуць устанавіць адасоблены абмен інфармацыяй паміж сабой;

2) міжасобасная, якая дазваляе ўстанавіць адасоблены (ад іншых членаў грамадства) абмен інфармацыяй.

Тэрмін “камунікацыя” шырока выкарыстоўваецца ў розных галінах навукі і сферах жыццядзейнасці чалавека. Звернемся да

аналізу сутнасці паняцця з лінгвістычных, сацыялінгвістычных, псіхалага-дыдактычных пазіцый.

У “*Слоўніку іншамоўных слоў*” **камунікацыя** (лац. communicatio) падаецца як абмен думкамі, перадача інфармацыі пры дапамозе мовы.

“*Вялікі энцыклапедычны слоўнік*” вызначае камунікацыю як суразмоўніцтва, перадачу інфармацыі ад чалавека да чалавека, як спецыфічную форму ўзаемадзеяння паміж асобамі.

“*Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў*” дае больш вузкае азначэнне паняццю: камунікацыя – паведамленне або перадача сродкамі мовы пэўнай інфармацыі.

“*Сацыялагічная энцыклапедыя*” падае паняцце “камунікацыя міжасобасная”, і трактуе як “суразмоўніцтва, перадача інфармацыі паміж людзьмі пасродкам асобасных каналаў”, у якіх адбываецца асэнсаванне, паглыбленне ў сутнасць, ацэнка інфармацыі.

Вядомы псіхалінгвіст А.А. Лявонцьеў адзначае, што працэс камунікацыі ўяўляецца як маўленчая дзейнасць, у аснове якой – маўленчыя зносіны, суразмоўніцтва. Лінгвісты разглядаюць працэс суразмоўніцтва як актуалізацыю камунікатыўнай функцыі мовы ў розных маўленчых сітуацыях.

Сацыялінгвістычныя даследаванні вызначаюць камунікацыю як працэс суб’ект-суб’ектнага ўзаемадзеяння, які забяспечвае зваротную сувязь паміж людзьмі, перадае сацыяльны вопыт.

Псіхалага-педагагічныя даследаванні (Г.М. Андрэева, А.А. Бадалёў, А.Н. Лявонцьеў, Б.Ф. Ломаў, А.К. Маркава, С.Л. Рубінштэйн, Д.Б. Эльконін і інш.) разглядаюць камунікацыю як працэс суразмоўніцтва, працэс перадачы інфармацыі, устанаўленне і развіццё кантактаў паміж людзьмі. Суразмоўніцтва ў сваю чаргу – гэта вербальнае выражэнне эмоцый, працэс абмену думкамі і інфармацыяй.

У тэорыі камунікацыі (О.Я. Гойхман, Т.М. Надзеіна, В.Л. Каменская, Г.Г. Пачапцоў і інш.) паняцце *камунікацыя* разглядаецца ў шырокім сэнсе як працэс перадачы інфармацыі пры дапамозе пэўных сродкаў або сістэм. Галоўным элементам маўленчай камунікацыі з’яўляецца механізм, які дапамагае адбываецца перавесці працэс перадачы і ўспрымання інфармацыі ў сацыяльна значымы вынік асобаснага і масавага ўздзеяння.

Такім чынам, маўленчая камунікацыя – спецыфічны від дзейнасці, сутнасць якога заключаецца ў перадачы асобасна значымай інфармацыі, надладжванні ўзаемадзеяння і забеспячэнні ўзаемаразумення. Маўленчая камунікацыя вызначаецца як актыўны працэс, які рэалізуецца ў суразмоўніцтве і мае дзейнасны характар.

Лекцыя 2. Маўленчая камунікацыя як дзейнасць

Мэта: даць паняцце пра маўленчую камунікацыю як дзейнасць, апісаць мадэль камунікацыі і яе складнікі.

Задачы:

- вызначыць дзейнасна-працэсуальны характар камунікацыі; апісаць мадэль маўленчай камунікацыі, вызначыць яе складнікі;
- выявіць адрозненні паміж мовай і маўленнем;
- ахарактарызаваць функцыі мовы і маўленчай камунікацыі.

Пытанні

1. Мадэль маўленчай камунікацыі: структура, характарыстыка кампанентаў.

2. Функцыі маўленчай камунікацыі.

Праблемныя пытанні

- У чым універсальнасць агульнапрынятай мадэлі працэсу камунікацыі?
- Ці ўплываюць адрозненні паміж мовай і маўленнем на функцыі маўленчай камунікацыі?

1. Мадэль маўленчай камунікацыі: структура, характарыстыка кампанентаў.

Камунікацыя – працэс абмену інфармацыяй паміж людзьмі.

Мадэль камунікатыўнага працэсу была прапанавана амерыканскім матэматыкам Клодам Шэнонам у 40-ых г. XX ст.

У лінгвістыцы яна была інтэрпрэтавана Раманам Восіпавічам Якабсанам. (*Якабсан Р.В. – даследчык, чалавек з вельмі шырокім колам інтарэсаў: паэзія і паэтыка, фаналогія і граматыка, развіццё маўлення і прычыны яго парушэння, філасофская метадалогія, лінгвістыка і тэорыя камунікацыі).

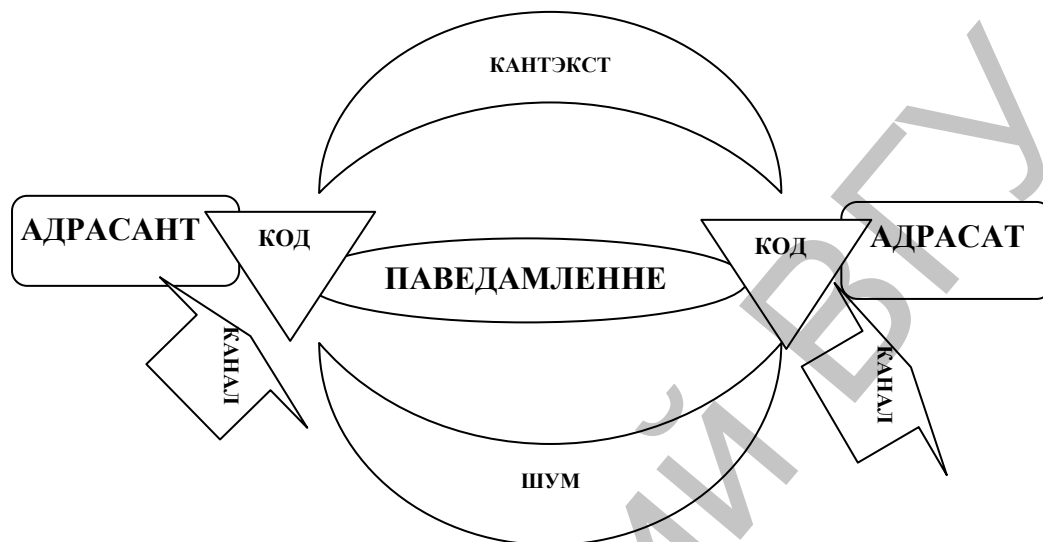
У мадэлі камунікацыі па Р.В. Якабсану ўдзельнічаюць адрасат і адрасант, ад першага да другога накіроўваецца паведамленне з дапамогай кода. Кантэкст звязаны са зместам паведамлення.

Спынімся на характарыстыцы названых складнікаў.

Кантэкст – гэта ўмовы, у якіх праходзіць перадача паведамленняў. Камунікацыя заўсёды носіць кантэкстуальны характар і адбываецца з улікам сацыякультурных, грамадска-палітычных, этнакультурных умоў. У вузкім, лінгвістычным, сэнсе яна рэалізуецца ў звязным паведамленні. *Паведамленне* – спалучэнне значэння, сімвалаў кадзіравання/ дэкадзіравання, якія выражаюцца ў пэўнай форме. *Каналы камунікацыі* – гэта шлях і сродкі перадачы паведамлення. Яны бываюць гукавымі (непасрэдным кантакт) і зрокавымі (пісьмовыя паведамленні). Працэс камунікацыі можа суправаджацца *шумамі*: знешнімі, унутранымі, семантычнымі

раздражняльнікамі, якія перашкаджаюць абмену інфармацыяй і могуць абмяжоўваць яе разуменне.

Зваротная сувязь узнікае як рэакцыя на паведамленне, у выніку чаго можа адбыцца новая пасылка інфармацыі.

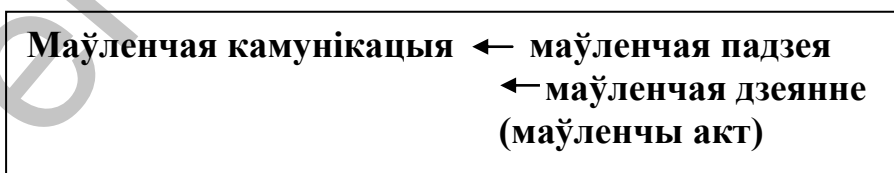


Малюнак “Мадэль маўленчай камунікацыі”

Мадэль Якабсана ў розных яе варыянтах прымяняецца ў лінгвістыцы для аналізу функцый мовы, працэсу спараджэння маўлення і тэксту. Сучасная сацыялінгвістыка і тэорыя камунікацыі запазычылі яе для апісання камунікатыўных працэсаў.

Такім чынам, камунікацыя як працэс стварэння і перадачы значымых паведамленняў і складаецца з ўдзельнікаў, кантэксту, паведамленняў, каналаў камунікацыі, уключае прысутнасць ці адсутнасць камунікатыўных шумоў і зваротную сувязь. Для ўсіх сістэм камунікацыі агульным з’яўляецца ланцужок з абавязковымі для камунікатыўнага акта кампанентамі: **адрасант – выказванне – адрасат**.

Структура маўленчай камунікацыі адлюстравана на схеме:



Асноўнай адзінкай маўленчай камунікацыі з’яўляецца *маўленчая падзея*. Яе вызначаюць:

- 1) тып ці жанр падзеі (напрыклад, лекцыя або школьны ўрок);
- 2) тэма падзеі (паведамленне інфармацыі);
- 3) функцыя (паведамленне інфармацыі, праверка ведаў і інш.);
- 4) абставіны (месца і час).

Важнымі для маўленчай падзеі з'яўляюцца прыметы ўдзельнікаў камунікацыі – сацыяльны статус, ролевыя адносіны, правілы і нормы, якія рэгулююць маўленне.

Маўленчая падзея складаецца з *маўленчых дзеянняў* (*маўленчых актаў*), якія лічацца зместавымі адзінкамі працэсу камунікацыі. У маўленчым акце функцыянуе камунікатыўная задача, якая пабуджае да маўленчага дзеяння і садзейнічае як спараджэнню выказвання, так і яго ўспрыманню.

Камунікатыўная задача можа разглядацца як паведамленне ці пабуджэнне да дзеяння.

Працэс маўленчай камунікацыі характарызуецца:

- 1) мэтанакіраванасцю – наяўнасцю мэты, якая рэалізуецца ў выніку перадачы інфармацыі, паведамленні камунікатыўных намераў;
- 2) асобнай значнасцю для камунікантаў, камунікацыя – форма сацыяльнага суразмоўніцтва;
- 3) кантэкстуальнасцю: у шырокім сэнсе камунікацыя адбываецца ў грамадска-палітычным, сацыякультурным, этнакультурным кантэксце, у вузкім, лінгвістычным, сэнсе маўленчая камунікацыя рэалізуецца ў тэксце і мае дзейнасны характар;
- 4) камунікатыўны намер рэалізуецца праз камунікатыўныя акты і маўленчыя дзеянні, якія маюць праблемны, творчы характар;
- 5) выніковасцю, ступенню супадзення дасягнутага выніку з вызначанай мэтай;
- 6) нарматыўнасцю, “якая выражаецца перш за ўсё ў факце абавязковага сацыяльнага кантролю за працяканнем і вынікам суразмоўніцтва...” (А.А. Ляонцьеў).

Такім чынам, комплекс камунікатыўных актаў, якія аб'яднаны сітуацыяй, задачай і агульнымі ўмовамі ўтварае камунікатыўную падзею (напрыклад, прэзентацыя кнігі, выстава карцін, запланаваны візіт кіраўніка дзяржавы і інш.).

2. Функцыі маўленчай камунікацыі.

Вызначэнне сродкаў рэалізацыі маўленчай камунікацыі варта пачаць з удакладнення паняццяў *мова*, *маўленне*, *маўленчая дзейнасць*.

Упершыню паняцці мова і маўленне былі размежаваны швейцарскім лінгвістам Ф. дэ Сасюрам у знакамітай працы “Курс агульнай лінгвістыкі” (1916). Ідэі былі падтрыманы ў працах Л.У. Шчэрбы, які акрамя таго ўвёў паняцце “маўленчая дзейнасць”.

У мовазнаўстве *мова* разглядаецца як сістэма адзінак і правіл іх функцыянавання і найважнейшы сродак зносін паміж людзьмі. *Маўленне* – гэта працэс, які адбываецца ў часе, мае канкрэтную форму (гукавую ці пісьмовую) і вынік гэтага працэсу – маўленчыя тэксты (выказванні).

Маўленне супрацьпастаўляецца мове, у чым выразна выяўляюцца іх адметнасці:

- мова – абстрактная і ўзнаўляльная, маўленне канкрэтнае і непаўторнае;
- мова – патэнцыяльная сістэма знакаў, захоўваецца ў памяці кожнага чалавека, маўленне – актуальнае, матываванае – выклікана абставінамі, сітуацыямі;
- мова – стабільная, унармаваная, маўленне – зменлівае, варыянтнае;
- мова мае ўзроўневую будову, маўленне – лінейную, разгортваецца ў часе і прасторы;
- мова – першасная, маўленне – другаснае;
- мова не залежная ад сітуацыі, маўленне абумоўлена сітуацыяй;
- мова не мае ацэнкі, маўленне заўсёды можа быць ацэнена.

Мова – сістэма знакаў, **маўленне** – індывідуальна-калектыўнае выкарыстанне мовы, спосаб фарміравання і фармулёўкі думкі з дапамогай мовы. **Маўленчая дзейнасць** – працэс прыёму і перадачы інфармацыі, апасродкаваны моўнай сістэмай і абумоўлены сітуацыяй маўлення.

Такім чынам, мова і маўленне не знаходзяцца ў апазіцыі, яны непадзельныя. Найбольш цесна збліжаюць мову і маўленне іх функцыі:

1) інфармацыйная (паведамлення) – мова служыць сродкам пазнання, наапаўнення інфармацыі, а перадача і захаванне інфармацыі адбываецца пасродкам маўлення, праз вусныя і пісьмовыя тэксты.

2) Камунікатыўная – асноўная функцыя як маўлення, так і мовы. Суразмоўніцтва, магчыма, магло б абслугоўвацца і іншымі знакавымі сістэмамі, аднак вербальны код асноўны, без камунікацыі грамадства не магло б існаваць.

3) Экспрэсіўная. У маўленні маюць месца асобныя сродкі для выражэння эмоцый – сінанімічныя рады з эмацыянальна афарбаванымі словамі, сістэма тропаў, фразеалагізмы, разнастайныя канатацыі. У вусным маўленні такімі сродкамі з’яўляюцца інтанацыі, мадуляцыі голасу, паўзы, мелодыка, рытм маўлення, тэмбр голасу.

4) Функцыя фарміравання і выражэння думкі: думка чалавека працуе амаль бесперапынна – успаміны, роздумы, падрыхтоўка да вуснага выступлення, да пісьмовага выказвання, творчая дзейнасць і г.д.

5) Валютатыўная – функцыя ўздзеяння на іншых людзей: просьба, загад, пажаданне, пабуджэнне да дзеянняў.

6) Фатычная – мова сродак наладжвання кантактаў, узаемаадносін паміж людзьмі.

Да пералічаных функцый камунікацыі дадаюць магічную функцыю (заклінальную), этнічную (яднаючую людзей у адзін народ) і інш.

Элементы мадэлі маўленчай камунікацыі – адрасат, адрасант, паведамленне, код, кантэкст, камунікатыўны шум – цесна звязаныя як з пералічанымі функцыямі, так і з іншымі. Напрыклад, метамоўная функцыя ўказвае на непасрэдную сувязь з кодам камунікацыі і дапамагае раскрыць значэнне слова праз апісанне яго зместу. Кагнітыўная функцыя рэалізуецца праз зварот да аб'екта паведамлення; канататыўная выражае ўздзеянне на адрасата. Актывізуюць працэс камунікацыі апелятыўная, пабуджальная, рэгулюючая функцыі, а таксама функцыя самапрэзентацыі.

Такім чынам, функцыі *маўленчай камунікацыі* рэалізуюцца ў:

- 1) абмене інфармацыяй,
- 2) задавальненні патрэбы ў суразмоўніцтве,
- 3) удасканаленні і падтрымцы ўласнага ўяўлення пра сябе,
- 4) выкананні сацыяльных абавязкаў,
- 5) наладжванні вербальных ўзаемін з іншымі людзьмі;
- 6) уздзеянні на іншых людзей.

Пры гэтым у рэальным камунікатыўным працэсе некаторыя функцыі рэалізуюцца адначасова, аднак сярод іх звычайна вылучаецца асноўная, у адпаведнасці з якой класіфікуюцца камунікатыўныя акты.

Лекцыя 3. Міжасобасная маўленчая камунікацыя

Мэта: вызначыць і ахарактарызаваць узроўні і фактары міжасобаснай камунікацыі.

Задачы:

- даць паняцце міжасобаснай камунікацыі;
- разгледзець узроўні суразмоўніцтва;
- ахарактарызаваць камунікатыўныя стылі паводзін;
- даць паняцце пра камунікатыўныя стратэгіі і тактыкі маўленчых зносін.

Пытанні:

1. Тыпы і ўзроўні міжасобаснай камунікацыі.
2. Маўленчыя зносіны ў працэсе камунікацыі.
3. Камунікатыўныя стратэгіі і тактыкі маўленчых зносін.

Праблемнае пытанне

- Ад чаго залежыць вынік міжасобаснай маўленчай камунікацыі?

1. Тыпы і ўзроўні міжасобаснай камунікацыі.

Міжасобасная камунікацыя – гэта працэс абмену паведамленнямі і іх інтэрпрэтацыя суразмоўцамі. Таму важным аспектам міжасобаснай камунікацыі з'яўляецца тое, як адрасат зразумеў інфармацыю і што стала асобасна значным у прынятым

выказванні. Пры міжасобаснай камунікацыі ёсць магчымасць непасрэднага ўзаемадзеяння, калі суразмоўцы могуць улічваць асаблівасці эмацыйнага стану, самаацэнкі і характару адрасата.

Узровень маўленчых зносін уплывае на зацікаўленасць кожнага з удзельнікаў у выніках суразмоўніцтва. Міжасобасную камунікацыю можна лічыць эфектыўнай, калі мэта суразмоўніцтва дасягнутая. Кожны чалавек можа ацаніць ступень эфектыўнасці ўзаемадзеяння, аднак яна будзе рознай у дачыненні да розных катэгорый людзей і розных сітуацый суразмоўніцтва.

Разглядаюць наступныя тыпы суразмоўніцтва (Я.І. Галаваха і Н.У. Паніна): 1) *сацыяльна-ролевае абмяжоўваецца* сітуацыйнай неабходнасцю – у транспарце, на вуліцы, у афіцыйных установах і інш. Асноўным прынцыпам узаемадзеяння на такім узроўні з'яўляецца валоданне нормамі маўленчых паводзін і падпарадкаванне правілам сацыяльнага асяроддзя. Камунікацыя можа адбывацца як са знаёмымі ці блізкімі людзьмі, так і з незнаёмымі – у такім выпадку яна мае ананімны характар.

2) *афіцыйнае (дзелавое)* характарызуецца агульнымі інтарэсамі і сумеснай дзейнасцю, накіраванай на дасягненне пастаўленых мэт. Асноўны прынцып дзелавых моўных зносін – пошук найбольш рацыянальных шляхоў павышэння эфектыўнасці супрацоўніцтва. Маўленчыя зносіны у гэтым выпадку псіхалагічна аддаленыя. Удзельнікі камунікацыі ацэньваюцца з пункту гледжання іх арганізацыйна-дзелавых якасцей.

3) *асобаснае* характарызуецца даверам суразмоўцаў адзін да аднаго, імкненнем да разумення, суперажывання. Асноўны прынцып міжасобаснай камунікацыі на такім узроўні – эмпатыя (разуменне пачуццяў, якія перажывае іншы чалавек) і выражэнне ўласнага суперажывання.

На кожным узроўні суразмоўніцтва выкрыстоўваюцца мадэлі паводзін, адпаведныя тым сітуацыям, што ўзнікаюць пры ўзаемадзеянні людзей. Найбольш важнай умовай міжасобаснай камунікацыі з'яўляецца здольнасць чалавека выдзяляць стандартныя, тыповыя сітуацыі і будаваць адпаведныя мадэлі паводзін, у тым ліку і маўленчых: знаходзіць магчымасць дамаўляцца, узгадняць камунікатыўную мэту, разумець адзін аднаго. Таму важным з'яўляецца псіхалагічны аспект суразмоўніцтва, які ў многім залежыць ад камунікатыўнага стылю суразмоўцаў.

Камунікатыўны стыль – устойлівы спосаб паводзін, які выкарыстоўвае чалавек пры наладжванні ўзаемін з іншымі людзьмі.

Вывучэннем разнастайных стыляў міжасобаснага ўзаемадзеяння займаюцца вучоныя-псіхолагі розных краін (аўстрыйскія псіхолагі

А. Адлер і В. Сацір,, нямецкі псіхолаг К. Хорні, рускія даследчыкі Я.Л. Дацэнка, В.А. Гараніна і інш.).

Прапануецца разглядаць некалькі ўзроўняў, якія адпавядаюць пэўным стратэгіям міжасобаснага ўзаемадзеяння:

1. *Дамінаванне* вызначаецца ігнараваннем інтарэсаў і намераў суразмоўцаў, імкненнем да перавагі над іншымі. Асноўны канал моўных зносін – загады,
2. *Маніпуляцыя* ўзнікае, калі адкрытая перавага ў суразмоўніцтве не магчыма, аднак тэндэнцыя падпарадкоўваць сабе іншых захоўваецца. Уздзеянне ў час суразмоўніцтва адбываецца праз апасродкаванае выкарыстанне такіх спосабаў, як правакацыя, падман, інтрыга.
3. *Суперніцтва* – гэта барацьба думак, калі мае месца адкрытае ўздзеянне, аднак мэта імкнення да першынства ў суразмоўніцтве не абвешчаецца. Пазіцыя адрасата ўлічваецца ў той ступені, якая неабходна, каб атрымаць над ім перавагу.
4. *Партнёрства* вызначаецца раўнапраўнымі адносінамі і імкненнем не дапусціць перавагі камунікантаў аднаго над адным. Пры суразмоўніцтве пазіцыі і намеры ўзгадняюцца, а зносіны падпарадкоўваюцца ўзаемадамовам.
5. *Садружнасць* вызначаецца імкненнем да сумеснай дзейнасці. У суразмоўніцтве дасягаюцца агульныя мэты, асноўным інструментам уздзеяння з'яўляецца не дамова, а ўзаемапагадненне (кансенсус) ОТК, с.360 – 368.

Такім чынам, у працэсе міжасобаснай камунікацыі партнёрства і садружнасць звядуць да прадуктыўнасці маўленчых зносін, пры гэтым раскрываюцца лепшыя асобасныя якасці, наладжваецца ўзаемадавер, што спрыяе эфектыўнасці моўных зносін.

2. Маўленчыя зносіны ў працэсе камунікацыі

З пункту гледжання тэорыі камунікацыі маўленне ўключаецца ў адзіны камунікатыўны акт і характарызуецца тым, што з'яўляецца часткай камунікатыўнай культуры і паказчыкам агульнай культуры чалавека. Авалоданне найбольш эфектыўнамі камунікатыўнымі стратэгіямі і тактыкамі спрыяе хуткай сацыяльнай адаптацыі асобы.

Штодзённую маўленчую практыку звычайна абслугоўвае размоўны стыль – выказванні, адрасаваныя невялікай колькасці добра знаёмых людзей. Міжасобасная камунікацыя у такіх сітуацыях характарызуецца:

- 1) *персанальнасцю* адрасацыі, што выражаецца ў непасрэдным звароце адзін да аднаго, хуткай рэакцыяй на інфармацыю – разуменне, спачуванне, згода / нязгода і г.д.;
- 2) *спантаннасцю* маўлення, калі кожны з суразмоўцаў думае і размаўляе адначасова, без папярэдняй падрыхтоўкі выказванняў, у

якіх могуць быць паўторы, выпраўленні, дапаўненні або ў некаторых выпадках нават змена тэмы размовы;

3) *сітуацыйнасцю*, што вызначае прымальнасць выказвання толькі ў пэўным камунікатыўным кантэксце, дзе невербальныя сродкі, напрыклад, міміка і жэсты, выраз твару, могуць дапаўняць інфармацыю;

4) *эмацыйнасцю*, якую надае індывідуальнае ўспрыманне суразмоўцамі тэмы маўлення і адзін аднаго.

Асобнае месца ў міжасобасных зносінах займае *фатычнае* маўленне, што ўяўляе сабой абмен рэплікамі, якія звязаны асацыятыўнай сувяззю.

Т.Р. Вінакур разглядае наступныя *мэты* такога маўлення: паміж незнаёмымі і малазнаёмымі людзьмі – пазнаёміцца, захаваць правілы этыкету, бавіць час, напрыклад, у транспарце, у чарзе; паміж добра знаёмымі і блізкімі людзьмі – абмяняцца думкамі і эмоцыямі.

Фатычнае маўленне можа станюцца ці адмоўна ўплываць на ўзаемаадносінны паміж людзьмі. Пагаршаюць адносінны абвінавачванні, абразы, спрэчкі, здзек, жарт ці іронія, некарэктна выказаныя. Умацоўваюць адносінны суразмоўцаў добразычлівая гутарка, камплімент, дарэчны жарт.

3. Камунікатыўныя стратэгіі і тактыкі маўленчых зносін

Асноўнай мэтай міжасобасных моўных зносін з'яўляецца абмен інфармацыяй. Пры вырашэнні агульных задач у камунікатыўным працэсе падбіраюцца грунтоўныя доказы, абдумваюцца выказванні, калі неабходна, звесткі паўтараюцца і ўдакладняюцца.

Суразмоўцы выбіраюць камунікатыўную стратэгію. *Камунікатыўная стратэгія* – гэта вызначная асобай лінія маўленчых паводзін, накіраваных на камунікатыўнае ўзаемадзеянне, пры якіх вербальныя і невербальныя сродкі выкарыстоўваюцца для дасягнення камунікатыўнай мэты. Пры гэтым важна, каб маўленне мела канкрэтны, а не абагульняльны характар, утрымлівала ўдакладняльныя рэплікі. Стратэгія – сукупнасць маўленчых дзеянняў, уласцівая большасці ўдзельнікаў адной супольнасці, тыповая для носьбітаў адной пэўнай культуры (напрыклад, пэўная камунікатыўная стратэгія выкарыстоўваецца для прывітання розных людзей у залежнасці ад іх статусу, узросту, асабістых узаемаадносін).

Камунікатыўная стратэгія рэалізуецца з дапамогай камунікатыўных тактык. *Камунікатыўная тактыка* – гэта сістэма маўленчых прыёмаў і моўных сродкаў, якія адносяцца да пэўнага камунікатыўна-маўленчага стылю. Іх адбор залежыць ад умоў і ўдзельнікаў суразмоўніцтва (*напрыклад, размова спецыялістаў будзе адрознівацца ад размовы спецыяліста і некампетэнтнага ў пэўных пытаннях чалавека; тлумачэнне, адрасаванае дзіцяці, будзе іншым,*

чым даросламу). Калі камунікатыўная стратэгія суадносіцца з камунікатыўнай мэтай, то камунікатыўная тактыка – з асобнымі камунікатыўнымі намерамі.

Камунікатыўны намер (інтэнцыя) – тактычны ход да дасягнення камунікатыўнай мэты. Інтэнцыя можа не заўсёды экспліцытна выражацца моўнымі сродкамі, іх семантыка можа не супадаць з камунікатыўным намерам, але значэнне сказа будзе зразумелым адрасату (напрыклад, *Гаварыце, калі ласка, гучней!* просьба выражаецца непасрэдна ў граматычным значэнні моўных сродкаў. Сэнс выразу *Мне так падабаецца гэта музычная кампазіцыя!* можа выражаць просьбу зрабіць гук прайгравальніка мацнейшым).

У мове функцыянуюць дзеясловы, якія называюць камунікатыўную інтэнцыю маўленчага дзеяння, напрыклад, *дзякаваць, пагражаць, дыктаваць, абяцаць, выражаць, адрасаваць* і інш. Дзеясловы, якія ў 1-ай асобе цяперашняга часу абазначаюць маўленчае дзеянне, называюцца перфарматыўнымі (напрыклад, *я абяцаю, я клянуся* – формы дзеясловаў выражаюць сам акт клятвы, абяцання).

Рэалізацыя намеру, стратэгіі і тактыкі маўленчай камунікацыі залежыць ад уменняў дакладна выбраць моўныя сродкі, якія выражаюць эмацыйны стан камунікантаў. Да такіх сродкаў належаць:

- лексіка з эмацыйна-ацэнным значэннем і фразеалогія: напрыклад, *хвалько, задавака, лайдак*;
- называнне эмоцый або пачуццяў: напрыклад, *я хвалюся; мяне гэта турбуе; я пакрыўджаны*.
- параўнанне ці метафарычнае апісанне эмоцый: напрыклад, *месца сабе не знаходжу*.

Усе камунікатыўныя працэсы адбываюцца ў пэўным кантэксце. Месца і час узаемін, намеры і мэты ўдзельнікаў камунікацыі, наяўнасць ці адсутнасць іншых асоб з'яўляюцца тымі пераменнымі, якія фарміруюць камунікатыўную сітуацыю. Перапрацоўка, інтэрпрэтацыя і разуменне інфармацыі ў пэўнай ступені залежыць ад умоў, дзе адбываецца міжасобная камунікацыя. Важнай умовай паспяховага суразмоўніцтва з'яўляецца здольнасць камунікантаў зразумець матывы маўленчых паводзін адзін аднаго, узгадніць мэты, правільна зразумець інфармацыю і *знайсці агульную мову* у прамым і пераносным сэнсах.

Лекцыя 4. Формы і тыпы маўленчай камунікацыі

Мэта: ахарактарызаваць формы і тыпы маўленчай камунікацыі, вызначыць асаблівасці дыялогу і маналогу як формаў маўлення, разгледзець іх разнавіднасці.

Задачы:

- вызначыць характарыстыкі дыялагічнага і маналагічнага маўлення;
- разгледзець правілы і ўмовы эфектыўнасці вядзення дыялогу ў працэсе камунікацыі;
- вызначыць асаблівасці камунікатыўных максімаў Грайса;
- разгледзець класіфікацыі маналогаў;
- ахарактарызаваць спрэчку як працэс выражэння супярэчлівай інфармацыі (думак) камунікантаў.

Пытанні:

1. Дыялог. Тыпы дыялагічных адзінстваў.
2. Агульныя правілы вядзення дыялогу. Камунікатыўныя максімы як базавыя нарматыўныя прынцыпы дыялогу.
3. Маналог. Класіфікацыя маналагічных выказванняў.
4. Спрэчка як разнавіднасць маўленчай камунікацыі.

Праблемныя пытанні:

- У чым асаблівасці дыялагічнага маўлення як сумеснага працэсу моўных зносін?
- Чаму некаторыя навукоўцы адмаўляюць маналог як форму камунікацыі?

1. Дыялог. Агульныя правілы вядзення дыялогу

У залежнасці ад накіраванасці разглядаюць дыялагічнае і маналагічнае маўленне. Такі падзел быў вядомы яшчэ ў старажытнай Грэцыі і выкарыстоўваўся ў філасофіі, рыторыцы, логіцы.

Дыялог (грэч. *размова, гутарка*) форма маўлення, якая складаецца з абмену рэплікамі і ахарактарызуецца сітуацыйнасцю (залежыць ад абставін размовы), кантэкстуальнасцю (абумоўлены папярэднімі выказваннямі) і незапланаванасцю. Дыялогі ўзнікаюць у натуральных сітуацыях, таму маўленне звычайна спантаннае. Структура дыялога – абмен рэплікамі, якія групуюцца папарна. Тыпы рэплік: 1) пытынне – адказ; 2) дадатак да першай рэплікі, тлумачэнне; 3) згода ці нязгода; 4) формы маўленчага этыкету.

Моўныя асаблівасці дыялогу:

- 1) наяўнасць паўтораў, перапытванняў;
- 2) сінтаксічная непаўната рэплік, эліптычныя канструкцыі (кампенсуюцца за кошт папярэдніх рэплік);
- 3) перавага пытальных і пабуджальных рэплік;
- 4) эканомія моўных сродкаў.

Вялікую ролю ў час вядзення дыялогу маюць эмоцыі, таму часта выкарыстоўваюцца паўторы, выклічнікі, часціцы, лексіка размоўнага стылю.

Разглядаюцца наступныя тыпы дыялогаў:

Інфармацыйны дыялог мае на мэце атрыманне неабходнай асабасна значнай інфармацыі. Звычайна складаецца з пытанняў і адказаў, можа ўключаць сціслы маналог ці рытарычнае пытанне.

Прэскрэптыўны дыялог утрымлівае загад, просьбу, абяцанне або адмову. Рэплікі адрасанта выражаюць праграму паводзін і прадвызначаюць адрасату яе выкананне.

Дыялог – абмен думкамі можа разглядацца як спрэчка або дыскусія. Камуніканты прытрымліваюцца розных пунктаў гледжання на праблему, аднак іх думкі захоўваюць тэматычнае адзінства.

Дыялог-унісон вядзецца з мэтай наладжвання адносін

Дыялог-пустаслоўе выражае эмоцыі суразмоўцаў без інфармацыйнай мэты – скаргі, перасцярогу, страх. Да гэтага тыпу адносяцца артыстычныя жанры – міні-аповяданні, анекдоты, жарты.

Дыялог будзецца па формуле *рэпліка-стымул – рэпліка-рэакцыя* (пытанне – адказ).

Пытанні класіфікуюцца наступным чынам:

1. Пытанні-*ўдакладненні* (высвятляюць праўдзівасць інфармацыі і патрабуюць сцвярдзальнага ці адмоўнага адказу: так ці не).
2. Пытанні-*дапаўненні* (высвятляюць новыя звесткі пра падзеі, з’явы, прадметы, звычайна пачынаюцца са слоў *хто, што, дзе, як* і інш).
3. Пытанні *карэктныя* (грунтуюцца на праўдзівых выказваннях).
4. Пытанні *некарэктныя* (грунтуюцца на падманых, няпэўных меркаваннях).
5. Пытанні *нейтральныя* (не ўтрымліваюць інтанацыйнай афарбоўкі).
6. Пытанні *добразычлівыя* (падкрэсліваюць прыхільнасць суразмоўцы).
7. Пытанні *правакацыйныя* (маюць негатыўную афарбоўку).

Адказы ў сваю чаргу класіфікуюцца як:

1. Адказы *правільныя* і *няправільныя*.
2. Адказы “*не па сутнасці*”. Маўленне можа ўтрымліваць праўдзівую інфармацыю, аднак лагічна не звязана з пытаннем, таму не прымаецца суразмоўцам.
3. Адказы *пазітыўныя* выражаюць імкненне разабрацца ў пытанні.
4. Адказы *негатыўныя* выражаюць адмову суразмоўцу.

Дыялог – гэта прадукт сумеснай маўленчай дзейнасці камунікантаў. Суразмоўцы звычайна могуць прадугледзіць заканчэнне рэплік, каардынаваць выказванні.

2. Агульныя правілы вядзення дыялогу. Камунікатыўныя максімы як базавыя нарматыўныя прынцыпы дыялогу.

Правілы вядзення дыялогу грунтуюцца на наступных палажэннях:

1. Адказ на пытанне неабходна выслухаць да канца.
2. Кожнае пытанне патрабуе адказу.
3. Загад ці просьба патрабуе выканання дзеяння ці адказу словам.
4. Паведамленне інфармацыі патрабуе адказу выразам твару, жэстам, паўторам.

Дыялагічны працэс рэгулююць базавыя нарматыўныя прынцыпы – максімы. Найбольш вядомыя – **камунікатыўныя максімы П. Грайса**.

- **Максіма кааперацыі** – аснова камунікацыі, вызначае гатоўнасць суразмоўцаў да ўзаемін. У працэсе суразмоўніцтва яны могуць згаджацца, спрачацца, аднак іх размова адпавядае агульнай лініі і мэце камунікацыі.
- **Максіма колькасці** заключаецца ў тым, што суразмоўцы падаюць дастаткова інфармацыі, але не перабольшваюць яе колькасць.
- **Максіма якасці** вызначае праўдзівасць выказванняў і парушаецца, калі суразмоўцы наўмысна ідуць на падман.
- **Максіма рэlevantнасці** вызначае дарэчнасць маўлення сітуацыі моўных зносін, патрабуе заканамернага завяршэння маўленчага акта: пытанне змяняецца адказам, на прывітанне адказваюць прывітаннем, просьба ці загад патрабуюць згоды ці адмовы выканання дзеяння.
- **Максіма спосабу камунікацыі** патрабуе пазбягаць двухсэнсоўнасці і незразумелых момантаў у маўленні.

Парушэнне камунікатыўных максімаў аказвае адмоўны ўплыў на разуменне інфармацыі і захаванне правіл этыкету. Калі максімы парушаюцца, суразмоўца надае паведамленню дадатковае значэнне (напрыклад, *Колькі каштуе? – Дастаткова для таго, каб гэта набыць.*)

Максімы Грайса – не адзіныя правілы вядзення дыялогу. Іх можна ўдакладніць законамi дыялогу Ю.У. Раждзественскага:

Закон часу – бясконцы працяг дыялогу знішчае інфармацыйную каштоўнасць.

Закон аўдыторыі – бясконцае пашырэнне кола ўдзельнікаў размовы знішчае інфармацыйную каштоўнасць.

Закон кампетэнтнасці аўдыторыі – беднасць ведаў аб прадмеце прадмеце маўлення знішчае інфармацыйную каштоўнасць.

Закон дарэчнасці – маўленне без уліку сітуацыі, адрасата, яго інтарэсаў знішчае інфармацыйную каштоўнасць.

Дыялагічнае маўленне патрабуе ўвагі да этычных правіл вядзення суразмоўніцтва. Перш, чым пачаць размовы, адрасанту трэба прыцягнуць увагу да сябе. Таму вялікае значэнне мае прынцып ветлівасці, які заключаецца ў праяўленні павагі да адрасата.

Першым, хто назваў *ветлівасць* стратэгіяй маўлення, быў Дж. Ліч. Ён адзначыў, што у працэсе камунікацыі максіма кааперацыі П. Грайса ўзаемадзейнічае з максімамі ветлівасці, якія накіраваны на камунікатыўнае супрацоўніцтва. Да іх адносяцца максімы *такту, вялікадушнасці, сціпласці, згоды, сімпатыі*. Рэалізуюць максімы ветлівасці наступныя лінгвістычныя сродкі: 1) формы ўмоўнага ладу дзеясловаў; 2) пыталыныя сказы (*Можна б вы...? Ці не маглі б Вы...? і інш.*); 3) звароткі; 4) стэрэатыпныя маўленчыя клішэ (*калі ласка, будзь ласкавы і інш.*).

Такім чынам, ветлівасць – гэта не толькі маральная якасць, але і форма вербальных паводзін, у якіх выражаецца павага да партнёра па камунікацыі.

Як форма маўлення дыялог пераважае ў паўсядзённа-побытавай сферы. Асаблівасці афармлення дыялогу заключаюцца ў выкарыстанні элементаў размоўнага стылю, элептычных канструкцый, звароткаў, клічных і пыталыных сказаў, інтанацыі. Дыялог шырока выкарыстоўваецца ў мастацкай літаратуры – размовы персанажаў эпічных і драматычных твораў. Дыялог вядомы як жанр філасофскіх трактатаў (напрыклад, дыялогі Платона), эпістальны жанр – напрыклад, раман у пісьмах “Пакуты маладога Вертэра” Гётэ).

3. Маналог. Класіфікацыя маналагічных выказванняў.

Маналог – актыўная форма маўлення, якая разлічана на пасіўнае ўспрыманне і не звязана з маўленнем іншых суразмоўцаў. Л.С. Выгоцкі не прызнаваў самастойнасці маналогаў, ён сцвярджаў, што суразмоўца заўсёды да некага звяртаецца, нават калі адрасат уяўны.

Маналогі часцей за ўсё выкарыстоўваюцца ў сферах мастацтва, адукацыі: тэатральныя маналогі, публічныя прамовы і інш. У паўсядзённа-побытавай сферы маналог не рэалізуецца, што дало магчымасць Л.У. Шчэрбе выказаць меркаванне пра тое, што маналагічнае аўленне паходзіць з дыялогу.

Кампазіцыя дыялогу залежыць ад жанру маўлення і функцыянальна-сэнсавага тыпу – апавядання, апісання, разважання. Моўнае афармленне маналогу больш упарадкаванае, мае больш складаную сінтаксічную арганізацыю. Выказванне звычайна працяглае.

Дыялогі класіфікуюць па мэце выказвання (паводле В.У. Вінаградава):

1. Маналог-*перакананне* (аратарская прамова).
2. *Лірычны* маналог (форма выражэння эмоцый).

3. *Драматычны маналог* (форма выражэння эмоцый з выкарыстаннем пазалінгвістычных сродкаў – жэстаў, мімікі, пластыкі).

4. *Маналог-наведамленне* (апавяданне, разважанне).

Галоўная рыса маналогу – звязнасць выказвання, якая забяспечваецца спосабамі сувязі сказаў і частак: ланцужковая і паралельная.

Кампазіцыя маналогу больш строгая, чым рэплікі ў дыялогу, і вызначаецца ў залежнасці ад метаду выкладу матэрыялу:

- Індуктыўны метада – інфармацыя разгортваецца ад прыватных фактаў да агульных вывадаў.
- Дэдуктыўны метада – інфармацыя выкладаецца ад асноўнага тэзісу праз разгляд асобных дэталаў.
- Метада аналогіі – інфармацыя выкладаецца праз супастаўленне фактаў і з’яў.
- Канцэнтрычны метада – інфармацыя выкладаецца праз разгортванне думкі вакол галоўнай праблемы.
- Ступенчаты метада – паслядоўнае выкладанне інфармацыі.
- Гістарычны метада – выклад інфармацыі ў храналагічнай паслядоўнасці.

Маналог патрабуе ад камуніканта спецыяльнай падрыхтоўкі. Калі дыялогам чалавек авалодвае спантанна, то маналагічнаму маўленню навучаюцца мэтанакіравана. Спецыфіка вуснага маналогу заключаецца ў самавыражэнні прамойцы, адсутнасці ўстаноўкі на адказ, строгім адборы моўных сродкаў і падпарадкаванні правілам іх ужывання, адноснай завершанасці. Аднак у працэсе камунікацыі могуць узнікаць сітуацыі, якія патрабуюць спантаннага маўлення, стварэння маналогаў-імправізацый.

Сучасная камунікацыя дэманструе шырокі спектр маналагічных выступленняў: публічныя прамовы на мітынгх, сходах, афіцыйных нарадах, навуковых канферэнцыях; тэле- і радыёманалогі.

4. Спрэчка як разнавіднасць маўленчай камунікацыі.

Спрэчка – сутыкненне думак, разнастайных пунктаў погляду, пры якім кожны ўдзельнік настойвае на праўдзівасці сваіх меркаванняў і выказванняў. Палеміка – гэта разнавіднасць спрэчкі, пры якой выразна прасочваецца барацьба супрацьлеглых думак з мэтай супрацьстаяць, атрымаць перамогу і сцвердзіць уласную пазіцыю. Дыскусія – публічная спрэчка, супастаўленне розных пазіцый, вырашэнне пытанняў шляхам перакананняў, імкненне прыйсці прыйсці да адзінай думкі.

У тэорыі камунікацыі разглядаюцца розныя класіфікацыі спрэчкі:

1) *паводле мэты:*

- спрэчка дзеля ісціны;

- спрэчка дзеля пераканання;
- спрэчка дзеля перамогі;
- спрэчка дзеля спрэчкі;
- 2) *паводле формы:*
- вусная (непасрэдныя зносіны);
- пісьмовая (апасродкаваныя зносіны больш працяглыя па часе);
- 3) *паводле падрыхтоўкі:*
- загадзя падрыхтаваныя;
- стыхійныя;
- 4) *паводле ступені арганізаванасці:*
- засяроджаныя на адным тэзісе;
- бясформенная (змена тэзісаў).

Пацвярджаецца праўдзівасць выказванняў у спрэчцы перакананнямі і доказамі. Перакананне адбываецца праз уздзеянне на эмоцыі чалавека. Пры гэтым неабходна памятаць, што матывацыя разам з іншымі элементамі пацвярджэння павільнасці сваіх думак павінна адпавядаць сітуацыі і аўдыторыі. Доказ – лагічнае дзеянне, праўдзівасць якога пацвярджаецца і абгрунтоўваецца аргументацыяй. Доказ складаецца з тэзісу, аргументаў і заключэння. Тэзіс – гэта палажэнне, якое трэба даказаць. Аргументы – састаўная частка доказу. Доказы могуць быць слабымі і моцнымі. Іх праўдзівасць правяраецца таму яны выкарыстоўваюцца для абгрунтавання выказанай думкі.

Для таго, каб давесці праўдзівасць тэзісу, варта кіравацца наступнымі правіламі:

Правіла Гамера заключаецца ў наступным: каб доказ быў паспяховым, трэба прытрымлівацца наступнага парадку аргументаў: моцны – сярэдні – адзін самы моцны; значнасць аргументаў вызначаецца з пазіцыі адрасата, таго, хто прымае рашэнне.

Правіла Сакрата вызначае, што важнае пытанне, на якое неабходна атрымаць адказ, трэба паставіць на трэцяе месца, папярэдне прапанаваўшы два кароткія, простыя пытанні.

Правіла Паскаля патрабуе не прыніжаць суразмоўцу, даць магчымасць захаваць уласную годнасць і давесці, што прынятае рашэнне задавальняе хоць якую-небудзь яго патрэбу. Такім чынам, аргументы ў спалучэнні з прынятымі нормамі паводзін у працэсе маўленчых зносін ўяўляюць сабой агульную схему камунікацыі.

Лекцыя 5. Сродкі маўленчай камунікацыі

Мэта: разгледзець лексіка-граматычныя сродкі рэалізацыі задумы і зместу маўлення ў працэсе камунікацыі.

Задачы:

- разгледзець лексічныя адзінкі як камунікатыўна значымыя сродкі;
- вызначыць асаблівасці працэсу граматычнага маркіравання, ахарактарызаваць уласцівасці сказа як адзінкі камунікацыі, разгледзець моўныя сродкі;
- вызначыць ролю моўных канатацый ў маўленні;
- разгледзець віды інтанем і інтанацыю як гукавую форму выказвання.

Пытанні:

1. Лексіка-граматычная арганізацыя маўлення.
2. Інтанацыя як гукавая форма выказвання. Віды інтанем.

Праблемныя пытанні:

- Ад чаго залежыць правільнасць і дакладнасць інфармацыі ў выказваннях камунікантаў?
- Як уплывае інтанацыя на выражэнне камунікатыўнага намеру?

1. Лексіка-граматычная арганізацыя маўлення.

Камунікацыя адбываецца ў розных сферах сацыяльнага жыцця – бытавой, вытворчай, палітычнай, навуковай і адукацыйнай (вучэбнай) і інш.

Маўленчыя зносіны – гэта слоўнае ўзаемадзеянне адрасанта і адрасата. Вярбальная камунікацыя адбываецца з дапамогай знакавых сістэм, сімвалаў, галоўная з якіх – мова. Маўленчыя зносіны лічацца найбольш універсальным спосабам перадачы думкі. Паведамленне, адлюстраванае іншымі знакавымі сістэмамі, можна выкласці праз мову. Каб дакладна перадаць сваю думку, чалавек выбірае тыя сродкі вербальнай камунікацыі, якія найбольш адпавядаюць сітуацыі маўлення. Такім чынам, моўная сістэма забяспечвае маўленчую камунікацыю.

Сродкамі рэалізацыі вербальнай камунікацыі, якія працуюць на стварэнне выказвання, яго “будаўнічым матэрыялам” з’яўляюцца адзінкі мовы. Да такіх адносяцца слова, словазлучэнне, фразеалагічныя адзінкі, якія валодаюць пэўным замацаваным за імі значэннем. Улічваючы, што ў працэсе камунікацыі яны функцыянуюць перш за ўсё ў межах сказаў, з якіх складаецца выказванне, выключную ролю будуць адыграваць граматычныя законы.

Слова ў маўленні выкарыстоўваюцца ў розных граматычных формах і лексічных значэннях (лексема, словаформа). Маўленчыя рэалізацыі лексем называюцца *алалексамі*. Напрыклад, *зямля* – суша, глеба, краіна (лексема).

Я не ганю *землі* чужыя,

Хай іх сонца не абміне.

Толькі дзе б за морам ні жыў я,

Беларусь мая снілася мне....

У прыведзенай страфе назоўнік *землі* – алалекса, на што ўказвае лексічнае значэнне, склон, лік.

Словы выконваюць не толькі намінатыўную функцыю ў маўленні, але і выражаюць эмацыйна-экспрэсіўнае адценне. Слова можа абазначаць як нейтральную з’яву, так і даваць ёй ацэнку (напрыклад, *сход і зборышча*). Таму акрамя лексічнага значэння могуць мець стылістычную афарбоўку (напрыклад, *чалю – узв., лоб – нейтр., лабаціна – зніж.*).

Словы з эмацыйнай афарбоўкай могуць быць двух відаў:

- 1) са станоўчай ацэнкай: узвышаныя, адабральныя, узнёслыя, ласкальныя (напрыклад, *беларусы ветразь, абранніца майго лёсу – узвышаныя; хлопчык слабенькі, маленькі – ласкальныя*).
- 2) з адмоўнай ацэнкай: грубае, неадабральныя, зневажальныя, асуджальнае, лаянкавае – *валацуга, боўдзіла, разявака*.

Прастамлўныя словы з адценнямі абразлівасці, грубасці знаходзяцца па-за межамі літаратурнай мовы.

Лексічныя адзінкі, характар іх сэнсавай структуры выяўляюць адметнасць кожнай мовы. Напрыклад, *шчыраваць, гасцяваць, здарожыцца, вымова, выраб, рэдка – гады ў рады; милое дело – любата! на левую руку – леваруч*.

Лексічныя адзінкі як камунікатыўна значымыя сродкі займаюць галоўнае месца ў працэсе маўленчай дзейнасці – пры спараджэнні, перадачы і ўспрымання выказвання. Чым большай колькасцю слоў валодае чалавек, тым больш дакладна ён можа рэалізаваць камунікатыўны намер, больш змястоўна перадаць інфармацыю, выразіць уласную пазіцыю ў адносінах да прадмета суразмоўніцтва. Багаты слоўнік дапамагае разнастаіць маўленне, дасканала выразіць думкі, пачуцці, стан моўніка. Выбар патрэбнага слова ў працэсе спараджэння выказвання адбываецца дзякуючы памяці, якая з’яўляецца адным з важных механізмаў маўленчай дзейнасці.

У час успрымання маўлення важна і тое, як адрасат зразумеў дадатковыя адценні значэнняў лексічных адзінак – канатацыі. Яны як другасныя асацыяцыі накладваюцца на асноўнае значэнне і ўплываюць на сэнс выказвання.

Найбольш часта пры стварэнні выказвання сустракаюцца памылкі ў выбары слова. Асноўныя тыпы лексічных памылак наступныя:

- недакладнасць выбару, калі слова перадае няправільны сэнс;
- неапраўданы паўтор аднаго і таго ж слова;
- парушэнне спалучальнасці, валентасці слова;

- ужыванне слова, якое не адпавядае стылю маўлення;
- ужыванне пароніма;
- няўдалая словатворчасць.

Граматычныя адзінкі ўключаюць марфалагічныя сродкі і сінтаксічныя канструкцыі. Часціны мовы і іх формы выкарыстоўваюцца ў працэсе маўлення пры стварэнні сінтаксічных канструкцый ў адпаведнасці з камунікатыўнай мэтазгоднасцю. Веданне законаў граматыкі неабходна для дасканалыя авалодання мовай. Законы граматыкі маюць абагульнены характар, таму яна аблягчае вывучэнне мовы. Адбор граматычнага матэрыялу грунтуецца на прынцыпах тэматыка-сітуацыйнай абумоўленасці і адэкватнага ўяўлення пра граматычную сістэму мовы.

Сказ – асноўная адзінка камунікацыі. У адрозненні ад іншых моўных адзінак валодае адметнымі ўласцівасцямі:

- Камунікатыўнасць – сказ служыць для паведамлення ў працэсе моўных зносін пра з’явы і падзеі пазамоўнай рэчаіснасці.
- Самастойнасць – сказ выражае закончаную думку.
- Структурная цэласнасць.

Апрача гэтага валодае прэдыкатыўнасцю і інтанацыяй.

Прэдыкатыўнасць – сінтаксічная катэгорыя, якая перадае адносіны зместу выказвання да рэчаіснасці. З дапамогай прэдыкатыўнасці любое спалучэнне слоў набывае сэнсавую закончанасць і самастойнасць.

Напрыклад:

*Мужчына. Жанчына. Чаканне.
Шуканне. Блуканне. Час.
Жанчына. Мужчына. Спатканне.
Вітанне. Пытанне. Адказ.
Мужчына. Жанчына. Дыханне.
Сэрцабіццё. Забыццё.
Жанчына. Мужчына. Каханне.
Мужчына. Жанчына. Жыццё.*

(С. Грахоўскі)

Прэдыкатыўнасць выяўляецца праз катэгорыі мадальнасці, сінтаксічнага часу і інтанацыі. *Мадальнасць* – сінтаксічная катэгорыя, якая перадае стаўленне адрасата да зместу выказвання і выражаецца праз формы дзеяслова, мадальныя словы, часціцы, выклічнікі, парадак слоў. Напрыклад: *Так ён цябе і паслухаў! Мабыць, на дождж... Пойдзе дождж! Хай бы прайшоў!*

Сінтаксічны час – катэгорыя, якая выражае адносіны выказвання да моманту гутаркі (супадае, папярэднічае, пасля яго, па-за часам). Напрыклад, *хто пытае, той не блудзіць*.

На лексіка-граматычным узроўні вылучаюцца моўныя сродкі камунікатыўнага кантакту – спецыяльныя словы, формы слоў і

выразы, якія актывізуюць увагу слухача. Дзякуючы ім наладжваецца зваротная сувязь і выяўляецца рэакцыя на выказвання (зацікаўленасць, адабральная ці неадабральная рэпліка зацікаўлены погляд і інш.).

Наладжванню кантакта спрыяюць сродкі моўнага кантакту, да якіх адносяцца:

1) выкарыстанне займеннікаў 1-ай ці 2-ой асобы, пры гэтым займеннік *МЫ* звычайна абазначае групу асоб разам з суразмоўцам, што стварае эфект суразмоўніцтва і асобнага кантакту: напрыклад, *Мы з вамі абавязкова прымем правільнае рашэнне.*

2) Выкарыстанне формаў дзеясловаў і дзеяслоўных словазлучэнняў, якія выражаюць адносіны да адрасата, указваюць на суб'ектыўнасць: *скажу шчыра (прама)...*, *звярні ўвагу...*, *адзнач(це) ...*, *зразумей(це)...*, *патлумачу*, *“Давайце разам разбірацца...”*, *“Мы яшчэ да гэтага вернемся...”* і інш.

3) Звароткі, якія дапамагаюць прыцягнуць увагу: *дарагія мае, сападарства, народ, мілы мой і інш.*

4) Пабочныя і падпарадкавальныя канструкцыі: *на маю думку; на нашу думку; мяркую, што ... і інш.*

Разам з тым для забеспячэння камунікатыўнага працэсу і выражэння думак выкарыстоўваюцца сродкі ўсіх узроўняў мовы. Каб правільна арганізаваць сваё маўленне ў час камунікацыі неабходна ведаць: як вымаўляецца слова; у якую граматычную форму яго паставіць, якое слова ці словазлучэнне выбраць; як размясціць словы ў словазлучэнні ці сказе; як сканстуяваць тэкст з пэўнага набору сказаў; як скарыстаць патрэбную інтанацыю.

Улічваючы, што пры вуснай форме працэс вербальнай камунікацыі можа мець акустычны фон, да дапаможных сродкаў можна аднесці інтанацыю.

2. Інтанацыя як гукавая форма выказвання. Віды інтанем.

Інтанацыя – гукавая форма выказвання, якая складаецца з вышыні, гучнасці, тэмбру, голасу, вышыні, тону і выражае камунікатыўны намер моўніка, яго адносіны да сябе і адрасата, да зместу маўлення і абставін.

У выказванні інтанацыя выконвае наступныя функцыі:

1) адрознівае камунікатыўныя тыпы выказванняў – пабуджэнне, пытанне, апавяданне;

2) выдзяляе часткі выказвання ў апавяднасці з іх важнасцю;

3) афармляе выказванне ў адзінае цэлае;

4) надае розную афарбоўку тэкстам пэўных стыляў і жанраў.

5) выконвае выяўленчую функцыю: хуткасць руху, тэмпературныя адчуванні (цёпла – холадна), памеры прадметаў (вялікі – малы, тоўсты – худы).

Адзінкай інтанацыі з'яўляецца інтанема. У лінгвістыцы вылучаюцца наступныя групы інтанем, у залежнасці ад іх семантыкі: 1) інтэлектуальныя інтанемы: актуальнага члянэння, ступені важнасці, пытання, сцвярджэння; 2) валонтатыўныя: парады, загаду, просьбы; 3) эматыўныя: гневу, радасці, пяшчоты; 4) выяўленчыя – дапамагаюць уявіць фізічныя якасці з'явы, прадмета.

Інтанемы захоўваюцца ў памяці носьбіта мовы і служаць эталонам пры спараджэнні і ўспрыманні канкрэтных выказванняў.

Напрыклад: *Якія знаёмыя назвы і словы!*

Якая цудоўная родная мова! (П. Панчанка)

Устаноўлена да 20 відаў інтанацый, якія дапамагаюць у маўленні выразіць самыя розныя пачуцці: пагрозу, здзіўленне, абурэнне, радасць, страх, захапленне і інш.

Успрыманне маўлення залежыць ад *тэмпу* – хуткасці вымаўлення гукаў, слоў, складоў за мінуту. Сярэдні тэмп вымаўлення – 100 – 120 слоў у мінуту, з'яўляецца аптымальным для лёгкага ўспрымання выказвання. Самыя важныя думкі могуць выказацца ў больш павольным тэмпе, менш важная інфармацыя прагаворваецца хутчэй. Запаволення тэмп мае пэўныя янедахопы – не паспявае за ўспрыманне маўлення слухачом, якому пры гэтым цяжка выдзеліць галоўнае і другараднае, спасцігнуць сутнасць выказвання.

Сіла голасу ў час маўлення не павінна быць вельмі моцнай – такое маўленне можа выклакаць раздражненне, разам з тым як ціхі голас можна проста не пачуць.

Вышыня голасу залежыць ад прыродных фізіялагічных паказчыкаў. Голас можа быць нізкім, высокім, сярэднім. Валоданне вышынёй голасу дазваляе пазбягаць манатоннасці выказвання. Пра сумнае можна расказаць сумным голасам, пра вясёлае здарэнне – радасным.

Такім чынам, інтанацыя і голас суразмоўцы ўплывае на працэс моўных зносін. Эмацыйнасць гутаркі разнастаіць яе змест, прымушае да актыўнага ўдзелу ў суразмоўніцтве.

Лекцыя 6. Камунікатыўна-маўленчая сітуацыя і выказванне

Мэта: разгледзець кампаненты маўленчай сітуацыі, ахарактарызаваць псіхафізіялагічныя механізмы працэсу спараджэння выказвання.

Задачы:

- вызначыць асаблівасці складнікаў маўленчай сітуацыі;

- разгледзець выказванне як адзінку паведамлення працэсу маўленчай камунікацыі;
- ахарактарызаваць маўленчы акт як дзеянне і механізмы спараджэння выказвання.

Пытанні:

1. Структура маўленчай сітуацыі.
2. Выказванне як асноўная адзінка маўленчай камунікацыі.
3. Этапы стварэння выказвання.

Праблемныя пытанні:

- Як уплывае маўленчая сітуацыя на арганізацыю і спараджэнне выказвання?
- Ад чаго залежыць дзейнасць механізмаў спараджэння маўлення?

1. Структура маўленчай сітуацыі.

Як вядома, не існуе маўлення дзеля маўлення. Яно ўзнікае ў жыццёвых сітуацыях – працоўных, бытавых, пазнавальных, творчых, у натуральных умовах (сустрэчы сяброў, дыялогі за партай, заказ білета па тэлефоне, сямейная спрэчка і інш.) і штучных, напрыклад, тэатральная патаноўка, вучэбны дыялог, афіцыйныя цырымонія. Маўленчы акт спараджаецца сітуацыяй, якая складваецца пад удзеяннем шматлікіх фактараў.

Кантэкст, у якім адбываецца маўленчы акт, стварае маўленчая сітуацыя. Паводле А.А. Ляонцьева, маўленчая сітуацыя – гэта сукупнасць умоў, маўленчых і немаўленчых, неабходных і дастатковых для таго, каб выконваць маўленчае дзеянне па вызначаным плане. Складнікамі маўленчай сітуацыі з’яўляюцца: *месца маўлення* – дзе гаворым – *афіцыйныя або неафіцыйныя абставіны*; *мэта маўлення* – гэта тая матывацыя, якая знаходзіцца ў аснове любога маўленчага ўчынка; *адрасант* – *адпраўнік паведамлення*; *драсат маўлення* – з кім гаворым – *адзін або некалькі чалавек*.

Сітуацыя высвятляе матывы выказвання і аказвае ўплыў на яго моўную структуру. Пастаноўка мэты падводзіць да падрыхтоўкі выказвання. Інтэнцыя набліжае суразмоўцу да слоўнага выражэння задумы. Выбар моўных сродкаў абгрунтоўваецца з пазіцыі зместу выказвання, адбываецца з улікам тых умоў, у якіх выказванне будзе ўспрымацца, і залежыць ад магчымасцей і намеру суразмоўцы. Характар маўленчых зносін можа быць афіцыйным ці неафіцыйным, кантактным ці дыстантным, непасрэдным ці апасродкаваным.

У межах тэорыі дыскурсу распрацаваны тыпалогіі разнастайных сітуацый. Дыскурс – гэта змадэляваны ў маўленні тэкст, які разглядаецца у кантэксце пэўных падзей, дзе маюць месца як

вербальныя, так і невербальныя сродкі, якія актуалізуюць маўленне ў жыццёвых сітуацыях.

Жыццёвы кантэкст маўленчых выказванняў мадэлюецца ў форме фрэймаў – тыповых сцэнарыяў, у якіх развтваюцца маўленчыя дзеянні. Фрэймы і сцэнарыі выкарыстоўваюцца ў паралінгвістыцы, прыкладной псіхалогіі, кінематаграфіі, вучэбным працэсе.

2. Выказванне як адзінка маўленчай камунікацыі

У невербальнай камунікацыі паведамленнем можа быць выява (дарожы знак, фотаздымак), фізічны прадмет (падарунак як знак увагі), учынак. Адзінкамі маўленчай камунікацыі з'яўляюцца *выказванне і дыскурс*.

Выказванне мае адносную самастойнасць (завершанасць), уключае камунікатыўна-мадальны аспект і накіравана на ўспрыманне іншымі людзьмі, іх рэакцыю і зваротную сувязь. У залежнасці ад формы і тыпу маўленчай камунікацыі (вусная ці пісьмовая; маналог, дыялог ці палілог) паведамленне можа выражацца ў фразе, рэпліцы, сказе. Аднак выказванне мае больш шырокія камунікатыўныя магчымасці, чым сказ. Выказваннем можа быць і прмова аратара, артыкул у газеце і інш. Таму тэрмін *выказванне* прымяняльны і да тэксту. У некаторых выпадках на практыцы гэтыя паняцці атаясамліваюцца або разглядаюцца як сінанімічныя. У лінгвістыцы тэксту як асобнай галіне мовазнаўства няма адзінага падыходу да трактоўкі гэтых паняццяў. Прыкладзём азначэнні вучоных да названага паняцця.

В.І. Маскальская характарызуе тэкст як найвышэйшую адзінку сінтаксічнага ўзроўню, асноўную адзінку маўлення, якая ўяўляе сабой закончанае выказванне. Сказ-выказванне разглядаецца як прыватная частка, асобная разнавіднасць тэксту.

Н.Д. Зарубіна разглядае тэкст як маўленчы твор у пісьмовай форме, закончаны і правільна аформлены, які належыць аднаму ўдзельніку камунікацыі. Г.В. Калшанскі разглядае тэкст як сувязь двух выказванняў, якія могуць уяўляць мінімальны акт суразмоўніцтва, пры якім адбываецца перадача інфармацыі ці абмен думкамі паміж суразмоўцамі.

І.Р. Гальперын падае тэкст як вынік маўленча-творчага працэсу, пісьмовы твор, літаратурна апрацаваны, які валодае завершанасцю, складаецца з назвы (загалоўка) і раду асобных адзінак (звышфрвзавых адзінстваў), аб'яднаных рознымі тыпамі лексічнай, граматычнай, лагічнай, стылістычнай сувязі, які мае вызначаную мэтанакіраванасць і прагматычную ўстаноўку.

Даследуючы тэкст як прадукт маўленча-камунікатыўнай, А.А. Рэфероўская вызначае, што тэкст – гэта маўленчы твор, паведамленне, якое разгортваецца ў паслядоўнасці рада сітуацый (якія

супадаюць у часе і не супадаюць). Тэкст складаецца з адвольнай колькасці маўленчых адзінак – выказванняў, якія адлюстроўваюць дыскрэтна-паступальны рух думкі і ўяўляе сабой звёны аднаго ланцужка апавядання (апісання, разважання)”.

Р.А. Будагаў у працы “Як мы гаворым і пішам” надае выказванню выразна камунікатыўны характар, падаючы цэлы рад характарыстык: выказванне – заўвага, суджэнне, думка, меркаванне, перакананне. Перш за ўсё, выказванне рэалізуе мэту камунікацыі і арыентавана на ўдзельнікаў працэсу маўлення.

Такім чынам, тэкст у маўленчай камунікацыі – гэта прастора выказвання, поле выражэння думкі. У межах гэтай прасторы фарміруецца стратэгія маўлення. Яно характарызуецца сітуацыйнасцю, сацыяльнай абумоўленасцю, варыятыўнасцю. Відавочна, што вызначыць выказванне як сукупнасць сказаў у тэорыі маўленчай камунікацыі няправільна.

Каб выказванне было дасканалым, неабходна:

- усведамляць задачу, асноўную думку маўлення, свабодна валодаць матэрыялам, прагназаваць вынік успрымання выказвання;
- ведаць адрасата, аўдыторыю, умець прагназаваць рэакцыю аўдыторыі і перабудоўваць маўленне пры неабходнасці;
- мець хуткую маўленчую рэакцыю ў час дыялагічнага маўлення;
- свабодна трымацца ў час маўлення, карыстацца паралінгвістычнымі сродкамі, інтанацыяй і іншымі прасадычнымі сродкамі.

3. Этапы стварэння выказвання

У тэорыі маўленчай дзейнасці разглядаюцца натупныя фазы маўлення (А.А. Лявонцьеў, М.Р. Львоў і інш.): арыенціроўка, планаванне, рэалізацыя і кантроль. Вядомы даследчык А.А. Лявонцьеў вызначае, каб уступаць у паўнацэнны працэс камунікацыі, чалавек павінен па-першае, умець хутка і правільна арыентавацца ва ўмовах камунікацыі па-другое, умець правільна спланаваць сваё маўленне; па-трэцяе, знайсці адэкватныя сродкі для перадачы гэтага зместу; па-чацвёртае, умець забяспечыць зваротную сувязь.

Маўленчы акт уключае дакамунікатыўны, камунікатыўны і посткамунікатыўны этапы.

Дакамунікатыўны этап носіць сітуацыйны характар, утрымлівае матывацыю, камунікатыўны намер (інтэнцыю). На гэтым этапе адбываецца ўнутранае праграмаванне выказвання. Матывы камунікацыі – гэта прычыны, якія пабуджаюць асобу да маўленчага дзеяння. Інтэнцыя (камунікатыўны намер) рэгулюе паводзіны суразмоўцаў у час маўленчай камунікацыі. Паводле тэорыі маўленчай дзейнасці на ступені інтэнцыі фарміруецца мэта, вызначаюцца задачы

маўлення, ацэньваюцца экстралінгвістычныя фактары. Аднак, на думку, М.Р. Львова, адных толькі матываў, мэтаў, задач для выказвання недастаткова. Той, хто гаворыць ці піша, толькі тады дасягне поспеху, калі ён валодае ведамі, новай інфармацыяй, разумнымі вывадамі ці прапановамі”. Суразмоўца павінен мець уяўленне не толькі пра сітуацыю, адрасата, але хаця б у мінімальнай ступені прагназаваць свой уласны вобраз, сябе.

Этап праграмавання (планавання) выказвання рыхтуе суразмоўцу да рэалізацыі выказвання ў слоўным кодзе. Выказванне набывае агульнае сінтаксічнае афармленне, прадвызначаюцца яго сэнсавыя часткі. Адбываецца семантыка-граматычнае структураванне, у якім вызначаецца выбар слова, размяшчэнне слоў, выбар граматычнай формы слова. Адначасова з апісанымі аперацыямі ўдакладняецца граматычнае значэнне слоў, пры дапамозе канчаткаў, прыназоўнікаў, часціц адбываецца граматычнае маркіраванне слоў.

Прасачыць працэс выбару і граматычнага афармлення слоў немагчыма. На аснове навуковых гіпотэз М.І. Жынікіна, А.Р. Лурья, А.А. Лявонцьева, А.Я. Супруна вядома, што словы выбіраюцца не адзінкава, а ў працэсе пабудовы сказа або сказаў як цэльнага кампанента тэксту; значная колькасць слоў звязана асацыятыўна, моцна асацыяваныя пары слоў часцей за іншыя выкарыстоўваюцца ў маўленні, словы захоўваюцца ў сістэме, якая аблягчае іх выбар. Парадак размяшчэння слоў у сказе адбываецца з улікам традыцыі, сэнсу і логікі выказвання, а таксама індывідуальнага густу моўніка і магчымасцей адрасата. Паводле актуальнага членення выказвання словы размяшчаюцца адносна тэмы (вядомага) і рэмы (новага), якія рухаюць працэс суразмоўніцтва.

Такім чынам, дакамунікатыўны этап маўленчага акта ўяўляецца як складаны і актыўны працэс, у якім некаторыя аперацыі могуць працякаць адначасова, быць сумешчанымі.

Камунікатыўны этап маўленчага акта вызначаецца знешнім маўленнем і залежыць ад яго формы – акустычнай ці графічнай. Чалавек як суб’ект маўлення мае ...тры коды (М.І. Жынікін): гукавы (фанемны), графічны, моварухальны.

Вуснае маўленне перадаецца непасрэдна адрасату з улікам яго рэакцыі. Арыентацыя ў маўленчай сітуацыі дазваляе ўлічваць кантэкст: выказванні могуць быць няпоўнымі, утрымліваць эліптычныя канструкцыі. Пры гэтым маюць уплыў экстралінгвістычныя сродкі: акустычныя (гучнасць, інтанацыя, тэмп, рытм) і кінесічныя (жэсты, міміка, поза) характарыстыкі. Трэба ўлічваць, што ў працэсе маўленчай камунікацыі часам важней не тое, што гавораць, а тое, як выяўляюцца пры гэтым эмоцыі, манеры, жэсты партнёраў.

Пры пераходзе з кода ўнутранага маўлення на графічны код з'яўляецца магчымасць свядома карыстацца сістэмай правіл, што надае маўленню паўнату, спрыяе дакладнасці граматычнага і сінтаксічнага афармлення. Аднак пісьмовае выказванне вызначаецца больш складанай сінтаксічнай арганізацыяй з прычыны таго, што ў ім можа падавацца апісанне сітуацыі маўлення для больш поўнага разумення.

Успрыманне выказвання адбываецца ў наступнай паслядоўнасці:

- 1) пераход з акустычнага ці графічнага кода на код унутранага маўлення;
- 2) расшыфроўка сінтаксічных структур, граматычных форм;
- 3) разуменне агульнага плана выказвання;
- 4) разуменне задумы і матываў выказвання;
- 5) ацэнка атрыманай інфармацыі (зместу выказвання, яго ідэі, пазіцыі моўніка і да т.п.);
- 6) разуменне выбару формы і моўных сродкаў.

На думку А.А. Рэфероўскай, акрамя адзначанага для слухача неабходна апора, якую ён знаходзіць у такім істотным экстралінгвістычным факце, як прэсупазіцыя, ці папярэднія звесткі, неабходныя для разумення зместу выказвання: 1) веданне мовы, на якой ствараецца паведамленне; 2) веданне сітуацыі (у вусным маўленні) і лінгвістычнага кантэксту (у пісьмовым тэксте). Таксама неабходны комплекс звестак, які звычайна абагульняецца тэрмінам “веданне свету” ці “энцыклапедычныя веды”.

Інфармацыя, якую атрымлівае адрасат, аказвае ўплыў на яго далейшыя паводзіны, у тым ліку – паводзіны маўленчыя.

Такім чынам, камунікатыўны этап складаецца з двух ступеняў: рэалізацыя ўнутранага маўлення ў знешнім кодзе (акустычным ці графічным) і ўспрыманне выказвання адрасатам.

Рэакцыя на атрыманую інфармацыю суадносіцца з *посткамунікатыўным этапам маўленчага акта* і разглядаецца як важны элемент кантролю маўленчага дзеяння, які дазваляе ацаніць яго вынік. У межах гэтага ланцужка разглядаюцца два віды мысліцельнай дзейнасці – адрасата і адрасанта. Асноўным зместам маўленча-мысліцельнай дзейнасці аўтара з'яўляецца пераўтварэнне “думка – тэкст”, а асноўны змест маўленча-мысліцельнай дзейнасці рэцыпіента складае пераўтварэнне “тэкст – думка”. Пры спараджэнні выказвання думка вербалізуецца і ў працэсе яго ўспрымання адбываецца разуменне інфармацыі. У залежнасці ад формы маўлення (вусная ці пісьмовая), варыянтаў разумення выказвання адбываецца зваротная сувязь у маўленчым акце. Калі яна мае вербальнае выражэнне, то

пачынаецца новы акт маўлення, які праходзіць названыя этапы, дзе працуюць тыя ж механізмы маўленчай дзейнасці.

Такім чынам, кожны маўленчы акт як састаўная частка камунікатыўнага працэсу абумоўлены маўленчай сітуацыяй, якая вызначаецца разнастайнымі фактарамі. Сітуацыйная варыятыўнасць уплывае на змест паведамлення. Сукупнасць вербальных і невербальных сродкаў, нормы маўленчых паводзін, якія суправаджаюць камунікатыўны працэс, дэманструюць адносіны адрасанта да адрасата ў кожным канкрэтным выпадку.

Лекцыя 7. Віды маўленчай дзейнасці ў сістэме камунікацыі

Мэта: разгледзець віды маўленчай дзейнасці як спосабы перадачы і атрымання інфармацыі ў працэсе маўленчай камунікацыі.

Задачы:

- ахарактарызаваць працэс гаварэння як від вуснай маўленчай камунікацыі і вызначыць перавагі вуснага маўлення;
- вызначыць прыёмы, якія дапамагаюць пазбягаць цяжкасцей у час гаварэння;
- разгледзець віды аўдзіравання і прыёмы эфектыўнага слухання;
- разгледзець пісьмо як прадуктыўны від маўленчай камунікацыі і ўменні, запатрабаваныя ў працэсе стварэння выказванняў у пісьмовай форме;
- ахарактарызаваць віды і асноўныя спосабы чытання.

Пытанні:

1. Гаварэнне як від вуснай маўленчай камунікацыі.
2. Аўдзіраванне ў сістэме маўленчай камунікацыі.
3. Пісьмо як прадуктыўны від камунікацыі.
4. Чытанне як рэцэптыўны від камунікацыі.

Праблемныя пытанні

- Чаму пры вызначэнні аднаго з відаў маўленчай дзейнасці перавага аддаецца тэрміну *аўдзіраванне*, а не *слуханне*?
- Што ўплывае на якасць пісьмовай камунікацыі?
- Што з'яўляецца прычынай нізкага развіцця інфармацыйных уменняў чалавека?

1. Гаварэнне як від вуснай маўленчай камунікацыі

Гаварэнне – від вуснай маўленчай дзейнасці, агучванне думкі, пераход з кода ўнутранага маўлення на гукавы, акустычны код.

У вусным маўленні выдзяляюцца натульныя ўзроўні структуры і зместу:

- матывацыйны ўзровень (узровень камунікатыўнага намеру);
- зместава-прадметны ўзровень (набор з’яў, фактаў, прадметаў рэчаіснасці);
- сэнсавы ўзровень (лагічная арганізацыя сэнсавых сувязей);
- моўны ўзровень (сукупнасць моўных сродкаў);
- маўленчы ўзровень (спосабы фарміравання і фармулёўкі думак;
- фанатыўны ўзровень (інтанацыйна-вымаўленчыя асаблівасці).

Звычайна адрасант выступае ініцыятарам суразмоўніцтва. Ён перш за ўсё праграмуе ход гутаркі і прагназуе маўленчыя дзеянні слухача (адрасата). Правільнасць, дакладнасць, дарэчнасць маўлення адрасанта – умова эфектыўнасці акта камунікацыі. Адрасант не толькі перадае інфармацыю, але і паведамляе свае адносіны да яе, пэўным чынам уздзеінічае на ўспрыманне адрасата, выражае сваё стаўленне да фактаў, з’яў, падае свае разважанні.

Пры падрыхтаваным гаварэнні чалавек можа абдумаць выказванне, нават прагаварыць яго. Аднак у большасці сітуацый адбываецца спантаннае маўленне. Фарміраванне ўменняў вуснай маўленчай камунікацыі цесна звязана з развіццём псіхалагічных і маўленчых механізмаў. Дынамічнае, творчае маўленне з’яўляецца найвышэйшым узроўнем гаварэння.

Вуснае маўленне можа спалучацца з невербальнымі сродкамі – з жэстамі, мімікай, указаннем на прадметы рэчаіснасці. Гаварэнне прадвызначае, што суразмоўцы бачаць адзін аднаго, таму паведамленне адбываецца не толькі дзякуючы голасу, але і выразу твару, рухам і інш. пералічаных характарыстыкі могуць адсутнічаць пры тэлефоннай размове, аднак у такім выпадку суразмоўца можа разумець эматыўныя інтанацыі. У працэсе вуснай камунікацыі яны маюць важнае значэнне.

Важнай перавагай вуснага маўлення з’яўляецца хуткасць працякання гаварэння, магчымасць непасрэднай зваротнай сувязі. Аднак часта нават сам адрасант не можа даслоўна паўтарыць тое, пра што ён толькі што сказаў. Таму нельга гаварыць:

1. не падумаўшы, не арганізаваўшы свае думкі.
2. не ўлічыўшы ўзровень валодання прадметным зместам выказвання адрасата.
3. выкарыстоўваючы словы і выразы, якія адсутнічаюць у лексіконе суразмоўцы.
4. не сочачы за рэакцыяй слухача;
5. імкнучыся знаходзіцца як мага болей у пазіцыі ініцыятара суразмоўніцтва.
6. не падмацоўваючы сваё маўленне прыкладамі.

Пры стварэнні выказвання могуць узнікнуць праблемы, якія звязаны з цяжкасцямі ў вызначэнні тэмы размовы, яе асэнсавання,

немагчымасцю разабрацца ў лагічнай структуры інфармацыі. Недастатковы ўзровень развіцця моўных і маўленчых уменняў з'яўляецца асноўнай прычынай недасканаласці выказвання. Часта боязь падацца коснаязыкім перашкаджае абароне свайго праекту, доказу справядлівасці сваіх думак і інш.

Такім чынам, з пазіцыі тэорыі маўлення, для свабоднага гаварэння неабходна развіваць гнуткасць вымаўленчых механізмаў, іх правільную каардынацыю, уменні свабоднага валодання сінтаксічнымі канструкцыямі, хуткай мысліцельнай арганізацыі выказвання. Здольнасць выдзяляць прыёмы красамоўства і маўленчыя тактыкі, аналізаваць іх дарэчнасць і аднаўляць ва ўласным маўленні, улічваць стан слухача – асновы майстэрства аратара. Напрыклад, у замежнай сістэме адукацыі шмат увагі надзяляецца вуснаму маўленню, красамоўству. Усім вядомы Дэйл Карнэгі быў сынам беднага фермера штата Місуры, вучыўся ў педкаледжы і вельмі саромеўся сваёй беднасці. Аднак дзякуючы самападрыхтоўцы, спачатку дасягнуў вышынь у красамоўстве і з цягам часу стаў славутым аратарам, пісьменнікам і педагогам. Сусветна вядомыя яго кнігі па красамоўству, па тэорыі маўленчых зносін.

2. Аўдзіраванне ў сістэме маўленчай камунікацыі

Аўдзіраванне – успрыманне (слуханне) і разуменне выказвання, працэс усведамлення сэнсу, зместу і зададзенай тэмы паведамлення. Ва ўмовах рэальнай камунікацыі аўдзіраванне выконвае тры асноўныя функцыі: 1) з'яўляецца маўленчым дзеяннем, накіраваным на атрыманне інфармацыі, 2) з'яўляецца кампанентам моўных зносін, якія адбываюцца ў вуснай форме, 3) можа выступаць элементам кантролю за ўласным маўленнем.

Выдзяляюць наступныя віды аўдзіравання – глабальнае, дэталёвае, крытычнае.

Глабальнае накіравана на ўспрыманне агульнага сэнсу паведамлення (тэма, асноўная думка).

Дэталёвае – поўнае і дакладнае разуменне ўсяго выказвання.

Крытычнае прадугледжвае аналіз і асэнсаванне пачутага.

Якасць успрымання інфармацыі залежыць ад узроўню сфарміраванасці механізмаў памяці, магчымасцей прагназавання і асэнсавання. Пры ўспрыманні інфармацыі важна зразумець тэму паведамлення; выдзеліць сэнсавыя часткі; вызначыць іх галоўную думку; зразумець логіку паведамлення.

У суразмоўніцтве галоўнай умовай успрымання выказванняў з'яўляецца наяўнасць агульнага коду камунікантаў, дзякуючы якому адбываецца пераход з акустычнага кода на мысліцельны код слухача. Гукавы сігнал ператвараецца ў мысленчыя вобразы. Затым адбываецца лінгвістычны аналіз паведамлення і расшыфроўка яго

сэнсу, г.зн. індывідуальнае разуменне выказвання. Працэс успрымання маўлення залежыць ад сферы суразмоўніцтва, сродкаў і спосабаў пабудовы выказвання, узроўню культуры і кампетэнтнасці ўдзельнікаў суразмоўніцтва.

Як сведчаць назіранні вучоных, 45 % актыўнага часу чалавек успрымае інфармацыю. Уменне эфектыўнага слухання – важнае ўменне для сучаснага чалавека. Уменне слухаць спрыяе эфектыўнаму развіццю маўленчай камунікацыі. Яно надзвычай важнае ў штодзённым жыцці і з’яўляецца адным з крытэрыяў камунікабельнасці чалавека.

Прыёмы эфектыўнага слухання:

1. Адабрэнне, стымуляванне суразмоўцы да далейшых выказванняў, уменне згаджацца, падкрэсліваць сваю ўвагу рэплікамі “зразумела”, “цікава”, “вось яно што!”, але да месца і не вельмі часта.
2. Паўтарэнне пачутага дзеле таго, каб было паказаць, што асноўная думка зразумелая, галоўныя факты ўспрынятыя (“калі я вас правільна зразумеў, то...”).
3. Праяўленне эмпатыі, што дэманструе сапраўдныя адносіны да інфармацыі, да пачуццяў і паражыванняў суразмоўцы (“уяўляю, як вы хваляліся...”).
4. Абагульненне, якое дае аснову для далейшага абмеркавання (“сказанае табой значыць, што....”).

У працэсе слухання могуць узнікаць перашкоды: *фізічныя* (тэмпература паветра ў памяшканні, шум, стомленасць), *разумовыя* (абьяквыя адносіны да тэмы размовы, складанасць матэрыялу, непаслядоўнасць выкладу), *арыентацыя на сябе, а не на партнёра*.

Для правільнага і эфектыўнага слухання мэтазгодна выкарыстоўваць наступны алгарытм:

- слухаючы, сканцэнтравацца на прадмеце маўлення;
- вачыма сачыць за суразмоўцам;
- старацца запомніць галоўныя блокі інфармацыі;
- імкнуцца ў думках апераджаць выказванне, а потым параўноўваць вывады са сваімі;
- пры магчымасці задаваць удакладняльныя пытанні;
- самому сабе паўтараць атрыманую інфармацыю, калі яна неабходна для далейшых дзеянняў.

У сітуацыях рэальнай камунікацыі (лекцыя, успрыманне мастацкага тэксту, гутарка з цікавым чалавекам) новая інфармацыя, якая прыцягвае ўвагу, запамінаецца адвольна. Фіксацыя гэтай інфармацыі адбываецца як у апэратыўнай, так і ў доўгатэрміновай памяці і залежыць не толькі ад устаноўкі, але і ад эмацыйнага стану

слухача. Успрымаць публічныя прамовы больш складана, чым слухаць суразмоўцу ў час міжасобнай гутаркі.

3. Письмо як прадуктыўны від камунікацыі

Письмо – прадуктыўны від маўленчай дзейнасці, які ўскладняецца ўмовамі пісьмовай формы суразмоўніцтва. Мэта пісьма як віду камунікацыі – перадача думак, інфармацыі.

Письмовая камунікацыя выконвае наступныя функцыі:

- паведамлення (навуковая, афіцыйна-дзелавая, агульнакультурная інфармацыя);
- уздзеяння (для мастацкіх, навукова-папулярных, публіцыстычных тэкстаў).

Спецыфічныя ўмовы вызначаюць якасці пісьмовай камунікацыі:

- Адсутнасць непасрэднага адрасата і прамежкавай зваротнай сувязі з ім.
- Немагчымасць інтанаваць сваё маўленне, у выніку – неабходнасць больш дасканала будаваць фразы, падбіраючы неабходныя моўныя сродкі.
- Адсутнасць абмежаванасці ў часе і магчымасць неаднаразовага ўдасканалення (рэдагавання) маўлення.
- Адсутнасць магчымасці выкарыстання паралінгвістычных сродкаў.

Письмовае выражэнне думак патрабуе развіцця наступных уменняў:

- 1) дакладны адбор слоў пэўнай тэматычнай накіраванасці;
- 2) паслядоўнае размеркаванне інфармацыі, уменне структураваць тэкст (кампазіцыйныя ўменні);
- 3) выдзяленне прэдыката як асноўнага стрыжня сэнсавай арганізацыі сказа;
- 4) арганізацыя сувязі паміж сказамі;
- 5) захаванне правіл каліграфіі, графічных правіл і арфаграфічнай нормы.

Пры стварэнні пісьмовага тэксту запатрабаваны наступныя ўменні:

- 1) паслядоўна перадаваць асноўную інфармацыю;
- 2) дакладна выражаць галоўную думку тэксту;
- 3) апісваць, параўноўваць, супастаўляць факты, з’явы, прыметы;
- 4) падбіраць доказы, аргументы;
- 5) абагульняць элементы інфармацыі;
- 6) ацэньваць інфармацыю;
- 7) выказваць уласныя адносіны да матэрыялу;
- 8) рэфератыўна выкладаць уласнае ці чужое маўленне;
- 9) анатаваць тэксты;
- 10) рэцэнзаваць тэксты.

Лінгвістычнае і стылістычнае выражэнне зместу дае магчымасць меркаваць пра ўзровень развіцця камунікатыўнай кампетэнцыі чалавека.

Тыпы пісьмовых тэкстаў вызначаюцца ў адпаведнасці з маўленчымі жанрамі: дыктант, план тэксту, тэзісы, пераказ, канспект, рэферат, анатацыя, сачыненне, ліставанне (сяброўскі ліст, віншаванне, спачуванне) і інш. Найбольш важнай для студэнтаў з'яўляецца пісьмовая апрацоўка інфармацыі – канспектаванне. Віды канспектаў:

- 1) цытатны – даслоўнае выпісванне фраз з крыніц;
- 2) перыфраза – перадача сэнсу сваімі словамі;
- 3) перапрацоўка – перадача сэнсу і ўласныя каментарыі;
- 4) тэзісны – пералік асноўных палажэнняў.

Асаблівасці канспекта ў тым, што ён прызначаны для ўласнага выкарыстання. Праца з чужым канспектам неэтазгодная з прычыны таго, што:

- кожны чалавек валодае пэўным базавым запасам інфармацыі і сродкамі яе выражэння;
- прымяненне прыёму згортвання інфармацыі, якая можа быць адноўлена толькі аўтарам канспекта;
- індывідуальны падыход до скарачэнняў.

Трэба ведаць, што найбольшы аб'ём інфармацыі прыходзіцца на першыя 3-4 літары слова; скарачэнне слова павінна пры расшыфроўцы выражаць толькі адну словаформу; мэтазгодна выкарыстоўваць матэматычныя і аўтарскія знакі.

Прынцыпы складання канспекта:

1. Запісаць усе выхадныя дадзеныя крыніцы: аўтар, назва, год і месца выдання. Калі тэкст узяты з перыядычнага выдання (газеты ці часопіса), то запісаць яго назву, год, месяц, нумар, дату і месца выдання.

2. Выдзеліць палі злева ці справа. Злева на палях адзначаюцца старонкі арыгінала, структурныя раздзелы артыкула ці кнігі (назвы параграфу, падзагалоўкі і інш.), фармулююцца асноўныя праблемы. Справа на полях запісваюцца ўласныя вывады, спасылкі на іншыя матэрыялы, тэмы і праблемы для далейшай распрацоўкі пытання.

3. У цэнтральнай частцы канспекта запісваецца сціслы змест тэксту.

4. Неабходна захоўваць структуру навуковай крыніцы, кампазіцыю, паслядоўнасць выкладу, тэматычныя раздзелы.

4. Чытанне як рэцэптыўны від камунікацыі

Чытанне – рэцэптыўны від маўленчай дзейнасці, зрокавае ўспрыманне паведамлення, адна з важнейшых крыніц атрымання інфармацыі, пашырэння інтэлекту. Працэс чытання складаецца з ўспрымання графічных знакаў і разумення прачытанага.

Для чытання важна аднавіць слова па асобных яго элементах і прадбачыць іншыя словы і выразы. Чытаючы сказ, можна не дачытаць яго да канца, але зразумець, пра што ён: па пачатку словазлучэння аднаўляецца канец фразы. Гэты механізм называюць *прагнаванне* або *антыцыпацыя*.

Чытаць можна рознымі спосабамі. Натуральная форма чытання – чытанне самому сабе, яна накіравана на атрыманне інфармацыі ў адпаведнасці з жыццёвымі патрэбамі.

Вызначаюцца наступныя віды чытання: паглыбленае, азнаямляльнае, праглядальнае, сканіраванне.

Паглыбленае чытанне прадугледжвае засваенне прачытанага і захаванне ў памяці інфармацыі, для гэтага разглядаюцца дэталі, робіцца іх аналіз, ацэнка. Эфектыўнасць такога чытання павялічваецца, калі матэрыял зафіксаваны не толькі ў памяці, але і на паперы. На думку псіхолагаў, лепш запамінаецца і больш дакладана засвойваецца запісаная інфармацыя. У час запісу развіваецца навык згортвання выказвання, а чаргаванне чытання і пісьма змяншае стамляемасць.

Азняямляльнае чытанне – гэта агульнае знаёмства са зместам тэксту, параважна, гэта чытанне самому сабе, прадугледжвае 70 % разумення тэксту пры хуткасці 140–150 слоў у мінуту.

Праглядальнае чытанне адбываецца з мэтай атрымання самай агульнай інфармацыі і вызначэння, ці ўтрымлівае тэкст неабходныя звесткі. Калі тэкст выклікае цікавасць, то мяняецца характар чытання, калі не – чытанне спыняецца.

Сканіраванне – хуткае прагляданне друкаванага тэксту, пошук прозвішча, слова, факта.

Для хуткага чытання важна:

- умець аднаўляць канчаткі слоў і фраз па кантэксце;
- вызначаць агульную накіраванасць тэксту па назве;
- вызначаць агульны змест пасля прачытання заключных фраз ці вывадаў.

Асноўнымі паказчыкамі ўзроўню валодання навыкамі чытання з'яўляецца хуткасць чытання. Сярэдняя хуткасць чытання – 120 слоў у мінуту, для праглядальнага – 145 слоў, з мэтай атрымання агульнай інфармацыі – 220.

Найбольш распаўсюджаныя недахопы чытання – рэгрэсія (неапраўданае вяртанне да ўжо прачытанага) і ўнутранае прагаворванне (артыкуляцыя). Адною з галоўных прычын такіх недахопаў з'яўляецца адсутнасць увагі, няўменне засяроджвацца.

Лекцыя 8. Асоба ў сістэме маўленчай камунікацыі

Мэта: разгледзець паняцці *моўная асоба* і *камунікатыўная асоба*, умовы фарміравання маўленча-камунікатыўных ведаў і ўменняў.

Задачы:

- даць азначэнне паняццю *моўная асоба*;
- разгледзець асноўныя характарыстыкі камунікатыўнай асобы;
- вызначыць характарыстыкі камунікатыўнай асобы, вызначыць складнікі камунікатыўнай кампетэнцыі чалавека;
- разгледзець умовы фарміравання і развіцця камунікатыўнай кампетэнцыі асобы.

Пытанні:

1. Моўная асоба: змест і структура паняцця.
2. Характарыстыка камунікатыўнай асобы.

Праблемныя пытанні

- Чаму распрацоўка праблем, звязаных з вызначэннем паняццяў “моўная асоба”, “маўленчая асоба”, “камунікатыўная асоба” прыцягвае ўвагу даследчыкаў розных галін навукі?
- Ці залежыць камунікатыўны патэнцыял асобы ад яе моўных і маўленчых здольнасцей?

1 . Моўная асоба: змест і структура паняцця

Сучаснае грамадства прад’яўляе высокія патрабаванні да асобы і яе камунікатыўна-маўленчых здольнасцей. Прафесійная сфера дзейнасці чалавека, міжасобасныя зносіны патрабуюць уменняў ствараць выказванні ў вуснай ці пісьмовай форме, наладжваць псіхалагічны кантакт, дакладна ўспрымаць і разумець суразмоўцу. Здольнасць да авалодання мовамі – адна з галоўных здольнасцей асобы.

Праблема вызначэння моўнай асобы стала аб’ектам актыўнага даследавання ў 70 – 80-ыя гады ў сувязі з тым, што шэраг навуковых дысцыплін вызначылі за аснову антрапацэнтрычную канцэпцыю, у адпаведнасці з якой у цэнтры ўвагі даследчыкаў – чалавек, яго здольнасці і запарабаванні.

Зварот да моўнай асобы звязаны з іменем нямецкага вучонага І. Вайсберга. У рускай лінгвістыцы першыя крокі ў гэтай галіне зрабіў В.В. Вінаградаў, які распрацаваў два шляхі вывучэння моўнай асобы – асобы аўтара і асобы персанажа. Паняцце моўнай асобы пачаў распрацоўваць Г.І. Богін і стварыў мадэль, у якой чалавек разглядаецца з пазіцыі яго падрыхтаванасці выконваць маўленчыя ўчынкі, ствараць і ўспрымаць творы маўлення. Аднак у шырокае карыстанне ўвёў гэты тэрмін Ю.М. Караулаў, які вызначыў, што

моўная асоба – гэта чалавек, які валодае магчымасцю ствараць і ўспрымаць тэксты, якія адрозніваюцца: 1) ступенню структурна-моўнай складанасці; 2) глыбінёй і дакладнасцю адлюстравання рэчаіснасці; 3) пэўнай мэтавай накіраванасцю.

Паняцце “моўная асоба” было ўведзена рускім мовазнаўцам Ю.М. Караулавым і атрымала шырокае распаўсюджанне ў навуковай думцы. Ю.М. Караулаў разглядае паняцце *моўная асоба* як сукупнасць здольнасцей і характарыстык чалавека, якія абумоўліваюць стварэнне і ўспрыманне ім маўленчых твораў (тэкстаў). Яны адрозніваюцца: а) ступенню структурна-моўнай складанасці; б) глыбінёй і дасканаласцю адлюстравання рэчаіснасці; в) пэўнай мэтавай накіраванасцю. У шырокім значэнні моўная асоба – гэта носьбіт мовы, які вызначаецца на аснове аналізу створаных ім тэкстаў з пункту гледжання прымянення ў гэтых тэкстах сістэмных моўных сродкаў.

Даследчык прапанаваў азглядаць трохузроўневую структуру моўнай асобы і вызначыў моўныя здольнасці, якія адпавядаюць кожнаму яе ўзроўню.

Вербальна-семнатычны ўзровень (лексікон) забяспечвае асноўныя маўленчыя патрэбы асобы і прадугледжвае наяўнасць такіх здольнасцей, як здольнасць (гатоўнасць) да намінацыі, да ўспрымання лексікі, да выбару слова, да вуснага маўлення, пісьма, чытання, здольнасць ствараць і ўспрымаць тэксты – да маналагічнага выказвання і аўдзіравання, валоданне тэмпам спантаннага маўлення, якасць чытання; адзінкі гэтага ўзроўню – *словы*.

Кагнітыўны ўзровень (тэзаўрус) ахоплівае інтэлектуальную сферу, забяспечвае кагнітыўную дзейнасць, уключае здольнасці (гатоўнасць) да азначэння паняццяў, разумення, перапрацоўкі неабходнай інфармацыі ў тэкстах, здольнасць надаваць выказванню мадальную афарбоўку, да разгортвання аргументацыі, да імправізацыі маўлення. Адзінкамі ўзроўню з’яўляюцца *паняцці* (ідэі, канцэпты), якія складаюцца ў семантычнае поле – карціну свету.

Матывацыйны ўзровень (прагматыкон) забяспечвае камунікатыўныя патрэбы асобы таму ў першую чаргу ўключае здольнасці, якія запатрабаваны пры моўных зносінах: здольнасць (гатоўнасць) улічваць “фактар” адрасата, кіраваць суразмоўніцтвам, мэтанакіравана будаваць выказванні; размаўляць “з кожным на яго мове”, выкарыстоўваць стылістычныя сродкі, выказвацца публічна на роднай мове.

Ю.М. Караулаў адзначыў, што моўная асоба пачынаецца не з вербальна-семантычнага ўзроўню, які ён назваў “нулявым”, а з кагнітыўнага – тэзаўруса асобы, таму што толькі пачынаючы з гэтага ўзроўню аказваецца магчымым індывідуальны выбар, асобасная

перавага аднаго паняцця над другім, якому надаецца статус больш важны ў суб'ектыўнай іерархіі каштоўнасцей.

Такім чынам, канцэпцыя моўнай асобы дазваляе ўбачыць чалавека знутры, рэальна ўспрыняць сукупнасць яго моўных здольнасцей, якія забяспечваюць рэалізацыю сацыяльнай сутнасці чалавека.

2. Характарыстыка камунікатыўнай асобы

У тэорыі камунікацыі існуюць розныя падыходы да вызначэння паняцця камунікатыўнай асобы.

Тэорыя камунікацыі як навуковая дысцыпліна карыстаецца вузкім, у адрозненне ад філасофіі, разуменнем катэгорыі «камунікатыўная асоба». Пад камунікатыўнай асобай (у вузкім сэнсе) разумеюць устойлівую сістэму сацыяльназначных уласцівасцей і якасцей, якія характарызуюць асобу як суб'екта сацыяльнай камунікацыі. Камунікатыўная асоба разумеецца як форма функцыянавання асобы ў камунікатыўным працэсе, форма яе рэалізацыі праз выкананне сацыяльных роляў стваральніка і (або) атрымальніка паведамленняў. Камунікатыўная асоба – гэта асоба, якая валодае камунікатыўнай кампетэнцыяй, камунікатыўнымі стратэгіямі і тактыкамі, вызначаецца рознымі ролямі (напрыклад, адзін і той жа чалавек можа быць палітыкам, бізнэсмэнам, спікерам, бацькам, мужам і інш.)

Вызначальнымі параметрамі для камунікатыўнай асобы з'яўляюцца наступныя: матывацыйны, кагнітыўны і функцыянальны.

Матывацыйны параметр вызначаецца камунікатыўнымі патрэбамі і займае цэнтральнае месца ў структуры камунікатыўнай асобы. Калі патрэбы няма, то няма і камунікатыўнага намеру. *Кагнітыўны* параметр камунікатыўнай асобы ўключае ў сябе мноства характарыстык, звязаных з пазнавальным вопытам індывіда, які фарміруе яго ўнутраны свет; гэта веданне камунікатыўных кодаў, уменні саманазірання, здольнасць адэкватнай ацэнкі кагнітыўнага і камунікатыўнага дыяпазону партнёра па коамунікацыі, стэрэатыпы і інш. Паспяховасць камунікацыі, уздзеянне на суразмоўцу ў значнай меры залежыць ад кагнітыўных характарыстык камунікантаў.

Функцыянальны параметр ўключае камунікатыўную кампетэнцыю, у складзе ўменняў якой вызначаецца ўменне вар'іраваць камунікатыўнымі сродкамі ў працэсе камунікацыі ў сувязі са змяненнем сітуацыі і ўмоў зносін.

Камунікатыўная кампетэнцыя – моўныя, маўленчыя, уласна камунікатыўныя веды, уменні і навыкі, якія забяспечваюць здольнасць да свабоднага маўлення (стварэння і разумення выказванняў) у працэсе камунікацыі. Маўленчыя паводзіны патрабуюць валодання правіламі карыстання мовай, якія вызначаюцца наступнымі

камунікатыўнымі фактарамі: сферай маўлення, тэмай, камунікатыўнай задачай, сітуацыяй, удзельнікамі. Вынікам маўленчай дзейнасці будзе думка і тэкст, вынікам маўленчых паводзін – адносіны паміж людзьмі і эмацыйны стан суразмоўцаў, што ў сваю чаргу аказвае ўплыў на працэс камунікацыі. Суразмоўца павінен правільна, дарэчна, дакладна, лагічна і выразна перадаваць свае думкі з улікам маўленчай сітуацыі.

Камунікатыўная кампетэнцыя як найвышэйшая ў іерархіі кампетэнцый асобы фарміруецца на аснове ведаў пра сістэму мовы, уменняў маўленчай дзейнасці, а таксама ўласна камунікатыўных ўменняў весці суразмоўніцтва з улікам таго, з кім мы гаворым, дзе гаворым і, нарэшце, з якой мэтай.

Камунікатыўная асоба валодае камунікацыйным патэнцыялам, які ўключае веды і вопыт, камунікатыўную кампетэнцыю і камунікатыўную патрэбу. Валоданне гэтым комплексам (патрэбы, веды і кампетэнтнасць) дазваляе камунікатыўнай асобе ўпэўнена арыентавацца ў камунікатыўнай асяроддзі. Камунікатыўны патэнцыял асобы як комплексная характарыстыка складаецца з якасцей, што забяспечваюць узроўні ўзаемадзеяння асобы з іншымі людзьмі.

Паводле А.М. Зарэцкай, найбольш важнымі праяўленнямі асобы, што складаюць камунікатыўны патэнцыял, з'яўляюцца:

- наяўнасць устаноўкі на суразмоўніцтва з іншымі людзьмі;
- асаблівасці эмацыйнай рэакцыі на партнёра;
- уласнае самаадчуванне чалавека ў сітуацыі суразмоўніцтва (ступень задаволенасці суразмоўніцтвам),
- упэўненасць у суразмоўніцтве;
- уменне гаварыць і слухаць, пераконваць і з павагай ставіцца да пазіцыі партнёра па суразмоўніцтву;
- уменне кантраляваць сябе;
- адэкватна ацэньваць самога сябе, а не толькі партнёра па суразмоўніцтву;

У залежнасці ад ступені выкарыстання свайго камунікатыўнага патэнцыялу асобу можа быць аднесена да таго ці іншага тыпу. Існуе некалькі тыпаў камунікантаў:

1. Дамінантны тып. Прадстаўнікі такога тыпу імкнуцца авалодаць ініцыятывай, не любяць, калі іх перабіваюць. Маўленне рэзкае, паспешлівае, гучнае. У час суразмоўніцтва з імі лепш уступаць у гутарку праз паўзу, хутка фармуляваць сваю пазіцыю, пытанні, просьбы.
3. Мабільны тып. Суразмоўцы такога тыпу лёгка ўступаюць у размову, пераключаюцца з тэмы на тэму, многа гавораць, не губляюцца ў незнаёмай сітуацыі зносін, могуць захапіцца размовай настолькі, што губляюць тэму гутаркі.

4. Рыгідны тып. Камуніканы такога тыпу маюць цяжкасці пры ўсталяванні кантактаў.
5. Інтравертны тып. Камуніканы не імкнуцца падтрымліваць ініцыятыву ў працэсе маўленчых зносін, характарызуюцца сарамлівасцю і сціпласцю, адчуваюць скаванасць у нечаканай сітуацыі.

У разнастайных сітуацыях маўленчых зносін камунікатыўная асоба можа праяўляць сябе павінна валодаць цэлым шэрагам індывідуальных характарыстык, але, перш за ўсё, камунікабельнасцю і харызмай.

Паняцце *камунікабельнасць* уключае здольнасць лёгка ўсталёўваць і падтрымліваць кантакты. Камунікабельнасць чалавека залежыць не толькі ад яго псіхалагічнага тыпу, але і ад сацыяльнага вопыту.

Харызма разумеецца як выключная адоранасць, асабістае абаянне, прыцягальнасць чалавека, абумоўленыя не толькі яго знешнімі дадзенымі, але і такімі індывідуальнымі характарыстыкамі, як мэтанакіраванасць дзеянняў, схільнасць да лідэрства, рашучасць, экспрэсія і інш.

Такім чынам, камунікатыўная асоба – гэта асоба якая валодае сукупнасцю індывідуальных уласцівасцеў і характарыстык, якія забяспечваюць не толькі ўменне выбраць адэкватную канкрэтную сітуацыі форму перадачы інфармацыі, але і могуць правільна успрымаць інфармацыю.

Лекцыя 9. Нарматыўнасць маўленчай камунікацыі

Мэта: раскрыць асаблівасці сучаснай камунікатыўнай прасторы і вызначэння тыпаў маўленчай культуры; ахарактарызаваць нормы і камунікатыўныя якасці маўлення.

Задачы:

- разгледзець тыпы маўленчай культуры;
- апісаць нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- вызначыць прычыны і тыпы маўленчых памылак.

Пытанні

1. Тыпы маўленчай культуры і моўная норма.
2. Камунікатыўныя якасці маўлення.
3. Маўленчыя памылкі, іх прычыны.

Праблемныя пытанні:

- Ці ўплываюць асаблівасці маўленчай сітуацыі на маўленчую культуру чалавека?
- У чым прычыны маўленчых памылак у час суразмоўніцтва?

1. Тыпы маўленчай культуры і моўная норма.

Сучасная маўленчая сітуацыя мае свае асаблівасці. Перш за ўсё трэба трэба браць пад увагу тое, што мова развіваецца і вядзе за сабой змены ў маўленні.

Узус	–	норма	–	сістэма
(традыцыя ўжывання)				(устойлівая іерархія моўных значэнняў)
маўленне				мова

Можна вылучыць наступныя рысы сучаснай маўленчай сітуацыі:

1. Пашырэнне сфер спантаннага маўлення, экспромт.
2. Змена сітуацый і жанраў суразмоўніцтва ў галіне публічнай і асобнай камунікацыі.
3. Змена асноўных параметраў працякання вусных формаў масавай камунікацыі.
4. Непрымальнасць бюракратычнага маўлення.
5. Імкненне да выпрацоўкі новых сродкаў выражэння зместу маўлення.

Тыпы маўленчай культуры:

1. Поўнафункцыянальны (элітарны). Максімальна поўнае валоданне ўсімі магчымасцямі нацыянальнай мовы. Адносіны да ўласнага маўлення крытычнае. Для носьбітаў гэтага тыпу ўласціва творчыя адносіны да мовы, імкненне да вобразнага маўлення, забарона грубых, тым больш нецэнзурных выразаў, што спараджае развітую сістэму эўфемізмаў і умелае іх выкарыстанне. Павага да суразмоўцы выклікае строгае размежаванне вуснай і пісьмовай формаў маўлення. Выкарыстанне “ты- і Вы-зваротаў” адбываецца строга ў залежнасці ад узросту, ступені блізкасці і сацыяльнай ролі адрасата маўлення. Элітарная моўная культура – гэта ў вышэйшай ступені майстэрства прамовы, таму яна характарызуе далёка не ўсіх носьбітаў літаратурнай мовы.

2. Сярэднелітаратурны. Людзі маюць уяўленне пра норму, але не валодаюць ёй. Да ўласнага маўлення ставяцца некрытычна, валодаюць толькі функцыянальнымі стылямі – гутарковым і прафесійным маўленнем. Адметным з’яўляецца неапраўданае сітуацыяй выкарыстанне прастамоўных слоў, парушэнне нормаў пастанўкі націску, адсутнасць маўленчага такту. Носьбіты названага тыпу маўленчай культуры выкарыстоўваюць вялікую колькасць штампаў.

3. Літаратурна-жарганізаваны тып характарызуецца валоданнем толькі гутарковага стылю, які выкарыстоўваецца ў розных сітуацыях, у тым ліку і афіцыйных; перавагай «ты-зносін»; выкарыстаннем зваротаў па імені без імені па бацьку, вялікай колькасцю слоў-паразітаў, якія нярэдка становяцца запаўняльнікамі паўзы падчас выказвання (тыпу, канкрэтна, як бы, вот); змешваннем стыляў зносін.

4. Прастамоўны тып з'яўляецца паказчыкам нізкага адукацыйнага і культурнага ўзроўнюразвіцця асобы. Носьбіты не думаюць пра ўзровень свайго маўлення, яго адпаведнасць літаратурным нормам. Прадстаўнікі такой маўленчай культуры маюць абмежаваны запас слоў, не ўмеюць будаваць складаныя сказы, часта выкарыстоўваюць у сваім маўленні прастамоўныя словы, словы-паразіты, выклічнікі, могуць выкарыстоўваць запазычаныя і кніжныя словы без уліку іх лексічнага значэння. Для вуснага маўлення характэрны арфаэпічныя і акцэнталагічныя памылкі, пісьмовых тэкстаў – граматычныя, арфаграфічныя і пунктуацыйныя.

Моўная норма – гэта агульнапрынятае ўжыванне моўных сродкаў, сукупнасць правіл, якія ўпарадкоўваюць маўленне чалавека (Лякарня, заўзятар)

Цэнтральная камунікатыўная якасць маўлення – гэта правільнасць. Яна патрабуе падпарадкавання адзінак мовы правілам або нормам. Правільным або беспамылковым лічыцца маўленне, якое не дапускае парушэння абавязковых норм літаратурнай мовы: арфаэпічных, арфаграфічных, акцэнталагічных, пунктуацыйных, лексічных, словаўтваральных, марфалагічных, сінтаксічных, стылістычных, фразеалагічных.

Арфаэпічныя нормы – гэта правільнасць вымаўлення гукаў, спалучэнняў, а таксама правільнасць інтанацыі. Дадзеныя нормы рэгулююць вымаўленне як асобных гукаў, так і спалучэнняў у межах слоў. Напрыклад, беларусам уласцівыя такія цвёрды гук, як **ч** (у рускай мове вымаўляецца мякка): *чорны, інфрачырвоны, чарназём*. Гук **р** у беларускай мове толькі цвёрды: *рэквізіт, рэклама, рамонт, рыбны* (у рускай мове вымаўляецца і цвёрда, і мякка).

У нацыянальнай літаратурнай мове напісанне можа супадаць з вымаўленнем або не супадаць. Напрыклад: *снег, цяжкі, зарад*. Для некаторых формаў існуюць варыянты: *калодзеж і калодзезь, канешне і канечне*. У складанай сітуацыі двухмоўя (білінгвізму) нярэдка парушаюцца арфаэпічныя нормы: беларусам характэрна вымаўленне зацвярдзелых зычных, своеасаблівае вымаўленне гука **г**, асімілятыўная або суседняя мяккасць і інш. Такія фанетычныя рысы вельмі ўстойлівыя і могуць захоўвацца ўсё жыццё.

Арфаграфічныя нормы – гэта правільнасць перадачы гукаў і іх спалучэнняў на пісьме. Нормы арфаграфіі ўключаюць правапіс галосных (прыстаўных галосных, **і, ы** пасля прыставак, аканне, яканне і інш.), зычных (**д – дз', т – ц', й і ў**, глухіх і звонкіх, свісцячых і шыпячых і інш.), апострафа і мяккага знака, правілы пераносу слоў, напісання разам, асобна і праз дэфіс і г.д. Напрыклад: *маса* (бел.) – *масса* (рус.), *энергія* (бел.) – *энергия* (рус.), *каэфіцыент* (бел.) – *коэффициент* (рус.), *медзь* (бел.) – *медь* (рус.).

Акцэнталагічныя нормы – правільнасць пастаноўкі націску ў словах. Пры дапамозе націску адрозніваюцца розныя словы і іх формы ў мове: *прыклад* – *прыклад*, *рассыпаць* – *рассыпаць*, *вараны* – *вараны*.

Няправільная пастаноўка націску сведчыць пра нізкую культуру маўлення асобы: правільна вымаўляць *кіламетр*, *дакумент*, *чатырнаццаць*, *дагавор*, а няправільна – *кілометр*, *дакумент*, *чатырнаццаць*, *дэгавар*. Асобнае месца адводзіцца лагічнаму націску, які інтанацыйна выдзяляе важнае слова ці спалучэнне з мэтай сканцэнтраваць на ім увагу.

Пунктуацыйныя нормы – гэта правільная пастаноўка знакаў прыпынку на пісьме. Ва ўсіх славянскіх мовах правілы сучаснай пунктуацыі аднолькавыя, яны даюць магчымасць раздзяліць пісьмовае маўленне на асобныя сэнсава-граматычныя часткі для іх правільнага ўспрыняцця.

Лексічныя нормы рэгулююць адэкватны выбар слоў у канкрэтнай моўнай сітуацыі. Яны замацаваны ў тлумачальных слоўніках, падручніках і даведніках. Для правільнага выкарыстання лексічных адзінак неабходна ведаць іх значэнне, улічваць мнагазначнасць, сінанімічнасць. Напрыклад: *вільгаць* ці *вільготнасць*, *напружанне* ці *напружанасць*, *сяліба* ці *сядзіба*.

Словаўтваральныя нормы – гэта правільнасць утварэння слоў асноўнымі спосабамі, правільнасць падзелу слоў на значымыя часткі. Уменне правільна падзяліць слова на састаўныя часткі дапамагае пазбегнуць памылак, звязаных з напісаннем, выкарыстаннем, разуменнем значэння. Напрыклад: *тэрміновы* – *датэрміновы*, *поле* – *палявы*, *запісаць* – *запіс*, *рабочы чалавек* – *рабочы*.

Марфалагічныя нормы – правільнасць формаўтварэння і словазмянення самастойных часцін мовы: назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў, лічэбнікаў, прыслоўяў, займеннікаў. Напрыклад, неабходна адрозніваць род назоўнікаў у беларускай і рускай мовах: *насып* (бел.) – *насыпь* (рус.), *няправільны дроб* (бел.) – *неправільная дробь* (рус.), *пыл* (бел.) – *пыль* (рус.), *подпіс* (бел.) – *подпись* (рус.). Марфалагічныя нормы з'яўляюцца даволі стабільнымі, але могуць парушацца людзьмі з нізкай моўнай культурай, а таксама пад уплывам дыялектнай або рускай мовы.

Сінтаксічныя нормы – правільнасць будовы словазлучэнняў і сказаў. Сінтаксічныя нормы рэгулююць правільнае спалучэнне моўных адзінак у словазлучэннях ці сказах. Напрыклад, у словазлучэннях выяўляюцца нацыянальныя спецыфічныя рысы: *прабачце мне* (бел.) – *извините меня* (рус.), *больше за десятиць гадоў* (бел.) – *более десяти лет* (рус.), *будынак на пяць паверхаў* (бел.) – *здание в пять этажей* (рус.).

Стылістычныя нормы – гэта правілы ўжывання моўных сродкаў адпаведна стылю. Выконваць стылістычныя нормы – гэта значыць умець правільна ўжываць сродкі з эмацыянальна-экспрэсіўнай і функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай, умець адбіраць моўныя адзінкі адпаведна зместу, стылю, жанру. Напрыклад, толькі афіцыйна-справавому стылю ўласціва вялікая колькасць канцылярызмаў: *прыцягнуць да адказнасці, узяць на кантроль, давесці да ведама*, якія не павінны актыўна выкарыстоўвацца іншымі стылямі, асабліва вуснымі.

Фразеалагічныя нормы – гэта правільнасць ужывання такіх устойлівых адзінак, як фразеалагізмы. Гэта адпаведнасць выбару фразеалагізмаў, веданне іх значэння. Нормы знаходзяць праяўленне пераважна ў мастацкім і гутарковым стылях. Напрыклад, частотнымі з’яўляюцца такія фразеалагізмы, як *балючае месца, тут як тут, душа ў душу, на свае вочы* і інш.

Правільнасць маўлення – асноўная рыса пісьмовай мовы, якая ўласціва найперш такім стылям, як навуковы, афіцыйна-справавы і публіцыстычны. Парушэнне нормаў правільнасці недапушчальна ў гэтых стылях, таму што мова навукі, справаводства, сродкаў масавай інфармацыі – узорная мова, якая не дапускае недакладнасці, бязграмацкасці, некампетэнтнасці, недасведчанасці.

2. Камунікатыўныя якасці маўлення

Дакладнасць маўлення – гэта адна з асноўных камунікатыўных якасцей, якая патрабуе сэнсавай адпаведнасці слоў, паняццяў знешнім сітуацыям, рэаліям. Дакладнасць – гэта выкарыстанне адзінак мовы ў тых значэннях, якія замацаваны моўнай практыкай грамадства, напрыклад, у слоўніках, граматыках.

Дадзеная камунікатыўная якасць цесна пераплятаецца з правільнасцю маўлення, асабліва з такімі яе нормаў, як лексічныя і сінтаксічныя. Маўленне любога стылю лічыцца дакладным, калі яго адзінкі (словы, паняцці, тэрміны, фразеалагізмы) ужыты з уласцівым ім значэннем. Тэкст павінен быць выкладзены такім чынам, каб чытач або слухач успрыняў правільную, канкрэтную, нескажоную інфармацыю, таму што недакладнае выкарыстанне аднаго з паняццяў цягне за сабой няправільнае ўспрыняцце ўсяго выказвання.

Дакладнасць маўлення як камунікатыўная якасць у першую чаргу ўласціва навуковаму і афіцыйна-справавому стылям, таму што тут пераважаюць адназначныя словы і выразы, устойлівыя звароты, стандартныя сродкі. Такія кніжныя стылі, як навуковы і афіцыйна-справавы, не дапускаюць парушэння стандартнай структуры ва ўжыванні сінтаксічных канструкцый, азначэнняў, правілаў і т. п. Напрыклад, асцярожнасць трэба праяўляць, ужываючы мнагазначныя паняцці тыпу *гліняны і гліністы, балотны і балоцісты, дзелавы і*

дзелавіты, канструктыўны і канструкцыйны. Дакладнасць патрабуе рэзка размяжоўваць сінанімічныя паняцці, сачыць за іх спалучэннем з іншымі часцінамі мовы: *якасці* ці *ўласцівасці*, *рухомасць* ці *рух*, *выкарыстоўваць* ці *прымяняць*.

Дакладнасць навуковага (навукова-тэхнічнага, навукова-інфармацыйнага) тэксту дасягаецца не толькі за кошт канкрэтнага словаўжывання, але і за кошт такіх рыс, як дакладнасць разлікаў (у матэматыцы, фізіцы), формул, параметраў, навуковых фактаў і г. д. Парушаючы дакладнасць, нельга беспамылкова выканаць чарцёж, рашыць ураўненне, перадаць гістарычныя ці філасофскія факты. Дакладнасць маўлення – одно з цэнтральных паняццяў навуковага маўлення, якому ўласціва строгасць і лексічная дасканаласць.

Нельга абыходзіцца без дакладнасці і ў публіцыстычным стылі, таму што тут у цэнтры ўвагі знаходзяцца факты, навіны паўсядзённага жыцця, паведамленні, адкрыцці, здарэнні, а скажэнне падобнай інфармацыі вядзе да змянення дадзеных, недаверу грамадскасці да тых ці іншых сродкаў масавай камунікацыі.

Дакладнасць можна выявіць і ў мастацкім стылі, дзе пераважае аўтарскі вымысел, але ў аснову мноства мастацкіх твораў пакладзены дакладныя гістарычныя факты, а літаратурнымі героямі могуць быць канкрэтныя гістарычныя асобы.

У гутарковым стылі такая камунікатыўная якасць уносіць у канкрэтнасць, канструктыўнасць, сцісласць. Для перадачы паўсядзённых навін, пачуццяў, звестак лепш карыстацца дасканалай і лаканічнай мовай.

Дакладнасць тэксту ў любым стылі заключаецца ў тым, каб моўны матэрыял быў выказаны і правільна, і канкрэтна, і лаканічна. Парушаючы дакладнасць, мы можам парушыць і іншыя камунікатыўныя якасці.

Лагічнасць маўлення – камунікатыўная якасць, якая ўстанаўлівае паслядоўныя, несупярэчлівыя сэнсавыя сувязі паміж часткамі тэксту. Выказванне будзе лагічным у тым выпадку, калі ў ім існуе цесная сувязь асобных кампанентаў: слоў, сказаў, абзацаў. Лагічнае маўленне падпарадкоўваецца законам логікі, г.зн. законам мыслення грамадства.

Лагічныя сувязі кантэксту наладжваюцца ў галіне сінтаксісу, у сінтаксічных канструкцыях, дзе значнае месца адводзіцца складаным злучнікам: *таму, што; для таго, каб; калі, то* і інш. Адно недакладна ўжытае слова можа парушыць цэласнасць сінтаксічнай або лексічнай сістэмы. Уявім сабе мазаічны малюнак, складзены з мноства асобных частчак. Кожны элемент з'яўляецца часткай ад цэлага, таму каб атрымаць цэласную карцінку, мы павінны кожны асобны кавалачак паставіць на сваё месца. Падобна да таго, як мы ўзнаўляем гэтую

мазаіку, так будзем і сваё выказванне, падбіраючы і ставячы на адпаведныя месцы словы, спалучэнні, сказы, часткі.

Лагічнасць як камунікатыўная якасць маўлення ўласціва ў пэўнай ступені ўсім стылям. Яна прымяняецца ў выказваннях, выступленнях, прамовах, артыкулах, падпарадкоўваючыся агульнапрынятаму плану: уступ (уводзіны), асноўная (кульмінацыйная) частка, падагульненне (зключэнне, вывад). Паміж асобнымі часткамі такой устойлівай кампазіцыі існуе найяснейшая сувязь. Такая схема абавязковая для навуковага тэксту, дзе не могуць парушацца ўзаемасувязі ў ланцужку навуковага доказу, тлумачэння, разважання. Новы матэрыял навуковага стылю абавязкова абавязваецца на ўжо вядомы, вывучаны, засвоены. Па законах логікі размяшчаюцца асобныя раздзелы, параграфы, тэмы і іншыя структурныя адзінкі ў падручніках.

Лагічнасць – абавязковая якасць афіцыйна-справавога стылю. Напрыклад, дакументы, заканадаўчыя тэксты прытрымліваюцца паслядоўнасці ў выкладзе матэрыялу. Асобныя рэквізіты ў фармуляры дакумента размяшчаюцца ў строгім парадку.

Публіцыстычны стыль аб'ядноўвае асобныя навіны ў цэласныя блокі, тэмы, напрамкі. Дзякуючы такой паслядоўнасці можна лёгка выбраць неабходны матэрыял у СМІ: паведамленні паўсядзённага жыцця, палітычныя звесткі, культурныя навіны і т. п.

Мастацкі стыль вельмі своеасаблівы ў разгортванні падзей, раскрыцці зместу, але і тут можна прасачыць пэўную паслядоўнасць: аўтар можа разбіваць тэкст на часткі, аб'ядноўваць у зборы твораў, тамы, трылогіі і г. д. Выклад аўтарскага бачання ў мастацкім творы, фільме, песні падпарадкаваны яго задуме, ідэі, мэце.

Незакончаныя фразы, недаказаная да лагічнага завяршэння думка, адсутнасць паслядоўнасці ў вусным выказванні – гэта толькі некаторыя недахопы гутарковай мовы. Зразумела, што ў вусным маўленні даволі проста паправіць сказанае, дапоўніць, змяніць, але такое маўленне ўжо нельга назваць лагічным.

Лагічнасць маўлення – гэта ўменне паслядоўна выражаць думкі пры дапамозе сродкаў мовы. Гэтая камунікатыўная якасць дасягаецца праз дакладнае ўжыванне слоў, правільны парадак моўных адзінак, умелы выбар дасканалай сінтаксічнай канструкцыі.

Дарэчнасць маўлення. Маўленне з'яўляецца дарэчным, калі яго моўныя сродкі адпавядаюць тэме паведамлення, зместу, мэтам і ўмовам зносін, а таксама з'яўляюцца даступнымі для аўдыторыі. Дарэчнасць маўлення абавязкова павінна пераплятацца з лагічнасцю і дакладнасцю, таму што яе сутнасць заключаецца ў падборы сродкаў у залежнасці ад тэмы гутаркі, стылю, часу, кантэксту, сітуацыі, узроўню падрыхтаванасці слухачоў ці чытачоў. Дарэчная інфармацыя будзе

адпавядаць узросту, інтэлектуальнаму ўзроўню, прафесіі, нават настрою.

Кантэкстуальная дарэчнасць забяспечвае сэнсавае адзінства слоў і словазлучэнняў у кантэксце, не дапускае немагчымага змешвання адзінак. Не змешваюцца ў адным кантэксце словы з жывой, народнай мовы і тэрміналагічная лексіка.

Стылявая дарэчнасць размяжоўвае адзінкі розных функцыянальных стыляў. Напрыклад, нельга ўжываць эмацыянальна-экспрэсіўную лексіку ў навуковым або афіцыйна-справавым стылі. І наадварот, нельга беспадстаўна выкарыстаць канцылярызмы ў мастацкім ці гутарковым стылі.

Сітуацыйная дарэчнасць прадугледжвае выбар моўных элементаў адпаведна канкрэтнай сітуацыі маўлення. У дадзеным выпадку неабходна кіравацца створанымі абставінамі, напрыклад, нечаканым далучэннем новага суб'ядніка, апанента.

Асабіста-псіхалагічная дарэчнасць папярэджвае ад неасцярожнага выказвання, так як недарэчнае слова можа раніць чалавека. Неабходна прадумаць асаблівасці размовы з тым ці іншым суб'яднікам, таму што адны і тыя ж словы або звесткі могуць успрымацца людзьмі абсалютна па-рознаму.

Навуковаму і афіцыйнаму тэкстам найбольш характэрны кантэкстуальная і стылявая дарэчнасць, якія гарантуюць адзінства стылю. Абодва стылі вылучаюцца спецыфічнымі моўнымі сродкамі, характэрнымі толькі для іх.

У публіцыстычным стылі недарэчнымі могуць з'яўляцца прастамоўныя словы з аднаго боку, і захапленне спецыяльнай тэрміналогіяй – з другога.

Мастацкі тэкст пераважна кіруецца сітуацыйнай дарэчнасцю, паколькі падбор моўнага матэрыялу павінен дакладна перадаць аўтарскі настрой, стварыць неабходную сітуацыю, закрануць душу таго, хто будзе ўспрымаць мастацкі твор.

У гутарковым стылі неабходна ўлічваць асабіста-псіхалагічныя рысы, настрой суб'ядніка, яго характар, узрост, тэмперамент. У сяброўскую размову недарэчна ўключаць кніжныя, канцылярыскія выразы.

Вельмі часта трапае і неабходнае ў адным стылі можа стаць памылковым і недарэчным у другім, таму адно з важнейшых патрабаванняў стылістыкі – прытрымлівацца адзінства стылю.

Чысціня маўлення – гэта непрымальнасць адзінак мовы, якія супярэчаць нормам правільнасці. Чысціня (чыстата) маўлення забяспечваецца адсутнасцю ў ім нелітаратурных сродкаў:

- дыялектызмаў або мясцовых слоў (*голка, спарыш, бярэць, гавора*);

- прастамоўных слоў і выказаў (*скапыціцца, балбатаць, апруцянець, угу, тудою*);
- таўталогіі або слоў-паразітаў (*ну, гэта самае, карацей, так сказаць*);
- жаргоннай лексікі (*прыкід, крута, здаць хвасты*);
- канцылярызмаў і ўстойлівых выказаў (*вялікае значэнне, мець на ўвазе, прыняць раішэнне*);
- індывідуальна-аўтарскіх запазычанняў ці наватвораў (*чао, о-кей, капут, задзіночанне*);
- русізмаў (*дзярэўня, цірэ, вучыцель*) і інш.

Навуковы і афіцыйны стылі не дапускаюць ужывання нелітаратурных сродкаў, акрамя тых выпадкаў, калі такія лексічныя адзінкі становяцца прадметам моўнага даследавання. Але моўныя штампы або канцылярызмы складаюць значную частку мовы дакументаў, напрыклад: *індывідуальны графік, у асобе, на падставе*. Часткова ёсць устойлівыя звароты і ў навуковым стылі: *разам з тым, у тым ліку, у сувязі з тым*. У кніжных стылях назіраюцца паўторы тэрміналагічных паняццяў, таму што большасць тэрмінаў не маюць сінонімаў.

Публіцыстычныя тэксты могуць уключаць асобныя элементы дыялектнай лексікі, напрыклад, рэпартаж з сельскай мясцовасці. Мова журналіста павінна быць непаўторнай, яркай і кожны раз прыцягваць увагу людзей.

Мастацкі і гутарковы стылі ў цяперашні час наадварот характарызуюцца актыўным выкарыстаннем жаргоннай лексікі, дыялектных адзінак. У жывым маўленні патрэбна пазбаўляцца ад моўных штампаў, жарганізмаў, грубых і непрыстойных слоў. Чыстае маўленне сведчыць пра чысціню душы чалавека і чысціню яго думак.

Багацце маўлення – камунікатыўная якасць, якая выражае максімальнае насычэнне тэксту разнастайнымі моўнымі сродкамі без іх нематываванага паўтарэння. Выкарыстанне актыўнага слоўнікавага запасу ў вусным і пісьмовым маўленні сведчыць пра высокі інтэлектуальны ўзровень асобы, яе дастатковы моўны патэнцыял і багацце думак.

Багаццем маўлення валодае мастацкі стыль мовы, якому ўласціва і лексічнае, і сінтаксічнае, і інтанацыйнае багацце. Тут умела спалучаюцца рознабаковыя вобразныя сродкі мовы, непрымальнымі з’яўляюцца паўторы. Па разнастайнасці і насычанасці да мастацкага набліжаюцца публіцыстычны і гутарковы стылі. Навуковы вядомы як аднастайны лексічна, сінтаксічна і інтанацыйна, хоць у параўнанні з афіцыйна-справавым ён і імкнецца да разнастайнасці.

Стыль дакументаў, прававодства, заканадаўчых і юрыдычных тэкстаў устойлівы, лаканічны, з абмежаваным наборам лексічных

сродкаў. Выкарыстанне моўных штампаў вядзе да поўнай стандартызацыі дакументаў, да ўжывання трафарэтных выказаў і аднатыпных сінтаксічных канструкцый.

Выразнасць маўлення – камунікатыўная якасць, якая выклікае цікавасць, увагу, інтарэс, прыцягвае чытача ці слухача сваімі ўласцівасцямі, вербальнымі і невербальнымі элементамі. У выразным кантэксце ўдала размеркаваны структурныя часткі, прадуманы сінтаксічныя канструкцыі, падабрана інтанацыйнае афармленне.

Выразнасць павінна праўляцца не толькі ў мастацкім ці публіцыстычным стылях, але і ў іншых стылях, паколькі гэтая камунікатыўная якасць сінамічная такім паняццям, як даступнасць, яснасць, зразумеласць, успрымальнасць. Выразнасць забяспечваецца выбарам моўных сродкаў, інтанацыйнай арганізаванасцю вуснага ці пісьмовага матэрыялу.

Навуковы і афіцыйна-справавы стылі не патрабуюць эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі, таму выразнасць іх маўлення ствараецца за кошт дакладнага слова- і тэрмінаўжывання, правільнай будовы сказаў, адпаведнай структуры тэксту. У гутарковым, мастацкім і публіцыстычным значную выразнасць надаюць вобразныя сродкі мовы (эпітэты, параўнанні, метафары), а таксама дапаможныя элементы (міміка, жэсты, інтанацыя).

Ступень выразнасці маўлення залежыць ад індывідуальнасці асобы, яго моўнага патэнцыялу, інтэлектуальнага багацця, зацікаўленасці самой тэмай.

3. Маўленчыя памылкі, прычыны памылак у маўленні

Пры спараджэнні выснага ці пісьмовага маўлення могуць быць дапушчаны памылкі. Вылучаюць некалькі асноўных прычын:

- няведанне або слабое засваенне нормаў правільнасці маўлення;

- уплыў дыялектнай мовы на літаратурную;

- уплыў рускай (суседняй, блізкароднаснай) мовы на беларускую;

- уздзеянне арфаэпічных нормаў на арфаграфічныя і наадварот.

Недасканаласць ведання правіл той або іншай мовы вядзе за сабой памылкі пры адрозніванні моўных фактаў: род і лік назоўнікаў у беларускай і рускай мовах, вымаўленне гукаў і спалучэнняў, спецыфіку будовы словазлучэнняў і г. д. Дыялектная форма нацыянальнай мовы ўплывае на літаратурную, асабліва на яе вусны варыянт. У сучасных умовах білінгвізму (двухмоўя) складана пазбегнуць і ўздзеяння рускай мовы, дзякуючы гістарычнай блізкасці і падабенству гэтых усходнеславянскіх моў. Адна з прычын памылак – уплыў арфаэпіі на арфаграфію і наадварот. Часам вымаўляюць словы так, як пішуць: *вітаеіся* замест *вітае[сс'а]*, *сшытак* замест

[шыытак] і інш. Або на пісьме з'яўляюцца памылкі пад уплывам вымаўлення: *дзье, знічка*. Асабістымі прычынамі могуць быць няўважлівасць і абыякавасць.

Маўленне чалавека – рухомая і аб'ёмная з'ява, якая звязана не толькі з уменнем правільна і прыгожа гаварыць, але і з агульнай культурай асобы, яе паводзінамі, здольнасцю карыстацца багатымі маўленчымі сродкамі ў розных напрамках грамадскай дзейнасці.

Лекцыя 10. Сацыякультурныя межы і этычны аспект маўленчай камунікацыі

Мэта: разгледзець этычны кампанент працэсу маўленчай камунікацыі.

Задачы: вызначыць асноўныя правілы маўленчых паводзін і спосабы выражэння думкі пры прадуцыраванні выказвання ў адпаведнасці з мэтай, задачамі і ўмовамі маўлення.

Пытанні:

1. Этыка маўлення. Камунікатыўныя сітуацыі і сродкі маўленчага этыкету.
2. Правілы камунікатыўных паводзін.

Праблемнае пытанне:

- Як уплывае культура ўспрымання і інтэрпрэтацыі тэкстаў на працэс міжасобаснай маўленчай камунікацыі?

1. Этыка маўлення. Камунікатыўныя сітуацыі і сродкі маўленчага этыкету.

У працэсе сацыялізацыі чалавек авалодвае мовай, пазнае этычныя нормы ўзаемадзеяння з іншымі людзьмі, т.ч., авалодвае культурай зносін. Маўленчы этыкет з'яўляецца састаўной часткай культуры паводзін чалавека. Этыкет валодае нацыянальнай спецыфікай, веданне якой дазволіць пазбегнуць цяжкасцей у працэсе міжкультурнай камунікацыі.

Для таго, каб функцыянаваць як адзінае цэлае, як складаная сацыяльная сістэма, грамадства павінна ўсталяваць такія межы паводзін індывідаў, у якіх гэтыя паводзіны становяцца стабільнымі. Менавіта такімі межамі і з'яўляецца этыкет як сістэма нормаў знешняй культуры чалавека, яго паводзінаў. У грамадстве этыкет функцыянуе ў дзвюх асноўных формах паводзін: вербальнай і невербальнай. Гэтыя дзве формы паводзін цесна паміж сабой звязаны і залежаць адна ад адной.

Для абазначэння вербальных этыкетных зносін і сродкаў іх афармлення выкарыстоўваецца тэрмін *маўленчы этыкет*, пад якім

разумеюць нормы (правілы) моўных паводзін асобы, прынятыя ў тым ці іншым нацыянальна-моўным калектыве. Маўленчы этыкет у вузкім сэнсе можа быць абазначаны як сістэма моўных сродкаў, у якіх праяўляюцца этыкетныя адносіны. Элементы гэтай сістэмы могуць адлюстроўвацца на розных моўных узроўнях. Сістэму маўленчага этыкету нацыі складае сукупнасць усіх магчымых этыкетных формул. Структуру яго акрэсліваюць наступныя асноўныя элементы камунікатыўных сітуацый: *зварот, вітанне, развітанне, прабачэнне, падзяка, пажаданне, просьба, знаёмства, прапанова, парада* і іншыя. З пункту гледжання нацыянальнай спецыфікі маўленчага этыкету трэба адзначыць, што слоўны этыкет кожнай нацыі склаўся на яе ўласнай народнай аснове пад уздзеяннем псіхалагічных, сацыяльна-палітычных, культуралагічных фактараў.

Маўленчы этыкет – з’ява сацыяльная па сваёй прыродзе, бо адлюстроўвае сацыяльна-ролевы бок чалавечых зносін, г.зн., што на выбар той ці іншай адзінкі маўленчага этыкету ўплывае сацыяльная роля індывіда. Пры змяненні ролевай структуры маўленчай сітуацыі чалавек пераключаецца з адных стэрэатыпаў паводзін на іншыя, карыстаецца рознымі стылямі мовы (афіцыйным або размоўным), рознымі адзінкамі маўленчага этыкету (эмацыйнымі ці дзелавымі). Такім чынам, сацыяльныя ролі моўнай асобы з’яўляюцца ключавымі ў разуменні маўленчага этыкету.

Камунікатыўная **сітуацыя вітання** ўзнікае пад час сустрэчы суразмоўцаў і цесна звязана з пачаткам зносін людзей, таму мэтазгодна пачаць даследаванне з апісання менавіта этыкем прывітання. Асноўнай мэтай сітуацыі вітання з’яўляецца выражэнне жадання ўступіць у размову, выказаць добрыя адносіны да суразмоўцы.

Традыцыйна вітанні ў беларусаў размяжоўваліся паводле абставінаў сустрэчы, узросту, полу, колькасці вітальнікаў. Вызначаліся адметнасцю вітанні са сваякамі і чужымі, знаёмымі і незнаёмымі, а таксама “спецыяльны пералік вітанняў меў сувязь з рознымі відамі працы, зусім іншы набор вітанняў меўся для вуліцы – тут больш выразна выяўляліся прыкметы ўзросту і полу. У сучаснай моўнай практыцы, як і раней, улічваюцца сацыяльныя характарыстыкі суразмоўцаў (іх узрост, ступень адукацыі, тэрытарыяльная прыналежнасць), а таксама ролевыя пазіцыі ў адносінах адзін да аднаго (калегі, сябры; настаўнік – вучань; старэйшы – малодшы і інш.). На сучасным этапе развіцця грамадства класіфікацыя формул вітання спрашчалася. Зараз можна адрозніваць этыкемы прывітання, з якімі звяртаюцца да асоб рознага ўзросту і сацыяльнага статусу.

Самымі распаўсюджанымі і стылістычна нейтральнымі з’яўляюцца такія этыкемы вітання, як “*Добры дзень!*” (варыянт

“Добрага дня”) і “Добры вечар!”(варыянт “Добрага вечара”), гэтыя этыкетныя формулы могуць быць ужыты пры звароце да асобы старэйшага ўзросту, вышэйшага сацыяльнага статусу і ў афіцыйных абставінах.

Маўленчая **сітуацыя развітання** прадстаўлена разнастайнымі формуламі беларускага маўленчага этыкету. Сярод іх можна вылучыць этыкемы:

- прызначаныя да пэўнай часткі дня (“Дабранач!”, “Добры дзень!”);
- этыкемы, што падразумяваюць сустрэчу з суразмоўцам (“Да пабачэння!”, “Да сустрэчы!”);
- формулы маўленчага этыкету, якія адрасуюцца людзям у пэўнай сітуацыі (“Шчаслівай дарогі!”, “З Богам!”);
- спецыфічныя, уласна беларускія формулы ветлівасці (“Бывай(-це)!”);
- развітанні, якія ўтрымліваюць значэнне пажадання здароўя (“Бывай здароў!”, “Усяго найлепшага!”).

Важным і неабходным сродкам для далейшай паспяховай камунікацыі з пэўнай асобай з’яўляецца выказванне ёй падзякі за папярэднія выніковыя дзеянні ці проста за жаданне дапамагчы.

У беларускім маўленчым этыкеце найбольш распаўсюджанай этыкемай падзякі выступае слова “Дзякуй!”. Дадзеная ветлівая формула трапіла ў беларускую мову з нямецкай мовы праз пасрэдніцтва польскай (ням. *Danken*, польск. *Dziekuje*, бел. *Дзякую/дзякуй*). У слоўніках і іншых нарматыўных крыніцах замацаваны мужчынскі род назоўніка “дзякуй” (*вялікі, шчыры, сардэчны дзякуй*), але ў сучаснай моўнай практыцы адпаведны назоўнік актыўна выкарыстоўваецца ў форме ніякага роду, відаць, як калька ад рускамоўнага спалучэння “*большое спасибо*”, што паступова становіцца сучаснай нормай.

У камунікатыўнай **сітуацыі падзякі** беларусы выкарыстоўваюць як кароткія фразы (“Дзякуй!”), так і развітыя (“*Прымі, калі ласка, падзяку за...!*”, “*Дазволь выказаць табе маю ўдзячнасць!*”, “*Дзякуй табе за ласку!*”). Такія ўрачыстыя і вялікія па аб’ёме этыкетныя формулы характэрны для выражэння падзякі ў афіцыйных абставінах.

Этыкемы падзякі сучаснай беларускай літаратурнай мовы ўтрымліваюць наступныя формулы:

- спецыяльныя (“*Дзякуй! (вялікі / шчыры)*”, “*Дзякуй, калі крыху!*”, “*Дзякуй, не, досыць!*” і інш.);
- перфарматыўныя (“*Шчыра дзякую вам!*”, “*Шчыра вам удзячны!*”, “*Дзякую наперад!*”, “*Я вам бязмерна ўдзячны!*”, “*Я вам надзвычай / вельмі абавязаны!*”);

- імператыўныя (“*Прыміце, калі ласка, падзяку за...!*”, “*Дазвольце выказаць вам маю ўдзячнасць...!*”);
- эмацыйна-ацэначныя (“*О, гэта вельмі міла з вашага боку!*”, “*Вельмі прыязна/ласкава!*”);
- размоўныя (“*Дзякую табе за ласку!*”, “*Шчыры тлусты дзякуй!*”).

Беларуская мова налічвае вялікую колькасць этыкем, якія выкарыстоўваюцца ў **сітуацыі прабачэння**. Ветлівыя выбачальныя формулы маюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове калі не тоесныя, то вельмі блізкія значэнні. Аднак як паказвае праналізаваныя намі матэрыял, яны істотна адрозніваюцца паміж сабой у плане функцыянавання. Выбар выбачальнай формулы залежыць ад таго, наколькі вялікая або малая віна моўніка перад пакрыўджаным суразмоўцам. У маўленні беларусаў найбольш ужывальнымі і стылістычна нейтральнымі этыкемамі з’яўляюцца наступныя: “*Прабач(це)!*”, “*Прабачай(це)!*”, “*Выбачай(це)!*”, “*Даруй(це)!*”. Кожная з пералічаных ветлівых формул адказвае за выражэнне сваёй выбачальнай канатацыі. Некаторыя формулы беларускага маўленчага этыкету ўжываюцца ў афіцыйным стылі і маюць відавочную стылістычна ўзвышаную афарбоўку. Такія формулы, як правіла, складаныя па сваёй структуры: “*Прыношу вам свае прабачэнні!*”, “*Прыміце, калі ласка, мае прабачэнні!*”, “*Дазвольце прынесці вам свае прабачэнні!*”, “*Вельмі шкадую, што прычыніў вам турботы!*”.

Часта ў сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываюцца этыкемы прабачэння, якія тлумачаць віну моўцы ці прычыну прабачэння. Такія лексемы, як правіла, ужываюцца з прыназоўнікам *за* і назоўнікам у вінавальным склоне. Напрыклад, “*Выбачайце за спазненне!*”, “*Прабачце за прынесеныя клопаты!*”, “*Выбачайце, я не наўмысна!*” і інш. Этыкемы такога кшталту могуць быць ужыты моўцамі як у афіцыйнай, так і ў гутарковай сферах камунікацыі.

Для афіцыйнага стылю таксама з’яўляюцца характэрнымі этыкетныя канструкцыі, якія ўтрымліваюць у сваім значэнні просьбу; у складзе такіх этыкем ужываецца кампанет “прашу” (“*Вельмі прашу мне прабачыць / дараваць!*”, “*Прашу вас, не сярдуйце!*” і інш.) Да афіцыйных этыкем прабачэння адносяцца так званыя мадальныя формулы, якія маюць у сваім складзе мадальныя дзеясловы. Напрыклад, “*Я хачу / мне хочацца / я хацеў бы / мне хацелася б папрасіць у вас прабачэння!*”.

У неафіцыйнай гутарковай сферы зносін, каб папрасіць прабачэння за невымерную віну, выкарыстоўваюцца эмацыйна-экспрэсіўныя формулы. Да ліку такіх адносяцца: “*Абяцаю табе, што гэта было апошні раз!*”, “*Мне вельмі прыкра (што так здарылася)!*”, “*Шкада, вельмі прыкра!*”, “*Даруйце, хацеў як лепей, а атрымалася, як*

заўсёды!”, “Не маю нічога для свайго апраўдання!”. Для размоўнага стылю сучаснай беларускай літаратурнай мовы таксама характэрныя гіпербалізаваныя формулы маўленчага этыкету. Напрыклад, “Тысячу разоў выбачайце / даруйце!”, “Няма мне даравання!”.

Маўленчая сітуацыя прабачэння падразумявае рэплікі ў адказ. Прабачэнні або прымаюцца суразмоўцам (у гэтым выпадку канфлікт можна лічыць калі не вычарпаным, то хаця б спыненым або замаруджаным), або не прымаюцца (канфліктная сітуацыя ў такім разе пераходзіць на іншы ўзровень). У сувязі з гэтым дадзеныя рэплікі падзяляюцца на станоўчыя і адмоўныя

Спектр этыкем, якія забяспечваюць камунікатыўную **сітуацыю просьбы** ў беларускай мове дастаткова шырокі: ад мяккіх і ветлівых да катэгарычных. Пабуджэнне да выканання просьбы ў маўленні беларусаў можа мець як прамое, так і ўскоснае значэнне. Прамое выражэнне просьбы ў беларускай мове ўласціва ветлівым канструкцыям, пабудаваным па тыпе “*прасіць* + інфінітыў / форма загоднага ладу / *каб вы / ты* + дзеяслоў у асабовай форме” (“**Прашу, каб даў** ты мне спакою!”). Таксама прамое значэнне просьбы выражаецца ў ветлівых фразях з загадным ладам дзеяслова (“**Прынясі**, калі ласка, кнігу!”).

Мадыфікацыі этыкетных формул узнікаюць за кошт выкарыстання адпаведных часавых форм (“**Я цябе буду прасіць!**”, “**Я прыйшоў прасіць вас!**”). Выражэнне просьбы у цяперашнім часе дзеясловамі будучага і прошлага часу надае маўленчаэтыкетным канструкцыям афіцыйнасць, адпаведна такія формулы ўжываюцца носьбітамі мовы ў афіцыйнай сферы маўлення.

Афіцыйнасць у этыкетных выразях просьбы ствараецца за кошт выкарыстання форм умоўнага ладу дзеясловаў. Напрыклад, “**Я б вас прасіла...**”, “**Хацела б вас напросіць...**” і інш. Такія выразы надаюць большую ветлівасць звароту з просьбай да суразмоўцы і ўжываюцца, як правіла, у афіцыйнай сферы зносін.

Маўленчая **сітуацыя прапановы** істотна адрозніваецца ад сітуацыі просьбы не столькі складам удзельнікаў пэўнай этыкетнай сітуацыі, колькі характарам іх узаемадзеяння: інтэнцыя актыўнага дзеяння зыходзіць тут ад моўцы, а не ад суразмоўцы (як у выпадку сітуацыі просьбы).

Этыкемы прапановы падзяляюцца на наступныя тыпы:

1. перфарматыўныя формулы;
2. імператыўныя формулы;
3. мадальныя формулы;
4. формулы-пытанні.

Да перфарматыўных формул адносяцца наступныя этыкемы прапановы: “**Прапаную вам...!**”, “**Маю да вас прапанову...!**”,

“Запрашаем!”, “(Ласкава) прашу!”, “Папрашу сюды!”, “Сюды, калі ласка!”. Названыя канструкцыі могуць ужывацца носьбітамі мовы як у афіцыйным, так і ў размоўным стылі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Імператыўных формул прапановы вылучаецца большасць, чым астатніх. Да іх адносяцца такія выразы, як “Праходзь(це)!”, “Заходзь(це)!”, “Уваходзь(це)!”, “Калі ласка!”, “Прашу вас!”, “Будзьце як дома!”, “Частуйцеся!”, “Паспрабуй(це) / паспытай(це) / пакаштуй(це)!”, “Вазьмі(це)!”, “Бяры(це)!”, “Прымі(це) (ад усяго сэрца)!”. Названыя этыкемы з’яўляюцца стылістычна нейтральнымі і могуць ужывацца як у афіцыйнай, так і ў неафіцыйнай сферы маўленчых зносін.

Мадальныя формулы ўтрымліваюць у сваім складзе шматлікія мадальныя дзеясловы і адпаведныя словы: *хачу, магу, можа*. Напрыклад, “Хачу / магу вам прапанаваць!”, “Можа вам яшчэ чаго?”, “Можа б зайшлі на некалькі хвілін...?!” “Ці магу вам нечым дапамагчы?”. Такія этыкетныя канструкцыі набываюць большую ветлівасць і іх мэтазгодна ўжываць у афіцыйнай сферы маўлення.

Правілы маўленчага этыкету распаўсюджваюцца на ўсіх носьбітаў мовы, таму неабходна ведаць, як ветліва павесці сябе ў пэўнай маўленчай сітуацыі не толькі са знаёмым чалавекам, але і з незнаёмым. У сучаснай беларускай мове да этыкетных канструкцый, якія ўжываюцца пры камунікацыі са знаёмым чалавекам, адносяцца усе этыкемы, што функцыянуюць у сферы міжасобасных зносін, а таксама большая частка формул маўленчага этыкету ў сацыяльна-ролевых зносінах. Адпаведна пры размове з незнаёмым ці малазнаёмым чалавекам неабходна выкарыстоўваць этыкемы, што належаць да афіцыйнай сферы зносін.

Маўленчая культура з’яўляецца галоўным складнікам агульнай культуры чалавека, адным з важнейшых паказчыкаў цывілізаванасці грамадства.

2. Правілы камунікатыўных паводзін.

На працягу гісторыі кожны народ выпрацаваў не толькі агульныя правілы паводзін людзей у грамадстве, але і правілы вядзення размовы ў самых розных сітуацыях. Сітуацыйнае выкарыстанне мовы патрабуе пры гэтым выкананне дзвюх асноўных функцый: змястоўнай і ўласна камунікатыўнай. Камунікатыўная функцыя мовы даволі ўніверсальная ў параўнанні з яе змястоўнай функцыяй.

Этыкетныя формы не ствараюцца ў маўленні, бо для кожнай камунікатыўнай сітуацыі ўжо існуе набор гатовых выказаў маўленчага этыкету. Пры гэтым неабходна ўлічваць сферу (афіцыйнасць-

неафіцыйнасць зносін), танальнальнасць (павышана ветлівы тон, нейтральны, зніжаны), характар адносін з суразмоўцам (пры гэтым улічваецца ступень знаёмства, узрост суразмоўцы, сацыяльны статус, узровень адукацыі). Варта ўлічваць і нацыянальную спецыфіку маўленчага этыкету, што выяўляецца ў своеасаблівасці плана выражэння, семантычна-эквівалентных формулах маўленчага этыкету.

У час непасрэднай камунікацыі тэкст спараджаецца спантанна і не падлягае хуткай карэкціроўцы. Вылучым некаторыя правілы камунікацы, якімі варта кіравацца ўдзельнікам маўлення. У час суразмоўніцтва адрасант павінен:

1) пазбягаць прамых негатыўных ацэнак асобы суразмоўцы, якія не спрыяюць дасягненню камунікатыўнай згоды;

2) улічваць узрост, пол, службовае і грамадскае становішча адрасата і яго іншыя сацыяльныя пазіцыі і ролі;

3) не ставіць у цэнтр увагі сваё “я”, не навязваць суразмоўцу асабістых меркаванняў;

4) арыентавацца на слухача, улічваючы яго дасведчанасць у прадмеце маўлення, ступень зацікаўленасці.

5) падтрымліваць увагу, узаемаразуменне праз выкарыстанне мімікі і жэстаў: *Вам, відаць, будзе цікава даведацца, што...; Вы, зразумела, ведаеце, што...;*

6) выкарыстоўваць сродкі прыцягнення ўвагі, сродкі ўказання на сябе, апеляцыі да слухача: *Хацелася б яшчэ раз спыніцца на...; Зараз мы з вамі разгледзім...;*

7) ужываць у размове кароткія фразы, сачыць, каб слухач не стаіўся, даваць яму адпачыць;

8) памятаць, што слухач у непасрэдных зносінах не толькі чуе яго, але і бачыць, прымае мноства сігналаў невербальнай камунікацыі (жэсты, позы, міміку);

9) захоўваць прынятую ў нацыянальнай і сацыяльнай культуры дыстанцыю паміж сабою і партнерам.

Слухач павінен адчуваць, што моўца дасылае яму добразычлівыя жэставыя сігналы, абуджае ў яго кантакт увагі і разумення.

Правілы, якіх павінен прытрымлівацца адрасат:

1) слухаць суразмоўцу ўважліва і тактоўна;

3) старацца не перапыняць яго, не рабіць заўваг;

4) даць магчымасць рэалізаваць свае камунікатыўныя намеры;

5) падкрэсліваць асабістую зацікаўленасць у прадмеце маўлення;

6) не рэагаваць на выказванне, скіраванае да іншага слухача.

Такім чынам, правілы для адрасанта і адрасата маўленчага акта цесна звязаны паміж сабой.

Функцыя маўленчага дзеяння рэалізуецца ў камунікатыўным кантакце у час:

- прывітання: *Добры дзень! Добрай раніцы! Здароў! Прывітанне!*
- знаёмства: *Давайце пазнаёмімся! / Давайце знаёміцца! Дазвольце прадставіцца! Як Вас (цябе) завуць? / Як Ваша (тваё) імя (прозвішча, імя па бацьку)?*
- адказу на прадстаўленне: *- Вельмі рад!*
- пажаданняў агульнага характару: *Поспехаў! Усяго найлепшага!*
- адказу на ўдзячнасць: *Дзякуй! Няма за што!*
- развітання: *Пакуль! Бывай! Да спаткання! Да пабачэння!*

Сацыяльныя ролі камунікантаў таксама адыгрываюць вялікае значэнне ў этыкеце маўлення, паколькі ў вызначэнні сацыяльнай ролі чалавека ў грамадстве вельмі важнымі з’яўляюцца паняцці *пазіцыі* і *функцыі*. Пазіцыя выяўляецца агульным становішчам у сацыяльным асяроддзі – пазіцыя дзіцяці, школьніка, студэнта, чалавека дарослага або састарэлага, бацькі, маці, сына, служачага, працоўнага і г. д. Для ўсіх гэтых відаў сацыяльных пазіцый характэрны спецыфічныя функцыі, пры гэтым тая ці іншая сацыяльная роля ў свядомасці людзей звязана з пэўным узорам паводзінаў. Важна ўлічваць найперш пастаянныя (сталыя) прыметы: пол, узрост, месца жыхарства, ступень адукаванасці, прафесію, становішча чалавека ў сям’і.

Паводле полу, вядома, адрозніваюць мужчын і жанчын. У беларускай мове для звароту да жанчыны ў афіцыйных абставінах выкарыстоўваюць часцей ветлівую форму “*спадарыня*”, для мужчыны – “*спадар*”.

Адным з найбольш стабільных паказчыкаў паспяховасці маўленчага акта з’яўляецца ступень выхаванасці і адукаванасці камунікантаў. Па гэтай прыкмеце людзі падзяляюцца на носьбітаў літаратурнай мовы і прастамоўя. Да сталых прыкмет суразмоўцаў дадаюцца пераменныя, сітуацыйныя. Іх мы таксама выкарыстоўваем кожны дзень: гэта пажыццёвы, пацыент, кліент, пакупнік і інш. Ад сталых прыкмет яны адрозніваюцца тым, што могуць хутка змяняцца. У камых паводзінах чалавека пастаянна адбываецца выкананне сацыяльных і сітуацыйных роляў, арыентацыя ў агульнасацыяльным становішчы і ў ролях адрасата, ацэнка афіцыйнасці і неафіцыйнасці камунікатыўнай сітуацыі.

Такім чынам, камунікатыўныя паводзіны асобы выяўляюць яго індывідуальнасць, але разам з тым знаходзяцца ў межах сацыяльных узаемадачынненняў з іншымі людзьмі. Веданне этыкетных норм з’яўляецца неабходным элементам маўленчай камунікацыі, які адлюстроўвае культуру і ўзровень выхаванасці чалавека.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

ЗМЕСТ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Практычныя заняткі № 1

Маўленчая камунікацыя як дзейнасць

Асноўныя паняцці: мова, маўленне, камунікацыя, этапы спараджэння маўлення, маўленчы акт, выказванне, функцыі маўлення

Пытанні:

1. Дайце азначэнне паняццям *камунікацыя* і *суразмоўніцтва*. Раскрыце сутнасць працэсу маўленчай камунікацыі і прыроды суразмоўніцтва.
2. Функцыі мовы і маўлення. Чаму мова лічыцца найбольш дасканалай і дакладнай сістэмай камунікацыі?
3. Якія дадатковыя сродкі перадачы інфармацыі вы ведаеце? Прывядзіце прыклады.
4. Вызначце функцыі маўленчай камунікацыі.
5. Ахарактарызуйце працэс спараджэння выказвання. Абгрунтуйце важнасць дакамунікатыўнага этапу для працэсу камунікацыі. Прывядзіце прыклады маўленчых сітуацый, якія ўплываюць на змест выказвання.
6. Вызначце і ахарактарызуйце формы рэалізацыі камунікатыўнага этапу маўленчага акта.
7. Ахарактарызуйце працэс пераходу ад камунікатыўнага да посткамунікатыўнага этапу маўленчага акта. У якой паслядоўнасці адбываецца ўспрыманне выказвання?

Індывідуальнае паведамленне: рэферат “Тэорыя маўленчых актаў як новая галіна лінгвістычнай навукі” (Дж. Осцін, Дж. Р. Серль, Н.А. Бязменова, Н.Д. Аруцюнава).

Заданні:

1. Запішыце азначэнні тэрмінаў “маўленчая сітуацыя”, “матывы выказвання”, “інтэнцыя”, “тэма выказвання”, “рэма выказвання”, “аўтар (адрасант)”, “рэцыпіент (адрасат)”.
2. Падбярыце урыўкі з мастацкай літаратуры і апішыце сітуацыі маўлення з вызначэннем усіх складнікаў сітуацыі маўлення. Выкарыстоўваючы тэксты з мастацкай літаратуры, схематычна пабудуйце мадэлі маўленчай камунікацыі, ахарактарызуйце умовы, удзельнікаў камунікацыі.
3. Прывядзіце прыклады сітуацый суразмоўніцтва, у якіх рэалізуюцца розныя функцыі маўлення.

Літаратура

1. Гойхман, О.Я., Основы речевой коммуникации: учебник для вузов / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина; под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА – М, 1997
2. Львов, М.Р. Основы теории речи: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / М.Р. Львов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000.
3. Основы теории коммуникации: учебник / под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2006.
4. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник. –2-е изд., испр. и доп. / под ред. Т.А. Ладыженской; сост. А.А. Князьков. – М.: Флинта, Наука, 1988.
5. Почепцов, Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М.: «Рефл–бук», К.: «Ваклер». – 2001. – 656 с.

Практычныя заняткі № 2

Міжасобасная маўленчая камунікацыя

Асноўныя паняцці: міжасобасная камунікацыя, камунікатыўная стратэгія, камунікатыўная тактыка, камунікатыўны стыль (дамінаванне, маніпуляцыя, суперніцтва, партнёрства, садружнасць)

Пытанні:

1. Ахарактарызуйце тыпы і ўзроўні міжасобаснай камунікацыі.
2. Вызначце камунікатыўныя стратэгіі і тактыкі маўленчых зносін.
3. Чым абусоўлены камунікатыўны стыль суразмоўцаў у працэсе міжасобаснай камунікацыі?
4. Ад чаго залежыць вынік міжасобаснай маўленчай камунікацыі?

Індывідуальнае заданне: Выкарыстоўваючы матэрыялы вучэбнага дапаможніка *Баева О.А. Ораторское искусство и деловое общение. – 3-е изд., перераб. и доп. М.: Новое знание, 2002. – 368 с.* падрыхтуйце паведамленні “Спосабы ўздзеяння на партнёра па камунікацыі”, “Як стварыць першае ўражанне пра сябе”

Заданні:

1. Выкарыстоўваючы тэксты з мастацкай літаратуры, прывядзіце прыклады камунікатыўных сітуацый, дзе выяўляюцца розныя камунікатыўныя стылі. Ахарактарызуйце умовы маўлення і камунікатыўны стыль паводзін кожнага ўдзельнікаў камунікацыі.
2. Падбярыце верш, у якім выразна перадаецца стан лірычнага героя. Вывучыце яго на памяць. Якія прыёмы ўздзеяння на чытача як адрасата выкарыстоўвае аўтар?

Літаратура

1. Винокур, Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т.Г. Винокур. – М., 1993.
3. Зарецкая, Е.Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации / Е.Н. Зарецкая. – М., 2002.
4. Крижанская, Ю.С. Грамматика общения / Ю.С. Крижанская, В.П. Третьяков. – М., 1999.
5. Сенчило, И.Б. Влияние некоторых компонентов коммуникации на эффективность общения / И.Б. Сенчило // Стратегия коммуникативного поведения. Материалы докладов Международной научной конференции. – Мн., 2001.
6. Соловьева, О.В. Обратная связь в межличностном общении / О.В. Соловьева. – М., 1992.
7. Токарева, И.И. Сопоставительное изучение речевого поведения: проблемы, принципы, теория / И.И. Токарева. – Мн., 1996.

Практычныя заняткі № 3

Формы маўленчай камунікацыі

Асноўныя паняці: дыялог, прынцыпы вядзення дыялогу, правілы вядзення дыялогу, камунікатыўныя максімы спрэчка, маналог

Пытанні:

1. Ахарактарызуйце асноўныя асаблівасці дыялогу.
2. На якія тыпы і па якіх крытэрыях падзяляюцца дыялагічныя адзінствы: а) паводле пытанняў, б) паводле адказаў?
3. Якія правілы, прынцыпы і законы маўлення неабходна захоўваць у час дыялогу?
4. Чым адрозніваецца маналог ад дыялогу? Класіфікацыя маналогаў.
5. Метады выкладу матэрыялу пры маналагічным маўленні (індуктыўны, дэдуктыўны, метады аналогіі, канцэнтрычны, ступеньчаты, гістарычны).
6. Спрэчка як разнавіднасць маўленчай камунікацыі. На якія тыпы і паводле якіх крытэрыяў падзяляюць спрэчкі?
7. Якія спосабы пераканання можна выкарыстаць, каб даказаць правільнасць сваіх думак?

Заданні:

1. Распрацуйце наступныя дыялагічныя адзінствы:
 - 1) Рэпліка *запыт інфармацыі*.
Рэпліка *пытанне-удакладненне*.
Рэпліка *тлумачэнне*.
Рэпліка *наведамленне новых звестак*.

2) Рэпліка *просьба*.

Рэпліка *адмова*.

Рэпліка *парада*.

3) Рэпліка *паведамленне-тлумачэнне*.

Рэпліка *пытанне-удакладненне*.

Рэпліка *адмова даць інфармацыю*.

2. Прачытайце выказванні. Якія асацыяцыі ў вас узнікаюць пасля прачытання выразаў? На якія думкі наводзяць гэтыя словы?

Маўленне павінна вырастаць і развівацца з ведаў пра рэчы (Цыцэрон).

Verba volant, scripta manent (Словы знікаюць, напісанае застаецца)
(Лацінская прыказка).

Рыхтуйся да маўлення з пяром у руцэ (Парада ўсіх рыторык).

Індывідуальнае паведамленне: На аснове прапанаваных цытат падрыхтуйце маналагічнае выказванне-разважанне. У працэсе выканання задання паназірайце за ўзнікненнем, разгортваннем і рэалізацыяй задумы выказвання.

Літаратура

1. Берков, В.Ф. Культура диалога: учеб.-метод. пособие / В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: Новое знание, 2002. – 152 с.
2. Гойхман, О.Я. Основы речевой коммуникации: учебник для вузов / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина; под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА – М, 1997
3. Львов, М.Р. Основы теории речи: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. Заведений / М.Р. Львов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000.
4. Основы теории коммуникации: Учебник / Под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2006.
5. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. Т.А. Ладыженской; сост. А.А. Князьков. – М.: Флинта, Наука, 1988.
6. Социокультурное пространство диалога. – М.: Наука, 1999. – 221 с

Практычныя заняткі № 4

Сродкі маўленчай камунікацыі

Асноўныя паняцці: Слова, граматычная форма, лексема, словаформа, сказ, інтанацыя, інтанема

Пытанні:

1. Ахарактарызуйце этапы спараджэння маўлення – фазу арыентацыі, планавання, рэалізацыі і кантролю. Стварыце алгарытм маўленчых

- “дзеянняў” на кожным этапе.
2. Лексіка-граматычная арганізацыя маўлення. Лексічныя і граматычныя сродкі кадзіравання і дэкадзіравання інфармацыі.
 3. Канатацыя. Вызначце ролю канатацыі ў маўленні.
 4. Інтанацыя як гукавая форма выказвання. Віды інтанем (інтэлектуальныя, валюнтатыўныя, эматыўныя, выяўленчыя).
 5. Семантычны шум як перашкода дакладнасці разумення інфармацыі.

Заданні:

1. Падбярэце прыклады, у якіх пры змене парадку слоў у сказе мяняецца сэнс выказвання.
2. Пабудуйце невялікія тэксты, у якіх ідэя будзе залежаць ад інтанацыі, з якой прачытаны тэкст.
3. З мастацкай літаратуры падбярэце тэксты, лексіка-граматычная арганізацыя якіх будзе выяўляць спецыфічныя асаблівасці беларускай мовы.
4. Сфармулюйце прычыны памылак пры выбары слова ў час выказвання.

Літаратура

1. Іўчанкаў, В.І. Медыярыторыка: рытарычныя асновы журналістыкі, лінгвістыкі публіцыстычнага тэкстудыскурснага аналізу сродкаў масавай інфармацыі: курс лекцый / В.І. Іўчанкаў. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009. – С. 163–194.
2. Липатова, В.Ю. Порождение текста: интроспективный подход / В.Ю. Липатова // Рус. яз. в школе. – № 2. – 2005. – С. 93–99.
3. Львов, М.Р. Основы теории речи: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. Заведений / М.Р. Львов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 248 с.
4. Основы теории коммуникации: учебник / под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2006. – 615 с.
5. Парыгин, Б.Д. Анатомия общения: учеб. пособие / Б.Д. Парыгин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 301 с.

Практычныя заняткі № 5

Камунікатыўна-маўленчая сітуацыя і выказванне

Асноўныя паняцці: маўленчая сітуацыя, выказванне, тэкст, мэта маўлення, адрасат маўлення, механізмы маўлення, матывацыя, інтэнцыя, код маўлення, праграмаванне выказвання, камунікатыўная арыентацыя, дыскурсіўнасць выказвання, інвенцыя (вынаходніцтва), дэкадзіраванне інфармацыі.

Пытанні:

1. Ахарактарызуйце кампаненты агульнапрынятай мадэлі камунікатыўнага працэсу. Вызначце іх асаблівасці ў дачыненні да

- працэсу маўленчай камунікацыі.
2. Выказванне і тэкст у тэорыі маўленчай камунікацыі.
 3. Ахарактарызуйце механізмы маўленчай камунікацыі.
 4. Раскрыйце сутнасць наступных умоў паспяховай камунікацыі – валоданне агульным кодам (слоўнікам і граматыкай), прыёмам і сінтэзу і аналізу, правіламі кадзіравання і дэкадзіравання інфармацыі.
 5. Падумайце, у чым заключаецца асаблівасць працэсаў стварэння выказванняў на роднай мове і на “другой мове” (А.А. Лявонцьеў).

Заданні:

1. Выпішыце з розных слоўнікаў тлумачэнне тэрмінаў “тэкст” і “выказванне”. Параўнайце іх. Паразважайце, як суадносяцца гэтыя паняцці.
2. Змадэлюйце спецыфічныя маўленчыя сітуацыі ў розных сферах дзейнасці чалавека (педагагічнай, юрыдычнай і інш.).
3. Правядзіце апытанне пра ўздзеянне рэкламных паведамленняў на прыняцце рашэння ў час пакупкі тавару (або адмовы ад пакупкі). Што больш за ўсё ўздзейнічала на выбар: інфармацыя пра ўласцівасці тавара, водзвывы знаёмых, аўтарытэт фірмы, традыцыі і г.д. Як маўленчая сітуацыя ўплывала на рашэнне?
4. Правядзіце функцыянальны аналіз педагагічных сітуацый на прыкладзе вашай групы. Якая мадэль – аўтарытарная ці супрацоўніцтва – выкарыстоўваецца ўдзельнікамі камунікацыі?

Індывідуальнае паведамленне: Правядзіце функцыянальны аналіз сітуацыі сямейнага суразмоўніцтва. Якая мадэль камунікацыі пераважае ў сям’і вашых родных?

Літаратура

1. Гойхман, О.Я. Основы речевой коммуникации: учебник для вузов / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина; под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА – М, 1997
2. Львов, М.Р. Основы теории речи: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. Заведений / М.Р. Львов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. –248 с.
3. Основы теории коммуникации: учебник / под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2006. – 615 с.
4. Парыгин, Б.Д. Анатомия общения: учеб. пособие / Б.Д. Парыгин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 301 с.
5. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник. –2-е изд., испр. и доп. / под ред. Т.А. Ладыженской; сост. А.А. Князьков. – М.: Флинта, Наука, 1988. – 312 с.

Практычныя заняткі № 6

Віды маўленчай камунікацыі

Асноўныя паняцці: вусная маўленчая камунікацыя, гаварэнне, аўдзіраванне, слуханне, пісьмо, чытанне

Пытанні:

1. Ахарактарызуйце гаварэнне як від вуснай маўленчай камунікацыі.
2. Якія ўменні неабходныя для забеспячэння эфектыўнага працэсу вуснай перадачы інфармацыі? Назавіце іх у адпаведнасці з узроўнямі маўлення.
3. Аўдзіраванне як від камунікацыі. Якія камунікатыўныя бар'еры могуць узнікаць у працэсе аўдзіравання?
4. Назавіце прыёмы эфектыўнага слухання і інфармацыйнай перапрацоўкі інфармацыі.
5. Пісьмо як прадуктыўны від камунікацыі. Назавіце функцыі пісьмовай камунікацыі.
6. Чытанне як рэцэптыўны від камунікацыі.
7. Сінтэз якіх маўленчых уменняў неабходны для апрацоўкі атрыманай інфармацыі і яе далейшага выкарыстання?

Заданні:

1. Пабудуйце і запоўніце табліцу “Лінгвістычныя адрозненні паміж вусным і пісьмовым маўленнем”.
2. У чым адрозненні бытавога і дзелавога пісьма? Складзіце парады, якімі варта кіравацца пры складанні дзелавога пісьма.
3. Падбярыце праказкі і прымаўкі на тэму “*Маўленчыя наводзіны чалавека*”. Якія каштоўныя парады утрымліваюць “залацінкі” народнай мудрасці?

Індывідуальнае паведамленне: Падрыхтуйце рэферат “Дыферэнцыяльны і інтэгральны алгарытмы чытання”.

Літаратура

1. Будагов, Г.А. Как мы говорим и пишем / Будагов, Г.А.. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 79 с.
2. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности / В.П. Григорьев, И.А. Зимняя, В.А. Мерзлякова и др. – М.: Рус. яз., 1985. – 116 с.
3. Гойхман, О.Я. Основы речевой коммуникации: учебник для вузов / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина; под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА – М., 1997.
4. Львов, М.Р. Основы теории речи: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. Заведений / М.Р. Львов. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 248 с.
5. Основы теории коммуникации: учебник / под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2006. – 615 с.
6. Что значит знать язык и владеть им / Н.М. Шанский, И.Л. Резниченко, Т.С. Кудрявцева и др. Ленингр. отд-ние, 1989. – 192 с.

Практычныя заняткі № 7

Асоба ў сістэме маўленчай камунікацыі

Асноўныя паняцці: моўная асоба, узроўні моўнай асобы, лексікон, прагматыкон, тэзаўрус, камунікатыўная асоба, камунікатыўная кампетэнцыя

Пытанні:

1. Як падаецца паняцце моўнай асобы ў розных навуках – лінгвістыцы, лінгвадыдактыцы і тэорыі камунікацыі (працы Ю.М. Караулава, Г.І. Богіна, Л.П. Крысіна, М.Г. Яленскага, Ю.Я. Прохарава, В.Ф. Русецкага).
2. Вербальна-семантычная, кагнітыўная, прагматычная характарыстыкі моўнай асобы.
3. Чаму на сучасным этапе развіцця тэорыі камунікацыі існуе праблема вызначэння паняцця “камунікатыўная асоба”?
4. Матывацыйная, кагнітыўная, функцыянальная характарыстыкі камунікатыўнай асобы. Раскрыйце індывідуальныя характарыстыкі камунікатыўнай асобы (камунікабельнасць, харызма і інш.).
5. Дайце паняцце камунікатыўнай кампетэнцыі як вяршыні ў іерархіі кампетэнцый асобы.

Літаратура

1. Іўчанкаў, В.І. Медыярыторыка: рытарычныя асновы журналістыкі, лінгвістыкі публіцыстычнага тэкстудыскурсны аналіз сродкаў масавай інфармацыі: курс лекцый. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009. – С. 204–229.
2. Методыка выкладання беларускай мовы / пад рэд. М.Г. Яленскага. – Мн., 2007. – С.
3. Шарков, Ф.И. Основы теории коммуникации / Ф.И. Шарков. – М.: Изд. дом “Социальные отношения”. – 2004. – С. 99–101.
4. Яленскі, М.Г. Вучань і настаўнік як моўныя асобы / М.Г. Яленскі // Роднае слова. – 2000. – № 8. – С. – 55–58.
5. Яленскі, М.Г. Лінгвадыдактычная парадыгма асобасна арыентаванага навучання мове ў сучаснай школе / М. Г. Яленскі. – Мн.: НІА, 2002. – 212 с.
6. Яленскі, М.Г. Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка: вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей устаноў, якія забяспечваюць атрыманне выш. адукацыі / М.Г. Яленскі. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 224 с.

Практычныя заняткі № 8

Сацыякультурныя межы і этычны аспект маўленчай

камунікацыі

Асноўныя паняцці: этыка маўлення, культура маўлення, норма, формулы маўленчага этыкету, нацыянальна-маркіраваныя моўныя адзінкі, нацыянальна-культурны стэрэатып, прэцэдэнтны тэкст

Пытанні:

1. Раскрыйце ролю этычнага кампаненту маўленчай камунікацыі.
2. У чым заключаецца культура ўспрымання і інтэрпрэтацыі тэкстаў. Як уплывае культура ўспрымання і інтэрпрэтацыі тэкстаў на працэс міжасобаснай маўленчай камунікацыі?
2. Як вы разумееце паняцце *карэктнасць выказванняў*?
3. Роля сацыяльна маркіраваных маўленчых адзінак у працэсе камунікацыі для дасягнення мэты камунікацыі.
4. Дайце паняцце пра камунікатыўныя якасці маўлення.

Заданні:

1. Успомніце нацыянальна-культурныя стэрэатыпы, на аснове якіх ствараюцца народныя жарты? Якія рысы характару апісаны ў аснове сюжэтаў пра паводзіны прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей у тыповых сітуацыях?
2. Прывядзіце прыклады прэцэдэнтных імёнаў, якія ў час выказвання выклікаюць у адрасата тыповыя (устойлівыя) асацыяцыі?
3. У якіх сітуацыях можна выкарыстаць прыведзеныя ўстойлівыя выразы: *бывайце здаровы, жывіце багата; каб сонца закланіць – вушэй асліных мала; людзьмі звацца; мой родны кут, як ты мне мілы, забыць цябе не маю сілы; вучыся, нябожжа, вучэнне паможжа; выбачайце, калі ласка; другі баран – ні “бэ”, ні “мя”, а любіць гучнае імя; забілі зайца – не забілі, але ж, брат, гуку нарабілі; малому веліччу быць хочацца заўсёды; назад не прыйдзе хваля тая, што з быстрой рэчкай уплывае; няма таго, што раньш было; усё мілагучна для слыху майго: і звонкае “дзе” і густое “чаго”*. Хто аўтары гэтых крылатых выказаў?
4. Паразважайце пра ўзровень культуры маўлення, які фарміруецца пад уздзеяннем сеціва. Якую праблему закранае праф. А.А. Мурашоў: “Разгул психотэхналогій, в том числе ошибок в речи и признанных специфическим сленгом в Интернете, не имеет прецедентов в истории: народ, явивший миру Пушкина и Гоголя, Ломоносова и Толстого, лишают сегодня последнего духовного оплота – языка. Вместо одних слов подсовывая вполне “демократическими” методами ... жаргон, а вместо других – мычание и мяуканье. Парализуя волю, разрушая ум, Интернет как несомненный лидер в воздействии на речевое сознание молодёжи подсовывает “медведов”, “кросавчегов”, “зайчегов” и прочие размывающие норму ... исхищрения. ... В них слышится и упрёк в неграмотности, и снисходительная усмешка. Но слышится нам, которые знают норму, как пишется слово “привет”. А для тинейджера, не знающего орфографических моделей-алгоритмов, важнее яркий облик слова, которое на постере оказывается возле картинки. “Превед”. Так и запомнит. Так и будет писать. А потом удивится,

что сделал две ошибки в одном слове, и не сразу вспомнит, где увидел его яркиё облик, с гипнотической отчётливостью запечатлевшийся в памяти. ...Языку следует учить... .. или с достоинством, которое предстоит собрать по сусекам души, обнажая причину происходящего в языке и человеке, как профессор Преображенский у Булгакова: “Не смей Зину называть Зинкой!”....

Літаратура

1. Гойхман, О.Я. Основы речевой коммуникации: учебник для вузов / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина; под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА – М, 1997
2. Важнік, С. Нацыянальная сінтаксічная ідыяматыка / С. Важнік. – Роднае слова. – 2008. – № 1. С. 65 – 67.
3. Вердербер, Р. Психология общения / Р. Вердербер. – СПб.: ПРАЙМ – ЕВРОЗНАК, 2005. – 320 с. (Серия «Главный учебник»).
4. Іўчанкаў, В.І. Медыярыторыка: рытарычныя асновы журналістыкі, лінгвістыкі публіцыстычнага тэкстудыскурсны аналіз сродкаў масавай інфармацыі: курс лекцый / В.І. Іўчанкаў. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009. – 280 с.
5. Каўрус, А.А. Слова наша роднае / А.А. Каўрус. – Мінск, 1986.
6. Лыч, Л.М. Беларуская нацыя і мова / Л.М. Лыч. – Мінск, 1994.
7. Мікуліч, Т.М. Мова і этнічная самасвядомасць / Т.М. Мікуліч. – Мінск, 1996.
8. Падлужны, А.І. Мова і грамадства / А.І. Падлужны. – Мінск, 1997.
9. Рябова, А.В. Эмоции и культура общения / А.В. Рябова, С.И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 188, [1] с. – 20 см. – (Высшее образование).
10. Формановская, Н.И. Культура общения и речевой этикет / Н.И. Формановская, – М.: Изд-во ИКАР, 2005. – 2-е изд. – 250 с.

РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

ЗАДАННІ ДА ЗАЛІКУ

1. Пастарайцеся зразумець і аднавіць тэкст, у якім нязменнымі павінны застацца структура тэксту і найбольш частотныя граматычныя формы слоў. Апішыце сітуацыю.

Выпадак з Оліверам

Загланіцель Ланс Олівер ледзь не загінуў у выніку наплачэння турма. Ён ехаў ласкунна на кані пакраўнальна ад Мэнсфілд (Аўстралія) і ўбачыў вахню Турмы, у якой было кастождана 15 жывёл. Сталенна, нічога б не здарылася, калі б сабака Олівера не пачаў карацей на вахню. Адзін з Турмы – стары, буйны ловацель, выбатушаны карачэннем сабакі, кінуўся за ім. Той адпешіў скумнавацца за канём на якім 36 гадоў сядзеў Олівер. Тады Турмы кінуўся ўжо на Олівера. Ён схапіў падвешанца цвіна за плечы і выштурхнуў яго на зямлю. Олівер ускочыў на ногі і схапіў турма, спрабуючы подочваць яму абкаплюжыцца на хвост і такім чынам прыняць доланскае становішча. Нарэшце Оліверу ўдалося зайсці ззаду турма і паклочыць яго. Аднак ён і сам не выландаў на нагах і разам з Турмы пакрнаваўся па размежнаму плою гары кастождна 35 метраў і ўпаў у Сыроць. Шаціроўка працягвалася і ў Сыроці, пакуль Олівер не сляменіўся схапіць камень і абвічыць некалькі моцных удараў па галаве турма. Турмы быў помотраны.

(Выкарыстаў матэрыялы электроннага рэсурса http://webground.su/data/lit/yagunova/Teoriya_rechevoy_kommunikatsii.pdf)

2. Прааналізуйце камунікатыўную сітуацыю дыялогу Алісы і Камара з казкі Л. Кэрала. Адзін са сказаў неадназначны, і суразмоўцы інтэрпрэтуюць яго па-рознаму. Апішыце, якую інтэрпрэтацыю дае Аліса, а якую Камар. Якая ўласцівасць моўных адзінак ляжыць у аснове гэтай неадназначнасці? Як можна было б пазбегнуць гэтага непаразумення ?

- А якім насяжомым у вас радуюцца ? - Спытаў Камар.

- Я ніякім я не радуюся, таму што я іх баюся, - прызналася Аліса. – Ва ўсякім разе, вялікіх. Але я магу вам сказаць, як іх завуць.

- А яны, вядома, ідуць, калі іх завуць ? - абыякава зазначыў Камар.

- Не, здаецца, не адгукваюцца .

Тады навошта ж іх зваць, калі яны не адгукваюцца ?

(Е.В. Падучева Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Кэрролла // Семиотика и информатика. Вып. 18. М., 1982. С.106)

3. Зрабіце інтэрпрэтацыю наступных камунікатыўных сітуацый. Вызначце ланцужок камунікатыўных стратэгий.

Паспрабуйце перабудаваць змест гэтых сітуацый так, каб уся інфармацыя была выражана ў адкрытым выглядзе

Давай пойдзем ўвечары ў кіно. - У мяне заўтра экзамен. =?

Запалак не знойдзеца? - Не палю =?

Я там чай заварыў - Там у халадзільніку ёсць масла і сыр =?

Можа быць, падорым яму брытву? - Брытва ў яго ўжо ёсць! =?

Мне ключ браць? - Я буду дома =?

У вас малако ёсць? - Плаціце ў касу 32 рублі.

(М.А. Кронгауз. Семантыка. М., 2002)

4. Прачытайце тыповы дыялог паміж начальнікам і падначаленым, які змяшчае расшыфроўку зашыфраваных камунікатыўных намераў. Прывядзіце рэальны або прыдуманы дыялог з такога роду расшыфроўкай.

Падначалены: Бос, не хачу, каб вы падумалі, што я скарджуся (*скарга*), але (*пацверджанне супярэчнасці*), як вы ведаеце (*паблажлівасць*), я не атрымліваў дадатку да зарплаты ўжо два гады. З усёй маёй да вас павагай (*я вас наогул не паважаю*) хачу папрасіць вас разгледзець маё пытанне.

Бос: Вам, магчыма, будзе цікава давацца (*я разумнейшы*), што я ўжо разглядаў гэтае пытанне (*прошлы час*) і ў цэлым (*не будзем удавацца ў дэталі*) ваша праца мяне цалкам задавальняла (*мінулы час*), але (*супярэчнасць*) вы павінны (*зрабіце, як я вам кажу*) пачакаць (*рашэнне адкладзена*). Я абяцаю вам (*не!*), што падумаю (*ваша праблема не заслугоўвае таго, каб пра яе думаць!*) і паведамлю вам, як зрабіць вашу працу больш прадуктыўнай (*калі вы самі не здольныя!*).

У выніку супрацоўнік сыходзіць, супакойваючы сябе, што ён хоць бы зрабіў спробу, хоць і не разлічваў на поспех.

(Аллан Піз і Аллан Гарнер «Язык разговора»)

5. Прывядзіце прыклады няўдалых ў маўленчым і камунікатыўным дачыненні выказванняў, аб'яў, тэкстаў песень і інш.

Пытанні да заліку

1. Паняцце камунікацыі. Міждысцыплінарны характар камунікатыўных ведаў. Камунікацыя і суразмоўніцтва.
2. Мова і маўленне. Асноўныя функцыі маўлення.
3. Функцыі камунікацыі і яе асноўныя віды.

4. Асноўныя характарыстыкі працэсу маўленчай камунікацыі.
5. Маўленчы акт як адзінка камунікацыі.
6. Каналы і аспекты міжасобаснай камунікацыі.
7. Кадзіраванне і дэкадзіраванне інфармацыі ў працэсе камунікацыі.
8. Асобасныя фактары камунікацыі.
9. Узроўні міжасобасных зносін. Роля ўстаноўкі ў зносінах.
10. Дыялог. Моўныя асаблівасці дыялогу.
11. Тыпы дыялогу.
12. Агульныя правілы вядзення дыялогу (камунікатыўныя максімы).
13. Спрэчка як разнавіднасць дыялогу. Карэктная і некарэктная аргументацыя.
14. Маналог. Класіфікацыя маналогаў.
15. Асаблівасці папярэдняй падрыхтоўкі маўлення.
16. Лексіка-граматычная арганізацыя маўлення.
17. Інтанацыя. Стылістычная і эмацыйна-экспрэсіўная функцыя інтанацыі. Віды інтанем.
18. Камунікатыўная сітуацыя і яе структура.
19. Тэкст (выказванне) як адзінка маўленчай камунікацыі. Псіхафізіялагічныя механізмы спараджэння тэксту. Вусная маўленчая камунікацыя. Гаварэнне як від вуснай маўленчай камунікацыі.
20. Аўдзіраванне як від камунікацыі. Слуханне як перадумова правільнага, інтэлігентнага маўлення.
21. Прадудцыраванне пісьмовага маўлення.
22. Праблема моўнай асобы ў лінгвістыцы, лінгвадыдактыцы і тэорыі камунікацыі.
23. Праблема вызначэння паняцця “камунікатыўная асоба” на сучасным этапе. Індывідуальныя характарыстыкі камунікатыўнай асобы (камунікабельнасць, харызма і інш.).
24. Нарматыўны кампанент маўленчых паводзін. Норма маўлення.
25. Камунікатыўныя якасці маўлення. Спосабы выражэння мадальных (ілакутыўных) мэт маўленчых зносін (загад, просьба, запыт і г.д.).
26. Тэхнікі і правілы эфектыўнага працэсу маўленчай камунікацыі.

Тэмы рэфератаў

1. Этычны кампанент маўленчай камунікацыі.
2. Культура мовы і яе роля ў працэсе камунікацыі.
3. Этыка пісьмовага маўлення.
4. Камунікатыўныя якасці маўлення.

5. Этыка вуснага маўлення.
6. Асаблівасці маўленчага этыкету беларусаў.
7. Прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы, іх месца і роля ў маўленні.
8. Тэхнікі і правілы маўленчай камунікацыі (лінгвістычны і псіхалагічны аспекты).
9. Псіхалінгвістычныя аспекты маўленчай камунікацыі.
10. Удасканаленне навыкаў аўдзіравання як віду маўленчай дзейнасці.
11. Удасканаленне навыкаў чытання як віду маўленчай дзейнасці.
12. Функцыянальныя разнавіднасці сучаснага маўлення.

Патрабаванні да самастойнай падрыхтоўкі

1. Падрыхтаваць разгорнуты адказ на кожнае з пастаўленых пытанняў.
2. У адпаведнасці з пастаўленымі задачамі творчыя заданні выконваць пісьмова ў рабочым сшытку для практычных заняткаў.
3. Ведаць азначэнні вызначаных паняццяў на лекцыі. Мець пісьмовы варыянт тлумачэння тэрмінаў.

Патрабаванні да выступлення на занятках

1. Адказ павінен дакладна адпавядаць пастаўленаму пытанню.
2. Выклад матэрыялу павінен быць выбудаваны лагічна, з захаваннем нормаў беларускай літаратурнай мовы, культуры мовы і прынцыпаў, якія вывучаюцца ў межах курса “Тэорыя маўленчай камунікацыі”.
3. Палажэнні, якія вылучаюцца ў межах тэмы, павінны быць тэарэтычна абгрунтаваныя.

ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ПРАГРАМЫ

Уводзіны. Паняцце камунікацыі. Навуковая канцэпцыя маўленчай камунікацыі на сучасным этапе. Міждысцыплінарны

характар камунікатыўных ведаў. Камунікацыя і суразмоўніцтва. Вызначэнне сутнасці камунікацыі і прыроды суразмоўніцтва ў лінгвістыцы, псіхалогіі, сацыялогіі, філасофіі (А.А.Бадалёў, Т.Г. Вінакур, Л.С. Выгоцкі, О.Я. Гойхман, І.А. Зімняя, Г.В. Калшанскі, В.Л. Каменская, Б.Ф. Ломаў, М.Р. Львоў, А.А. Лявонцьеў, А.К. Маркава, Т.М. Надзеіна, Г.Г. Пачабцоў, А.Я. Супрун і інш.).

Праблема суадносін паняццяў і падыходы да яе вырашэння ў розных галінах сучаснай. Мэта і задачы курса “Тэорыя маўленчай камунікацыі”.

Маўленчая камунікацыя як дзейнасць.

Мова і маўленне. Мова як найбольш дасканалая і дакладная сістэма камунікацыі. Маўленне як асноўны сродак камунікацыі і спосаб перадачы інфармацыі. Асноўныя функцыі маўлення – камунікатыўная, апелятыўная, экспрэсіўная. Метамоўная і фатычная функцыі маўлення.

Маўленчы акт як адзінка камунікацыі. Дакамунікатыўны, камунікатыўны, посткамунікатыўны этапы маўленчага акта.

Асноўныя характарыстыкі працэсу маўленчай камунікацыі.

Міжасобасная маўленчая камунікацыя.

Каналы і аспекты міжасобаснай камунікацыі. Кадзіраванне і дэкадзіраванне інфармацыі ў працэсе камунікацыі. Функцыі камунікацыі і яе асноўныя віды.

Асобасныя фактары камунікацыі. Узроўні міжасобасных зносін. Роля ўстаноўкі ў зносінах. Камунікатыўная інтэнцыя.

Мадэль маўленчай камунікацыі. Аўтар і рэцыпіент як суб’екты маўленчай камунікацыі.

Формы маўленчай камунікацыі.

Дыялог. Моўныя асаблівасці дыялогу. Тыпы дыялогаў. Агульныя правілы вядзення дыялогу. Камунікатыўныя максімы П. Грайса, законы Ю.В. Раждзественскага. Агульныя правілы вядзення дыялогу.

Спрэчка як разнавіднасць дыялогу. Карэктная і некарэктная аргументацыя.

Маналог. Класіфікацыя маналогаў. Міжфразавыя сувязі як асноўная рыса звязнага маналагічнага выказвання. Метады выкладу матэрыялу (індуктыўны, дэдуктыўны, метады аналогіі, канцэнтрычны, гістарычны).

Сродкі маўленчай камунікацыі.

Лексіка-граматычная арганізацыя маўлення. Лексічныя, граматычныя сродкі кадзіравання і дэкадзіравання інфармацыі. Семантычны шум як перашкода дакладнасці разумення інфармацыі. Канатацыя.

Інтанацыя. Стылістычная і эмацыянальна-экспрэсіўная функцыя інтанацыі. Віды інтанем (інтэлектуальныя, валюнтатыўныя, эматыўныя, выяўленчыя).

Камунікатыўна-маўленчая сітуацыя і выказванне.

Камунікатыўная сітуацыя і яе структура. Характарыстыка сучаснай маўленчай сітуацыі. Камуніканы (аўтар, рэцыпіент). Пастаянныя і сітуацыйныя маўленчыя ролі камунікантаў.

Тэкст (выказванне) як адзінка маўленчай камунікацыі. Псіхафізіялагічныя механізмы спараджэння тэксту (механізм рэпрадукцыі, механізм выбару і камбінацыі моўных сродкаў, механізм прагназавання, механізм дыскурсіўнасці). Асаблівасці стварэння выказванняў на роднай мове і на “другой мове” (А.А. Лявонцьеў).

Інвенцыя (вынаходніцтва) ў працэсе тэкстаспараджэння. Інтраспекцыя.

Умовы паспяховай камунікацыі: валоданне агульным кодам (слоўнікам і граматыкай), прыёмам і сінтэзу і аналізу, правіламі кадзіравання і дэкадзіравання інфармацыі.

Віды маўленчай камунікацыі.

Вусная маўленчая камунікацыя. Гаварэнне як від вуснай маўленчай камунікацыі.

Аўдзіраванне як від камунікацыі. Развіццё псіхалагічных і маўленчых механізмаў як асноўная ўмова фарміравання ўмення гаварэння. Слуханне як перадумова правільнага, інтэлігентнага маўлення. Тыповыя памылкі аўдзіравання.

Алгарытм маўленчых паводзін камунікантаў (працы У.В. Адзінцова, С.Ф. Івановай, М.Р. Львова і інш.). Спосабы фарміравання ўменняў і навыкаў гаварэння і слухання.

Пісьмовая маўленчая камунікацыя. Пісьмо як прадуктыўны від камунікацыі. Прадудцыраванне пісьмовага маўлення. Уменні стварэння пісьмовага паведамлення. Прыёмы канспектавання інфармацыі.

Чытанне як рэцэптыўны від камунікацыі. Дыферэнцыяльны і інтэгральны алгарытмы чытання.

Лінгвістычныя адрозненні паміж вуснай і пісьмовай маўленчай камунікацыяй.

Асоба ў сістэме маўленчай камунікацыі.

Праблема моўнай асобы ў лінгвістыцы, лінгвадыдэктыцы і тэорыі камунікацыі (працы Г.І. Богіна, Ю.М. Караулава, Л.П. Крысіна, Ю.Я. Прохарава, М.Г. Яленскага і інш.) Вербальна-семантычная, кагнітыўная, прагматычная характарыстыкі моўнай асобы.

Праблема вызначэння паняцця “камунікатыўная асоба” на сучасным этапе. Матывацыйная, кагнітыўная, функцыянальная характарыстыкі камунікатыўнай асобы. Індывідуальныя характарыстыкі камунікатыўнай асобы (камунікабельнасць, харызма і

інш.). Камунікатыўнае ядро асобы. Камунікатыўная кампетэнцыя як вяршыня ў іерархіі кампетэнцый асобы.

Камунікатыўна-маўленчая актыўнасць асобы. Моўныя здольнасці і камунікатыўны патэнцыял асобы.

Маўленчыя паводзіны камунікантаў: традыцыі і сучаснасць

Нарматыўны кампанент маўленчых паводзін. Норма маўлення як “сукупнасць устойлівых традыцыйных рэалізацый моўнай сістэмы, вылучаных і замацаваных у працэсе грамадскай камунікацыі” (Т.М. Надзеіна). Норма і дыскурс. Норма і узус.

Камунікатыўныя якасці маўлення. Спосабы выражэння мадальных (ілакутыўных) мэт маўленчых зносін (загад, просьба, запыт і г.д.). Прынцып камунікатыўнай мэтазгоднасці ў маўленні.

Тэхнікі і правілы эфектыўнага працэсу маўленчай камунікацыі, іх лінгвістычны і псіхалагічны характар. Парадыгма пазітыўнага суразмоўніцтва як аснова маўленчай камунікацыі.

Сацыякультурныя межы і этычны аспект маўленчай камунікацыі.

Этычны кампанент маўленчай камунікацыі. Культура ўспрымання і інтэрпрэтацыі тэкстаў. Карэктнасць выказванняў. Маральнасць маўлення.

Культура маўлення і яе роля ў працэсе камунікацыі. Крытэрыі культуры маўлення. Этыка пісьмовага маўлення. Этыка вуснага маўлення. Этыка слухання.

Нацыянальна-культурны змест маўленчай камунікацыі.

Нацыянальна маркіраваныя адзінкі маўленчай камунікацыі. Прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы, іх месца і роля ў маўленні. Этыкетныя формулы маўлення. Прэцэдэнтныя тэксты і выразы сацыякультурнай спалучальнасці, іх месца і роля ў працэсе камунікацыі. Асаблівасці маўленчага этыкету беларусаў.

Прыкладны тэматычны план

№	Тэма	Колькасць лекцыйных гадзін	Колькасць практычных гадзін
1.	Уводзіны.	2	—

2.	Маўленчая камунікацыя як дзейнасць.	2	2
3.	Міжасобасная маўленчая камунікацыя.	2	–
4.	Формы і тыпы маўленчай камунікацыі.	2	2
5.	Сродкі маўленчай камунікацыі.	2	2
6.	Камунікатыўна-маўленчая сітуацыя і выказванне.	2	2
7.	Віды маўленчай камунікацыі.	2	2
8.	Асоба ў сістэме маўленчай камунікацыі.	2	2
9.	Маўленчыя паводзіны камунікантаў: традыцыі і сучаснасць	2	–
10.	Сацыякультурныя межы і этычны аспект маўленчай камунікацыі.	2	2

Рэкамендацыі да засваення зместу вучэбнага матэрыялу

Ва *ўводзінах* даецца паняцце *камунікацыі* ў шырокім сэнсе тэрміналагічнага значэння. Разглядаецца навуковая канцэпцыя

маўленчай камунікацыі і міждысцыплінарны характар камунікатыўных ведаў.

Параўноўваецца аб'ём паняццяў *маўленчая камунікацыя* і *суразмоўніцтва* праз вызначэнне сутнасці камунікацыі і прыроды суразмоўніцтва ў лінгвістыцы, псіхалогіі, сацыялогіі, філасофіі. Акрэсліваецца праблема суадносін паняццяў і падыходы да яе вырашэння ў розных галінах сучаснай навукі (А.А. Бадалёў, Т.Г. Вінакур, Л.С. Выгоцкі, О.Я. Гойхман, І.А. Зімняя, Г.В. Калшанскі, В.Л. Каменская, Б.Ф. Ломаў, М.Р. Львоў, А.А. Лявонцёў, А.К. Маркава, Т.М. Надзеіна, Г.Г. Пачабцоў, А.Я. Супрун і інш.).

Вызначаецца мэта і задачы курса “Тэорыя маўленчай камунікацыі”.

Пры вывучэнні тэмы **“Маўленчая камунікацыя як дзейнасць”** разглядаюцца паняцці *мова* і *маўленне*, адзначаецца, што названыя паняцці цесна ўзаемазвязаныя, але не тоесныя. Вызначаюцца функцыі мовы і асноўныя функцыі маўлення (камунікатыўная, апелятыўная, экспрэсіўная). Выяўляецца сутнасць мета-моўнай функцыі і фатычнай функцыі маўлення.

Разглядаецца дзейнасна-працэсуальны характар камунікатыўных паводзін моўнай асобы.

Вызначаецца структура працэсу маўленчай камунікацыі. Характарызуецца маўленчы акт як адзінка камунікацыі.

Змест работы па тэме **“Міжасобасная маўленчая камунікацыя”** патрабуе разгляду псіхалагічных аспектаў міжасобаснай камунікацыі. Характарызуюцца працэсы кадзіравання і дэкадзіравання інфармацыі ў працэсе камунікацыі. Вызначаюцца асобасныя фактары камунікацыі. Разглядаецца паняцце *камунікатыўны стыль* маўленчых паводзін і ўзроўні міжасобасных зносін (дамінаванне, маніпуляцыя, суперніцтва, партнёрства, садружнасць). Вызначаецца роля камунікатыўнай устаноўкі ў суразмоўніцтве. Разглядаюцца камунікатыўныя стратэгіі і тактыкі маўлення.

Вывучэнне тэмы **“Формы і тыпы маўленчай камунікацыі”** патрабуе разгляду дыялагічнага маўлення і асаблівасцей працэсу. Вызначаюцца тыпы дыялагічных адзінстваў.

Агульныя правілы вядзення дыялогу разглядаюцца на аснове камунікатыўных максім П. Грайса (максімы кааперацыі, колькасці, якасці, рэлевантнасці, спосабу камунікацыі). Фармулююцца законы вядзення дыялогу Ю.В. Раждзественскага (законы часу, аўдыторыі, кампетэнтнасці аўдыторыі, дарэчнасці). Ветлівасць як стратэгія маўлення ў працах Дж. Ліча. Разглядаюцца лінгвістычныя сродкі, якія рэалізуюць максімы ветлівасці.

Спрэчка як разнавіднасць маўленчай камунікацыі. Разглядаюцца адрозненні палемікі і дыскусіі. Перакананне і доказ як сродкі пацвярджэння праўдзівасці выказванняў. Вызначаецца сутнасць правіл Гамера, Сакрата і Паскаля як магчымасці даказаць праўдзівасць тэзісу.

Даецца характарыстыка маналогу як форме маўлення. Вызначаюцца крытэрыі класіфікацыі маналогаў. Характарызуюцца метады выкладу матэрыялу (індуктыўны, дэдуктыўны, метады аналогіі, канцэнтрычны, ступеньчаты, гістарычны). Разглядаюцца магчымыя сродкі міжфразавых сувязей, якія забяспечваюць звязнасць маналагічнага выказвання.

Вывучэнне тэмы **“Сродкі маўленчай камунікацыі”** прадугледжвае разгляд лексіка-граматычнай арганізацыі маўлення – слова (лексэма (алалекс), словаформа) і вызначэнне асаблівасці працэсу граматычнага маркіравання лексічных адзінак. Вызначаецца роля моўных канатацый ў маўленні. Разглядаецца сказ як адзінка камунікацыі. Вызначаецца роля інтанацыі як гукавой формы выказвання і віды інтанем (інтэлектуальныя, валюнтатыўныя, эматыўныя, выяўленчыя). Семантычны шум як перашкода дакладнасці разумення інфармацыі.

Разгляд тэмы **“Камунікатывуна-маўленчая сітуацыя і выказванне”** уключае характарыстыкі складнікаў сітуацыі маўлення (*дзе, з кім і з якой мэтай адбываецца суразмоўніцтва*): месца маўлення, адрасант / адрасат маўлення, мэты маўлення.

Даецца азначэнне тэксту як адзінцы маўленчай камунікацыі. Разглядаюцца псіхафізіялагічныя механізмы спараджэння тэксту (механізм рэпрадукцыі, механізм выбару і камбінацыі моўных сродкаў, механізм прагназавання, механізм дыскурсіўнасці). Асаблівасці стварэння выказванняў на роднай мове і на “другой мове” (А.А. Лявонцьеў). Вызначаецца роля інвенцыі (вынаходніцтва) ў працэсе тэкстаспараджэння. Інтраспекцыя. Умовы паспяховай камунікацыі: валоданне агульным кодам (слоўнікам і граматыкай), прыёмам і сінтэзу і аналізу, правіламі кадзіравання і дэкадзіравання інфармацыі.

Тэма **“Віды і тыпы маўленчай камунікацыі”** патрабуе разгляду асаблівасцей афармлення маўлення ў вуснай і пісьмовай формах. Вызначаюцца ўзроўні гаварэння як віды вуснай маўленчай камунікацыі. Характарызуюцца псіхалагічных і маўленчых механізмаў як асноўная ўмова фарміравання ўмення гаварэння. Слуханне як перадумова правільнага, інтэлігентнага маўлення. Аўдзіраванне як від камунікацыі. Разглядаюцца прыёмы эфектыўнага слухання. Вызначаюцца тыповыя памылкі і алгарытм маўленчых

паводзін камунікантаў (працы У.В. Адзінцова, С.Ф. Івановай, М.Р. Львова і інш.).

Даецца характарыстыка пісьмоваму маўленню як прадуктыўнаму віду камунікацыі. Вызначаюцца асноўныя ўменні стварэння пісьмовага паведамлення. Разглядаюцца прыёмы канспектавання інфармацыі.

Характарыстыка чытання як адной з важнейшых крыніц атрымання інфармацыі і пашырэння інтэлекта. Разглядаецца працэс чытання (успрыманне графічных знакаў, кодавыя пераходы, знакі-эталоны, якія захоўваюцца ў памяці). Характарызуюцца віды чытання (паглыбленае, азнаямляльнае, праглядальнае, сканіраванне). Прапануюцца дыферэнцыяльны і інтэгральны алгарытмы чытання.

Вызначаюцца лінгвістычныя адрозненні паміж вуснай і пісьмовай маўленчай камунікацыяй.

Тэма *“Асоба ў сістэме маўленчай камунікацыі”* уключае звесткі пра вызначэнне паняцця моўнай асобы ў лінгвістыцы, лінгвадыдактыцы і тэорыі камунікацыі (працы Ю.М. Караулава, Г.І. Богіна, Л.П. Крысіна, М.Г. Яленскага, Ю.Я. Прохарава, В.Ф. Русецкага). Характарызуецца вербальна-семантычны, кагнітыўны, прагматычны ўзроўні моўнай асобы.

Закранаецца праблема вызначэння паняцця *“камунікатыўная асоба”* на сучасным этапе. Падаюцца матывацыйная, кагнітыўная, функцыянальная характарыстыкі камунікатыўнай асобы. Разглядаюцца індывідуальныя характарыстыкі камунікатыўнай асобы (камунікабельнасць, харызма і інш.). Камунікатыўнае ядро асобы і камунікатыўная кампетэнцыя як вяршыня ў іерархіі кампетэнцый асобы.

Вызначаецца залежнасць камунікатыўна-маўленчай актыўнасці асобы ад моўных здольнасцей і камунікатыўнага патэнцыялу асобы.

Вывучэнне тэмы *“Сацыякультурныя межы і этычны аспект маўленчай камунікацыі”* патрабуе разгляду нормаў маўлення як *“сукупнасці устойлівых традыцыйных рэалізацый моўнай сістэмы, вылучаных і замацаваных у працэсе грамадскай камунікацыі”* (Т.М. Надзеіна). Прынцып камунікатыўнай мэтазгоднасці ў маўленні. Вызначаецца роля нормаў культуры маўлення ў працэсе камунікацыі. Характарызуюцца камунікатыўныя якасці маўлення. Крытэрыі культуры маўлення. Этыка пісьмовага маўлення. Этыка вуснага маўлення. Этыка слухання.

Выкладаюцца тэхнікі і правілы эфектыўнага працэсу маўленчай камунікацыі, вызначаецца іх лінгвістычны і псіхалагічны характар. Прапануецца парадыгма пазітыўнага суразмоўніцтва як аснова маўленчай камунікацыі.

Змест работы па тэме *“Нацыянальна-культурны змест маўленчай камунікацыі”* ўключае разгляд нацыянальна маркіраваных адзінак маўленчай камунікацыі (прыказак, прымавак, фразеалагізмаў), іх месца і ролі ў маўленні. Падаюцца этыкетныя формулы маўлення. Разглядаюцца прэцэдэнтныя тэксты і выразы сацыякультурнай спалучальнасці, іх месца і роля ў працэсе камунікацыі. Выначаюцца асаблівасці маўленчага этыкету беларусаў.

ЛІТАРАТУРА

Спіс асноўнай літаратуры

1. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: учебник для вузов / Под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА – М, 1997. – 272 с.
2. Каменская, О.Л. Текст и коммуникация: Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз. – М.: Выш. шк., 1990. – 152 с.: ил. (Б-ка филолога).
3. Леонтьев, А.А. Слово в речевой деятельности: некоторые проблемы общей теории речевой деятельности. – 3-е изд., стереотипное. – М.: КомКнига, 2006. – 248 с.
4. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 241 с.
5. Леонтьев, А.А. Психологические проблемы массовой коммуникации. – М., 1974. – 184 с.
6. Лепешаў І.Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. – Мн., 1989.
7. Львов, М.Р. Основы теории речи: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 248 с.
8. Основы теории коммуникации: учебник / под ред. проф. М.А. Василика. – М.: Гардарики, 2006. – 615 с.
9. Почепцов, Г.Г. Теория коммуникации. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер». – 2001. – 656 с.
10. Реферовская, Е.А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте. – Ленинград: «Наука», Ленинградское отделение, 1989. – 166 с.
11. Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности. – Мн.: Белорусский фонд Сороса, 1996. – 287 с.
12. Яленскі М.Г. Вучань і настаўнік як моўныя асобы // Роднае слова. – 2000. – № 8. – С. 55–58.
13. Янкоўскі Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. – Мн.: Народная асвета, 1996. – 91 с.

Спіс дадатковай літаратуры

1. Ажеж, К. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки: Пер. с фр. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. Анисимова, И.М.. Магия общения: История и практика этикета. – М.: Изд. дом «Звонница МГ», 2004. – 480 с.: ил.
3. Ахутина, Т.В. Порождение речи: нейролингвистический анализ синтаксиса. – М.: Изд-во ЛЕТУ, 1989. – 213 (2).
4. Берков, В.Ф. Культура диалога: учеб.-метод. пособие / В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: Новое знание, 2002. – 152 с.
5. Богин, Г.И. Уровни и компоненты речевой способности человека: учеб. пособие. – Калинин, 1975. – 105 с.
6. Бодалёв, А.А. О коммуникативном ядре личности. – Советская педагогика. – 1990. – № 5. – С. 77–81.

7. Будагов, Г.А. Как мы говорим и пишем. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 79 с.
8. Важник С. Національна синтаксична ідіоматика. – Родне слова. – 2008. – № 1. С. 65–67
9. Вердербер, Р., Вердербер, К. Психология общения. – СПб.: ПРАЙМ – ЕВРОЗНАК, 2005. – 320 с. (Серия «Главный учебник»).
10. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности (Григорьев В.П., Зимняя И.А., Мерзлякова В.А. и др. – М.: Рус. яз., 1985. – 116 с.
11. Винокур, Г.О. Культура языка / Предисл. Л.П. Крысина. 3-е изд., доп. – М.: КомКнига, 2006. – 352 с. (Лингвистическое наследие XX века).
12. Еленский, Н.Г. Личность в лингводидактике // Печатковая навчання. – 2001. – № 5. – С. 84–91.
13. Зарецкая, И.И. Коммуникативная культура педагога и руководителя / М.: Сентябрь, 2002. – 160 с.
14. Иссерс, О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – 3-е изд., стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
15. Костомаров, В.Г. Мой гений, мой язык: Размышления языковеда в связи с общественными дискуссиями о языке. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
16. Крысин, Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. – М.: Наука, 1989. – 188 с.
17. Леонтьев, А.А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1997. – 287 с.
18. Леонтьев, А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. Изд-во «Наука». – М., 1969. – 307 с.
19. Леонтьев, А.А. Психология общения. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Смысл, 1997. – 365 с.
20. Липатова, В.Ю. Порождение текста: интроспективный подход // Рус. яз. в школе, № 2, 2005. С. 93–99.
21. Парыгин, Б.Д. Анатомия общения: учеб. пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 301 с.
22. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник. – Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. Т.А. Ладыженской; сост. А.А. Князьков. – М.: Флинта, Наука, 1988. – 312 с.
23. Познание и общение. – М.: «Наука», 1988. – 208 с.
24. Рябова, А.В. Эмоции и культура общения / А.В. Рябова, С.И. Самыгин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 188 с.
25. Социокультурное пространство диалога. – М.: Наука, 1999. – 221 с.
26. Формановская, Н.И. Культура общения и речевой этикет. – М.: Изд-во ИКАР, 2005. – 2-е изд. – 250 с.

27. Что значит знать язык и владеть им / Н.М. Шанский, И.Л. Резниченко, Т.С. Кудрявцева и др. Ленингр. отд-ние, 1989. – 192 с.
28. Шаховский, В.И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 59.
29. Шешко, Н.Б. Риторика / Н.Б. Шешко. – Мн.: Современ. шк., 2007. – 272 с.

Репозиторий ВГУ

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
-----------------------	----------

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ. Лекцыйная частка	6
Лекцыя 1. Уводзіны ў курс “Тэорыя маўленчай камунікацыі”	6
Лекцыя 2. Маўленчая камунікацыя як дзейнасць	13
Лекцыя 3. Міжасобасная маўленчая камунікацыя	17
Лекцыя 4. Формы і тыпы маўленчай камунікацыі	22
Лекцыя 5. Сродкі маўленчай камунікацыі	28
Лекцыя 6. Камунікатыўна-маўленчая сітуацыя і выказванне	33
Лекцыя 7. Віды маўленчай дзейнасці ў сістэме камунікацыі	38
Лекцыя 8. Асоба ў сістэме маўленчай камунікацыі	45
Лекцыя 9. Нарматыўнасць маўленчай камунікацыі	49
Лекцыя 10. Сацыякультурныя межы і этычны аспект маўленчай камунікацыі	59
ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ. Змест практычных заняткаў	68
РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ. Заданні да заліку	78
Пытанні да заліку	80
Тэмы рэфератаў	81
Патрабаванні да самастойнай падрыхтоўкі	81
Патрабаванні да выступлення на занятках	81
ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ. Змест вучэбнай праграмы	82
Прыкладны тэматычны план	85
Рэкамендацыі да засваення зместу вучэбнага матэрыялу	86
ЛІТАРАТУРА	90

Вучэбнае выданне

**ТЭОРЫЯ МАЎЛЕНЧАЙ КАМУНІКАЦЫІ
ДЛЯ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦІ 1-21 05 01 БЕЛАРУСКАЯ ФІЛАЛОГІЯ**

Вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне

Складальнік

МАРТЫНКЕВІЧ Святлана Васільеўна

Тэхнічны рэдактар

Г.У. Разбоева

Камп'ютарны дызайн

Т.Я. Сафранкова

Падпісана ў друк 18.08.2017. Фармат 60x84 ¹/₁₆. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 5,52. Ул.-выд. арк. 4,70. Тыраж 35 экз. Заказ 118.

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/255 ад 31.03.2014 г.

Надрукавана на рызографе ўстанова адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».
210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.